

หลักสูตรปัญหาและเฉลย

ในชั้น

จุฬารักษิณมิกะตรี-โท

รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจารย์

จัดพิมพ์โดย มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

หลักสูตรปัญหาและเฉลย

ในชั้นจุพอาภิศรรมิกะตรี (ปริจเฉท ๑-๒-๖)

และชั้นจุพอาภิศรรมิกะโท (ปริจเฉท ๓-๗)

รจนาโดย

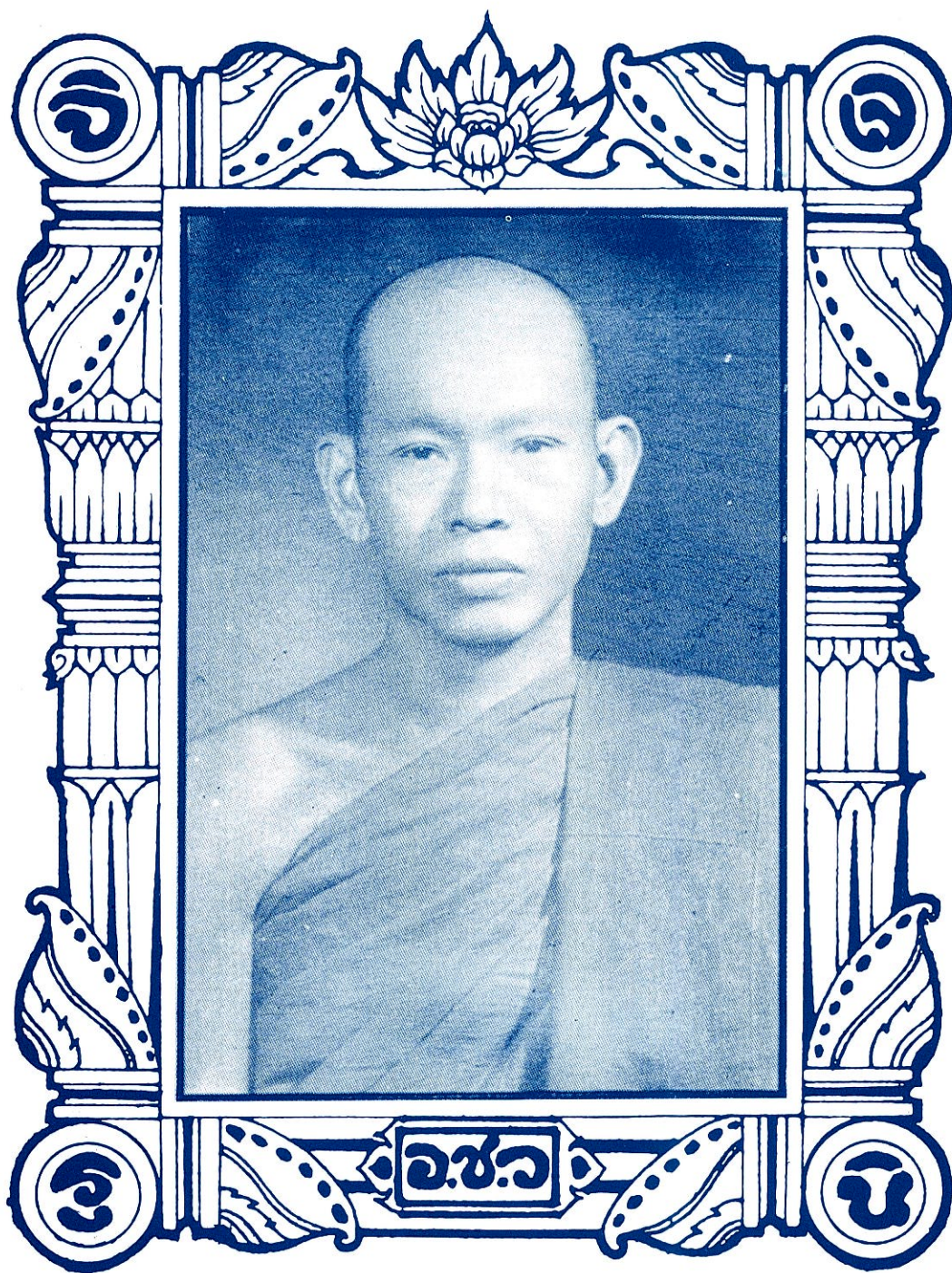
พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์ครั้งที่ ๕

๕ มิถุนายน ๒๕๕๑

จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ

พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำนำ

หนังสือหลักสูตรปัญหาเฉลยในชั้นจุพอาภิธรรมิกะตรี-โท ที่รจนาโดยพระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ เพื่อให้ครูอาจารย์และนักศึกษาจะได้มีแนวทางในการเรียนการสอนในอภิธรรม-โชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หนังสือเล่มนี้ไม่ใช่ตำราเรียนผู้ศึกษาที่มีความมั่นใจในความเจริญในทางอภิธรรมแล้วจะต้องมีการท่องและจดจำตามแบบเรียนในชั้นจุพ-ทั้ง ๒ ชั้น เมื่อมีความรู้ดีแล้วจึงนำหลักสูตรและปัญหาเฉลยเล่มนี้มาเป็นแนวทางที่จะออกข้อสอบเพื่อวัดผลในการศึกษาเล่าเรียนต่อไป อภิธรรมโชติกวิทยาลัย ใครขอเสนอแนะ นักศึกษาก่อนที่ท่านจะอ่านปัญหาและคำตอบขอให้ทุกท่านอ่านคำชี้แจงวิธีการสอนและการเรียนของท่านอาจารย์ผู้รจนาเพราะท่านเสนอการเรียนการสอนอย่างมีหลักการ ถ้านักศึกษาทำตามท่านจะทำให้เรามีความเจริญในการศึกษาเล่าเรียนยิ่งขึ้น

การพิมพ์หนังสือเล่มนี้เป็นการพิมพ์จากต้นฉบับเดิมทุกประการเว้นแต่ปัญหาที่ไม่สมบูรณ์ และตัวอักษรควรจะมีการเปลี่ยนตามปัจจุบัน เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาเล่าเรียน แต่ถึงอย่างไรก็ตามศัพท์ที่เป็นหลักธรรมของทางพระพุทธศาสนาบางศัพท์เราไม่สามารถเขียนตามพจนานุกรมได้ จึงคงไว้ตามเดิมถึงอย่างไรก็ตามอาจจะมีข้อบกพร่องในการพิสูจน์อักษรและหลักธรรมเมื่อท่านอภิธรรมาจารย์ได้พบ กรุณาแนะนำเพื่อจะได้ปรับปรุงในโอกาสต่อไป

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

วาทะอนุคคหนูปเทศะ

คำชี้แจงวิธีการสอนและการเรียน

อารัมภบท

นิปูเณ สุตเมเสยย

วิจินตวา สุตตถุโก

ภคตํ อุกุขลียํ ปกํ

ภาชเนปี ตถา ภเว๑

แปลความว่า ผู้ประสงค์จะให้ตนได้มีความรู้เป็นบัณฑิต ควรพิจารณาโดยรอบคอบถี่ถ้วน และพึงแสวงหาวิชาสั่งสมความรู้ ในสำนักอาจารย์ที่มีปัญญาหลักแหลม สุขุมรอบคอบที่สามารถจะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้เป็นอย่างดี มีครูวาประดุจข้าวที่อยู่ในหม้อสุกดีแล้ว แม้ตักใส่จานก็จะ เป็นข้าวที่สุกดีเช่นเดียวกัน (ถ้าอยู่ในหม้อสุกไม่ดี คดใส่จานก็สุกไม่ดี คงเป็นข้าวดิบอยู่นั่นเอง) (มาในนิตติปกรณ์)

“นิตติคาถา” นี้ เป็นคาถาชี้แจงแนะนำผู้ที่แสวงหาวิชาความรู้ให้เป็นไปในทางที่ถูกที่ควรและได้รับประโยชน์จากการศึกษาเป็นอย่างดี เสมือนหนึ่งการทรงแสดงอัมมจักกัปปวัตตนสูตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้แสดงชี้ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) นำมหาชนที่สนใจ การปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ซึ่งยังดำเนินทางผิดอยู่ โดยเอียงซ้ายจัด (อตฺตกิลมณานุโยค) และเอียงไปทางขวาจัด (กามสุขัลลิกานุโยค) ให้ถึงซึ่งฝั่งแห่งความพ้นทุกข์ โดยชี้แนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ขอนี้ฉันใด “นิตติคาถา” นี้ก็มีประโยชน์แก่ผู้แสวงหาความรู้ เพื่อประสงค์จะให้ได้รับผลโดยถูกต้องดียิ่ง ก็พึงยึดหลักการศึกษาที่มีกฎเกณฑ์และวิธีการอันถูกต้องเพื่อความบรรลุผลแห่งการศึกษาโดยสมบูรณ์ฉันนั้น

สำหรับคำอธิบายในคาถานี้มีใจความว่า ข้าวที่สุกดีแล้วซึ่งอยู่ในหม้อนั้น เปรียบเสมือน บัณฑิตผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะชี้แจงอบรมให้แก่ผู้ที่มาทำการศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจและตั้งตนในแนวทางปฏิบัติที่ชอบ ผู้ที่เป็นนักศึกษาเปรียบเสมือนผู้ที่บริโภคข้าวนั้น ข้าวที่สุกดีแล้วไม่ทำให้ผู้บริโภคได้รับอันตรายตรงข้ามกับข้าวที่ดิบ ย่อมทำอันตรายแก่เรา ผู้บริโภคให้เกิดการท้องเสีย ขอนี้มีอุปมาฉันใด บุคคลที่เป็นครูอาจารย์แม้มีความรู้แตกฉานดีจริงแล้ว เวลาที่ชี้แจงแนะนำก็จะพูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และถูกต้องแก่ผู้ที่มาทำการศึกษา เมื่อผู้ศึกษานำไปประพฤติปฏิบัติก็ไม่เกิดโทษได้รับอันตรายแต่อย่างใด ประดุจดังว่าข้าวที่สุกดีแล้วอยู่ในหม้อ เมื่อคดออกมาใส่จานก็เป็นข้าวสุก และบริโภคแล้วก็ไม่ทำให้ท้องเสียฉันนั้น

ข้าวที่ยังดิบอยู่ย่อมเป็นอันตรายแก่ผู้บริโภค แม้ครูอาจารย์ก็มีนิสัยเช่นเดียวกัน ถ้าครูยังมีความรู้ไม่สุ่มรอบคอบดีพอ ก็เสมือนยังมีข้าวดิบที่อยู่ในหม้อ เมื่อคดออกมาใส่จานคือในขณะที่แจ้งแก่ผู้ศึกษา ก็จะมีเชื้อแข็งผิดๆ ถูกๆ ประดุจข้าวดิบทำให้ผู้นำไปบริโภคเกิดโทษอันตรายซึ่งเสมือนกับบริโภคข้าวที่ดิบๆ สุกๆ แล้วเกิดท้องเสีย

ผู้ที่ได้รับการสอนที่ผิดๆ และมีการศึกษาไม่ดี ไม่ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ที่ดี ผู้นั้นชื่อว่ามีความรู้ยังดิบอยู่ เมื่อถึงคราวเป็นครูอาจารย์ก็จะถ่ายทอดความรู้ที่ยังไม่สมบูรณ์ดี ยังเป็นความรู้ที่ดิบ (อัตตโนมัตถิ) อยู่ นั่นแก่ผู้ที่มาศึกษาด้วย ก็จะทำให้เกิดโทษอันตรายทั้งตนและผู้ที่มาศึกษาดัดต่อกันไปเป็นแถว

โทษและอันตรายที่เกิดจากการได้รับการสอนปรีดที่ผิดๆ และไม่ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ที่ดีนั้น เมื่อได้นำไปปฏิบัติก็จะเอาดีเอาถูกไม่ได้ เมื่อปฏิบัติไม่ถูกแล้วปฏิบัติอย่างแท้จริงก็ปรากฏไม่ได้เช่นกัน จะมีได้ก็แต่เพียงปฏิเวธเทียม ความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกัน ดังกล่าวนานี้ ก็เพราะเนื่องมาจากการศึกษาที่ไม่ดีที่ยังดิบอยู่เป็นสาเหตุนั่นเอง

ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงแสดงวาทะคุณคณูปเทศะ เพื่อประโยชน์แก่ครูอาจารย์และนักศึกษา ดังต่อไปนี้

การสอนมี ๒ อย่าง คือ

๑. การสอนที่ทำให้ผู้ศึกษาได้รับประโยชน์มากและเสียเวลาน้อยประการหนึ่ง

๒. การสอนที่ทำให้ผู้ศึกษาได้รับประโยชน์น้อยและเสียเวลามากประการหนึ่ง

ใน ๒ ประการนี้ ถ้าครูผู้สอนมีความเข้าใจดีในวิธีหลักการสอนแล้ว ย่อมทำให้นักศึกษาได้มีการคตินึกพิจารณา และมีการกล่าววาทะที่เกี่ยวกับการตั้งปัญหา การเฉลยปัญหาคำอธิบายต่างๆ ตลอดจนการฝึกหัดท่องจำพร้อมกันไปในเวลาเดียวกันนั่นเอง ฉะนั้นนักศึกษาที่ได้รับการสอนจากครูบาอาจารย์ดังกล่าวแล้วนี้ ย่อมได้รับประโยชน์มากและเสียเวลาน้อย

ถ้าครูผู้สอนไม่มีความเข้าใจดีในวิธีหลักการสอนแล้ว การสอนนั้นคล้ายๆ จะเป็นการสอนที่หากำไรจากนักศึกษา หมายความว่า ในขณะที่นั้นนักศึกษามีแต่เพียงทำหน้าที่ฟังเฉยๆ เท่านั้น ไม่มีโอกาสที่จะได้คตินึกพิจารณา และกล่าววาทะที่เกี่ยวกับการตั้งปัญหา การเฉลยปัญหา แสดงคำอธิบายต่างๆ ตลอดจนการฝึกหัดท่องจำก็ไม่มี การงานต่างๆ ดังกล่าวแล้วนี้ครูผู้สอนเก็บเอาเงินค่าเล่าเรียน และ คตินึกพิจารณาแต่ฝ่ายเดียวเป็นไปในทำนองปาฐกถา หรือแสดงธรรมเทศนาไปหมดสิ้น โดยไม่มีความรู้สึกตัวแต่อย่างใด เช่นนี้แหละจึงกล่าวว่าครูผู้สอนชอบหากำไร

จากนักศึกษา เมื่อว่ากันตามความเป็นจริงถึงวิธีสอนตามแบบนี้แล้ว ครูผู้สอนเท่านั้นที่จะได้รับประโยชน์มาก ฝ่ายนักศึกษานั้นได้รับประโยชน์น้อย ฉะนั้นนักศึกษาที่ได้รับการสอนจากครูดังกล่าวแล้วนี้ ย่อมได้รับประโยชน์น้อยและเสียเวลามาก แม้ว่าจะทำการศึกษาเป็นเวลานานหลายเดือนหลายปีก็ตามที แต่หาได้รับความรู้ความเข้าใจอันใดให้ถูกต้องและแจ่มแจ้งได้ไม่ แต่นักศึกษานั้นย่อมพอใจในการสอนตามนัยนี้เป็นส่วนมาก ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามธรรมดาแก่ผู้ที่ยังไม่มีการศึกษาพอนั่นเอง.

ถ้าหากจะตั้งคำถามขึ้นว่า วิธีการสอนทั้ง ๒ ประการนี้จะชอบประการไหนก็คงจะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าชอบประการที่หนึ่ง แต่ก็หารู้ถึงจุดของการเรียนไม่ เพียงแต่อยากได้ความรู้อย่างเดียว ไม่อยากคิดนึกพิจารณาถึงข้อความต่างๆ และไม่ยากกล่าววาทะที่เกี่ยวกับหลักของการเรียนตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ถ้าหากจะชอบกล่าววาทะขึ้นมาบ้าง ก็ชอบกล่าววาทะที่นอกออกไปจากหลักวิชาที่ตนกำลังเรียนอยู่ โดยเหตุนี้เมื่อได้พบกันกับครูผู้สอนที่เข้าใจดีในวิธีหลักการสอน ก็เกิดการเบื่อหน่ายต่อการสอนนั้นๆ แล้วมองหาครูผู้ทำการสอนแบบหากำไร โดยทำนองปาฐกถาหรือธรรมเทศนาต่อไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ข้อปฏิบัติในด้านการศึกษากับความประสงค์นั้นก็ไม่ตรงกัน ฉะนั้นจึงขอให้ให้นักศึกษาทั้งหลายได้ปฏิบัติการทำงานในขณะเวลาเรียน ให้ตรงกับความประสงค์ของตนที่ได้มุ่งหมายไว้แล้ว

ส่วนครูผู้สอนก็จงพยายามเว้นการสอนชนิดแบบหากำไรจากนักศึกษาเสีย แล้วคิดหาหนทางที่จะให้นักศึกษาทั้งหลายได้มีโอกาสกระทำกิจกรรมต่างๆ สลับกันไป รวม ๗ ข้อคือ

๑. อ่านหลักสูตร
๒. จดจำคำอธิบายตามหลักสูตร
๓. คิดนึกพิจารณาข้อความตามหลักสูตรนั้นๆ
๔. การตอบคำถามของครู
๕. ถามข้อสงสัยต่างๆ
๖. หัดอธิบายข้อความนั้นๆ
๗. บันทึกปัญหาและวิธีเฉลยที่สำคัญๆ ซึ่งอาจารย์ผู้สอนตั้งขึ้นและเฉลยให้

กิจการต่างๆ ที่เกี่ยวกับการศึกษาพระอภิธรรมนี้ การคิดนึกพิจารณาด้วยใจ การฟังคำอธิบายการกล่าววาทะเกี่ยวกับคำอธิบาย การตอบคำถาม การถามข้อสงสัย รวมทั้ง ๔ ข้อนี้เป็นหลักสำคัญของการเล่าเรียน นักศึกษาจะเว้นเสียไม่ได้ ถ้าเว้นจากหลักทั้ง ๔ ข้อนี้แล้ว

การศึกษานั้นๆ ก็ไม่ได้รับผลไพบูลย์ กล่าวคือไม่สามารถจะทำหน้าที่ครูให้สมบูรณ์ตามหลักของพระพุทธศาสนาได้

หลักทั้ง ๗ ประการที่กล่าวไว้ ณ ข้างต้นนี้ เป็นหลักของนักศึกษาที่จะพึงปฏิบัติ แต่ถึงกระนั้นก็ตามนักศึกษาจะปฏิบัติให้ถูกตามหลักนี้เหล่านี้ได้ครบถ้วนทุกข้อนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยครูผู้สอนนั้นแหละเป็นผู้ชี้แนะขึ้นก่อน นักศึกษาจึงจะปฏิบัติให้ถูกตามหลักทั้ง ๗ ข้อได้

โดยเหตุนี้จึงขอเตือนแก่บรรดาครูผู้สอนทั้งหลายว่า ขอจงได้ทำการฝึกหัดอบรมตนเองให้เข้าใจในวิธีที่จะแนะนำนักศึกษาให้ทำการปฏิบัติเข้าในหลักทั้ง ๗ ข้อนี้ให้จงได้ เพราะวิธีที่จะแนะนำให้เข้าในหลักทั้ง ๗ ข้อนี้ได้ นั้น ตกเป็นหน้าที่ของครูโดยแท้ นักศึกษามีอาจที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องตามลำพังตนเองได้ ดังนั้นครูผู้สอนในขณะทำการสอน ควรปฏิบัติตามหลักใหญ่ ๗ ประการดังต่อไปนี้

- ก. ให้นักศึกษาอ่านข้อความในหลักสูตรจนถูกต้อง
- ข. จงชี้แจงแนะนำในข้อความที่ได้อ่านไปนั้น
- ค. ให้มีการสัมภาษณ์อยู่เสมอ
- ฌ. เปิดโอกาสให้นักศึกษาถามข้อความที่สงสัย
- ง. จงตั้งปัญหาที่กระดานอย่างมาก ๗ ข้อ อย่างน้อย ๓ ข้อ ให้นักศึกษาตอบด้วยปากเปล่าอาทิตย์ละ ๑ ครั้ง
- จ. จงตั้งปัญหาที่กระดานให้นักศึกษาตอบด้วยการเขียนอย่างมาก ๗ ข้อ อย่างน้อย ๕ ข้อ เดือนละ ๑ ครั้ง
- ฉ. เฉพาะชั้นจุพทั้ง ๓ ชั้นนั้น ต้องให้นักศึกษามีการว่าด้วยปากเปล่าและชี้ที่กระดาน

เท่าที่อาตมาภาพได้บรรยายถึงวิธีสอนวิธีเรียนมานี้ ก็เพื่อประสงค์จะให้ครูผู้สอนและนักศึกษาได้รับประโยชน์ กล่าวคือผู้ที่เป็นครูก็เป็นครูได้ดีอย่างสมบูรณ์ สามารถดำรงพระพุทธศาสนาให้เจริญและตั้งอยู่ได้ นักศึกษาที่กำลังทำการศึกษาอยู่ก็ได้รับความรู้โดยถูกต้อง และอาจสามารถเป็นครูที่มีความรู้ดีไม่บกพร่องสืบต่อไปในกาลข้างหน้า

อนึ่งวิชาความรู้ในด้านพระพุทธศาสนาที่เป็นสาระสำคัญนั้น หาใช่มีอยู่นอกออกไปจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ก็หามิได้ ฉะนั้นผู้ที่ยังมิได้รับการศึกษาดีพอในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา จากสำนักอาจารย์ที่มีวิทยฐานะโดยถูกต้องอย่างสมบูรณ์นั้น แม้ว่าจะมีการวินิจฉัยในเรื่องพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับ ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ในพระสูตร พระอภิธรรม

พระวินัย หรือวิพากษ์วิจารณ์ในการรณนาของท่านอรรถกถาจารย์คือพระพุทฺธโสมสเถระ และฎีกาจารย์คือพระอนันทเถระ พระธัมมปาลเถระ เป็นต้นก็ตาม จะถือว่าเป็นการถูกต้องดีแล้วนั้น ย่อมเป็นไปได้ไม่ได้ ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นบุคคลประเภทใด ดำรงอยู่ในฐานะสูงหรือต่ำ มีเกียรติหรือ ไม่มีเกียรติก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะมีความคัดค้านโต้แย้งขึ้นว่า เพราะเหตุใดจึงกล่าวว่าเป็นการถูกต้อง ข้อนี้ขอตอบว่าเพราะยังไม่ได้รับการศึกษาให้ดีพอในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา จากสำนักอาจารย์ที่มีวิทยฐานะโดยถูกต้องและสมบูรณ์จนแตกฉานและถ่องแท้ด้วยตนเอง

ฉะนั้นพุทธศาสนิกชนที่มีความประสงค์จะแสวงหาวิชาความรู้ในด้านพระพุทธศาสนา นี้ จึงมีการศึกษาในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา จากสำนักอาจารย์ที่มีวิทยฐานะโดยถูกต้องและสมบูรณ์ จึงจะได้รับวิชาความรู้นั้นๆ ตามความประสงค์ของตนได้ ถ้าหากว่ามีแต่การชอบฟังในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยท่านองปาลูกถาบ้าง ธรรมเทศนาบ้าง ธรรมสากัจฉาบ้าง เช่นนี้แล้ว ความประสงค์ที่จะได้รับวิชาความรู้โดยถ่องแท้นั้นก็จะมีแก่ตนไม่ได้เลย เพียงแต่ทำให้จิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเป็นกุศลจิตเกิดขึ้นชั่วครู่หนึ่งๆ พร้อมกับความรู้เล็กน้อยเท่านั้น เหตุนี้ขอให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงได้ทำความเข้าใจในข้อความดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ด้วยกันทุกท่านเทอญ

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

สารบัญ

เรื่อง		หน้า
คำนำ		ก
วาทะคุณคณูปเทศะ คำชี้แจงวิธีการสอนและการเรียน		ข
ปัญหาและคำเฉลยในจิตปรมัตถ์	๓๖ ข้อ	๑
ปัญหาและคำเฉลยในเจตสิกปรมัตถ์	๕๑ ข้อ	๑๔
ปัญหาและคำเฉลยในรูปปรมัตถ์	๕๑ ข้อ	๓๔
ปัญหาและคำเฉลยในนิพพานปรมัตถ์	๑๖ ข้อ	๖๘
ปัญหาและคำเฉลยในเวทนาสังคหะ	๗ ข้อ	๗๔
ปัญหาและคำเฉลยในเหตุสังคหะ	๑๐ ข้อ	๗๙
ปัญหาและคำเฉลยในกิจจสังคหะ	๙ ข้อ	๘๖
ปัญหาและคำเฉลยในทวารสังคหะ	๖ ข้อ	๙๓
ปัญหาและคำเฉลยในอาร์มมณสังคหะ	๑๐ ข้อ	๙๗
หมายเหตุเกี่ยวกับอารมณ์ของวิรติเจตสิก		๑๐๗
ปัญหาและคำเฉลยในวัตถุสังคหะ	๕ ข้อ	๑๐๙
ปัญหาและคำเฉลยรวมสังคหะทั้ง	๖๓ ข้อ	๑๑๒
ปัญหาและคำเฉลยในอาร์มภบท	๒ ข้อ	๑๑๙
ปัญหาและคำเฉลยในอกุศลสังคหะ	๑๓ ข้อ	๑๒๐
ปัญหาและคำเฉลยในมิสสกสังคหะ	๑๕ ข้อ	๑๒๘
ปัญหาและคำเฉลยในโพธิปักขิยสังคหะ	๑๔ ข้อ	๑๓๖
ปัญหาและคำเฉลยในสัพพสังคหะ	๑๖ ข้อ	๑๔๕

จิตปรมาตม์

๑. ถ. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ สมมาสมพุทฺธมคฺคลํ สสทฺธมมคณฺตุตมํ
 อภิวาทิย ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตถสงฺกหํ
- ต. ข้าพระพุทธเจ้า (พระอนุรุธาจารย์) ขอนอบน้อมถวายอภิวันทนการแด่พระ
พุทธองค์ ผู้ตรัสรู้เผยแผ่ธรรมทั้งหลายเอง ไม่มีผู้เปรียบปาน พร้อมด้วยพระสังฆกรรม และคณะ
พระอรียสงฆ์เจ้าทั้งหลายซึ่งเป็นผู้อุทิศแล้ว จักแต่งคำภีร์ที่มีนามว่า อภิธัมมัตถสังคหะต่อไป
(เผยแผ่ธรรม มี ๕ ประการคือ)
๑. สังขาร = จิต ๘๐ เจตสิก ๕๒ นิพผันรูป ๑๘
 ๒. วิการ = วิการรูป ๓
 ๓. ลักษณะ = ลักษณะรูป ๔
 ๔. นิพพาน = สันติลักษณะ
 ๕. บัญญัติ = สหพบัญญัติ อัลดลบัญญัติ
๒. ถ. การแสดงคาถาในข้อ ๑ นี้มีความหมายอย่างไร ?
 ต. คาถาบทนี้แสดงถึงประธานคือการกล่าวคำนอบน้อมแด่พระรัตนตรัยและปฎิญญา
คือ ความตั้งใจกล่าวคำรับรองว่าจะแต่งคำภีร์นี้ให้สำเร็จตามที่ขอรับรอง
๓. ถ. การกล่าวคำนอบน้อมมนัสการแด่พระรัตนตรัยและครูบาอาจารย์ ก่อนที่จะแต่ง
ปกรณ์นั้นมีประโยชน์อย่างไร ?
 ต. ตามธรรมดาผู้ที่จะเริ่มแต่งปกรณ์นั้น จำเป็นจะต้องกล่าวคำนอบน้อมแด่พระ-
รัตนตรัยเสียก่อน เพื่อขอความคุ้มครองป้องกันอุปสรรคอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เข้ามาขัดขวางในการ
แต่งปกรณ์นี้
๔. ถ. สำหรับในคาถานี้ พระอนุรุธาจารย์กล่าวคำปฎิญญารับรองว่าจะแต่งปกรณ์นี้
ด้วยบาลีว่าอย่างไร และกล่าวคำนอบน้อมมนัสการแด่พระรัตนตรัยด้วยคำบาลีว่าอย่างไร ?

ด. สำหรับในกาลานี้ พระอนุรุธท้าวอาจารย์กล่าวคำปณิญาจะแต่งปณณนี้ด้วยบาลีว่า “ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ” แล้วกล่าวคํานอบน้อมนํสการแด่พระรัตนตรัยด้วยบาลีว่า “สมฺมาสมพุทฺธมตฺถํ สทฺธมฺมคณฺตมํ อภิวาทิย”

๕. ก. สัทธรรมมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ด. สัทธรรมมี ๓ อย่าง ปริยัติสัทธรรม ได้แก่พระบาลีและพระอรรถกถา ปฏิบัติสัทธรรม ได้แก่การรักษาศีล การถือธุดงค์ การเจริญสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ปฏิเวธสัทธรรม ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ฌาน อภิญญา

๖. ก. คำว่าปรมัตถ์ หมายความว่าอย่างไร และมีกี่อย่าง ?

ด. คำว่าปรมัตถ์ หมายความว่า สภาพของรูปนามที่เป็นองค์ธรรมอันประเสริฐ ไม่มีการผิดแปลก ผันแปรแต่อย่างใด และเป็นธรรมะที่เป็นประธานในอัตถบัญญัติและนามบัญญัติ ชื่อว่าปรมัตถ์ และปรมัตถ์ธรรมมี ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

๗. ก. จงแสดงธรรมชาติของจิต เจตสิก รูป นิพพาน พร้อมทั้งอธิบาย

ด. จิต เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (อารมณ์ณวิชานนลักษณะ) อธิบายว่า ได้รับอารมณ์ อยู่เสมออันเอง จึงเรียกว่ารู้อารมณ์ ดังมีวจนัตถะว่า อารมณํ จินฺเตตฺติ = จิตต์ ธรรมชาติใด ย่อมรู้อารมณ์ คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่าจิต

เจตสิก เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสิตลักษณะ) อธิบายว่า เจตสิกที่อาศัยจิตเกิดขึ้นนี้ต่างกับต้นไม้มันที่ต้ออาศัยพื้นแผ่นดินเกิดขึ้น เพราะว่าพื้นแผ่นดินกับต้นไม้นั้น พื้นแผ่นดินเป็นฐานอาธาระ ส่วนต้นไม้มันเป็นฐานอาเรยยะ สำหรับจิตกับเจตสิกนั้น จิตเป็นนิสสยะ เจตสิกเป็นนิสสิตะ เหมือนกับอาจารย์และลูกศิษย์ ทั้งนี้ก็เพราะว่าเจตสิกทั้งหลาย จะรู้อารมณ์ได้ ก็โดยอาศัยจิตเป็นหัวหน้า ยกเว้นจิตเสียแล้ว เจตสิกก็รู้สึกอารมณ์ไม่ได้ ดังมีวจนัตถะว่าเจตสิ ภาวํ = เจตสิก (วา) เจตสิ นิยุตฺตํ = เจตสิก ธรรมชาติที่เกิดในจิตชื่อว่าเจตสิก (หรือ) ธรรมชาติที่ประกอบในจิตเป็นนิตย ชื่อว่าเจตสิก

รูป เป็นธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป (รูปปนลักษณะ) อธิบายว่า ในเมื่อได้กระทบกับเหตุที่ไม่ถูกกัน เหตุที่ไม่ถูกกันนั้นเรียกว่าวิโรธิปัจจัย ได้แก่ ความเย็น ร้อน หิวข้าว กระทบน้ำ ยุ้ง รื่น เหลือบ ไร แดด ลม งูกัด ตะขาบกัด แมงป่องต่อย เหล่านี้เป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า สิตฺตุนฺหาทวิโรธิปจฺจเยหิ รูปปตฺติติ = รูป ธรรมชาติโดยย่อมเปลี่ยนแปลงสลายไป เพราะวิโรธิปัจจัย มีความเย็น ร้อน เป็นต้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า รูป

นิพพาน เป็นธรรมชาติที่สงบจากรูปนามขั้น ๕ (สนธิลักษณะ) อธิบายว่าการที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่านิพพานเป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาอย่างเด็ดขาดนั่นเอง โดยเหตุนี้พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อได้เข้าถึงขั้นปรินิพพานแล้ววิญญูทุกข์ต่างๆ ที่เป็นการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้นเหล่านี้ก็ดับสูญสิ้นทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ ดังมีวจนัตถะว่า วานโต นิภยชนฺตฺติ = นิพพานํ (วา) นิพพานฺติ สพฺเพ วิญญูทุกฺขสฺนตาปา เอตฺตฺมฺนิฺติ = นิพพานํ (วา) นิพพานฺติ อริยชนา เอตฺตฺมฺนิฺติ = นิพพานํ ธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาที่ชื่อว่า วานะ อันเป็นเครื่องร่อยภพน้อยภพใหญ่ให้ติดต่อกันอย่างเด็ดขาด ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อนิพพาน (หรือ) วิญญูทุกข์และความเดือดร้อนต่างๆ ย่อมไม่มีในนิพพานนี้ ฉะนั้น ธรรมอันเป็นที่ดับแห่งวิญญูทุกข์และความเดือดร้อนต่างๆ นี้ชื่อนิพพาน (หรือ) พระอริยบุคคลทั้งหลาย เมื่อถึงซึ่งขั้นปรินิพพานแล้ว ย่อมดับสูญสิ้นคือไม่เกิดไม่ตาย ฉะนั้น ธรรมชาติที่ทำลายการเกิดการตายให้สูญสิ้นหมดไปชื่อนิพพาน

๘. ฉ. จิตมีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? ยกบาลีขึ้นแสดงด้วย

ต. จิตมี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต ดังมีบาลีแสดงว่า ตตฺถ จิตฺตํ ตาว จตฺตพฺพิชฺชํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตฺตรณฺเจติ

๙. ฉ. อกุศลจิต หมายความว่าอย่างไร และมีกี่ประเภท ?

ต. อกุศลจิต หมายความว่า จิตที่มีโทษและให้ผลตรงกันข้ามกับกุศลจิต และเป็นจิตที่ประกอบกับอกุศลเจตสิก มี ๓ ประเภท คือ

๑. โลกมูลจิต

๒. โทสมูลจิต

๓. โมหมูลจิต

๑๐. ฉ. ให้แสดงความหมายของจิตดังต่อไปนี้

ก. โมหมูลจิต

ข. อกุศลวิปากจิต

ค. อเหตุกจิต

ฅ. มหากุศลจิต

ง. มหาวิปากจิต

จ. มหากริยาจิต

ฉ. กามาวจรจิต

ต. ก. โมหมูลจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

ข. อกุศลวิปากจิต หมายความว่า วิปากที่เกิดจากอกุศลธรรม ๑๒ มีการเห็นการได้ยิน การได้กลิ่นที่ไม่ดี เป็นต้น

ค. อเหตุกจิต หมายความว่า จิตที่ไม่มีเหตุ ๖ ประกอบ

ฅ. มหากุศลจิต หมายความว่า จิตที่ไม่มีโทษ และให้ผลเป็นความสุข ฉะนั้นชื่อว่ากุศลและสามารถให้ผลเกิดขึ้นมากกว่าตน ทั้งเป็นเบื้องต้นของฌาน อภิญญา มรรค ผล ฉะนั้น ชื่อว่า มหา เมื่อรวมบททั้งสองนี้แล้วชื่อว่า มหากุศล

ง. มหาวิปากจิต หมายความว่า จิตที่เป็นผลของมหากุศล เพราะเมื่อว่าโดย เวทนา สัมปโยค สังขารแล้วก็เหมือนกันกับมหากุศลทุกประการ ฉะนั้น ชื่อว่า มหาวิปาก

จ. มหากริยาจิต หมายความว่า จิตที่ชื่อว่า มหากุศลนั้นแหละ แต่เกิดขึ้นใน สันดานของพระอรหันต์ ฉะนั้น ชื่อว่า มหากริยา

ฉ. กามาวจรจิต หมายความว่า จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ ๑๑ เป็นส่วนมาก

๑๑. ฉ. ให้จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยเวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย สังขารเภทนัย

ต. จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยเวทนาเภทนัย คือ

โสมนัสสหคต	๔	}	รวมเป็นอกุศลจิต ๑๒
โทมนัสสหคต	๒		
อุเบกขาสหคต	๖		

จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยสัมปโยคเภทนัย คือ

สัมปยุตต์	๘	}	รวมเป็นอกุศลจิต ๑๒
วิปยุตต์	๔		

จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยสังขารเภทนัย คือ

อสังขาริก	๗	}	รวมเป็นอกุศลจิต ๑๒
สสังขาริก	๕		

๑๒. ฉ. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ อภฺฐธา โลกมุธานิ ฯลฯ ทฺวาทสา กุสลา สियํ

ต. โลกมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ รวมจิต ๑๒ ดวงนี้ เป็นอกุศลจิต

๑๓. ฉ. ให้จำแนกอโสภณจิต โดยชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย

ต. จำแนกอโสภณจิต โดยชาติเภทนัย คือ

อกุศลชาติ	๑๒	}	รวมเป็นอโสภณจิต ๓๐
วิปากชาติ	๑๕		
กริยาชาติ	๓		

จำแนกอโสภณจิต โดยเวทนาเภทนัย คือ

สุขสหคต	๑	}	รวมเป็นอโสภณจิต ๓๐
ทุกข์สหคต	๑		
โสมนัสสหคต	๖		
โทมนัสสหคต	๒		
อุเบกขาสหคต	๒๐		

จำแนกอโสภณจิต โดยสัมปโยคเกทนาย คือ

สัมปยุตต์

๘

วิปยุตต์

๒๒

} รวมเป็นอโสภณจิต ๓๐

๑๔. ฉ. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง สุขสหคจิต กับ โสมนัสสหคจิต และ ทุกขสหคจิต กับ โทมนัสสหคจิต

ต. ความแตกต่างกันระหว่าง สุขสหคจิต กับ โสมนัสสหคจิต ทุกขสหคจิต กับ โทมนัสสหคจิต นั้น คือ

สุขสหคจิต เป็นความสุขทางกาย

โสมนัสสหคจิต เป็นความสุขทางใจ

ทุกขสหคจิต เป็นความทุกข์ทางกาย

โทมนัสสหคจิต เป็นความทุกข์ทางใจ

๑๕. ฉ. โสภณจิตที่เป็นอุเบกขาสหคจิตด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วย มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. โสภณจิตที่เป็นอุเบกขาด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วย มีจำนวน ๓ คือ มหากุศลจิตดวงที่ ๘ มหาวิปากจิตดวงที่ ๘ มหากริยาจิตดวงที่ ๘

๑๖. ฉ. นาย ก. มีความเข้าใจอยู่ว่า การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เหล่านี้ เป็นอกุศล วันหนึ่ง ภรรยาไม่สบายอยากกินแกงไก่ แล้วใช้ให้นาย ก. ไปขโมยไก่มาฆ่า นาย ก. จำใจต้องไปขโมยไก่ แล้วฆ่าไก่อ้นั้น แต่ในขณะที่นาย ก. กำลังขโมยไก่และฆ่าไก่ออยู่นั้นนาย ก. ไม่มีความยินดีพอใจ แม้แต่น้อย อยากทราบว่าจะจิตดวงไหนเกิดขึ้นกับนาย ก. ในขณะนั้น ?

ต. ในขณะที่นาย ก. ไปขโมยไก่ โสภณจิตดวงที่ ๘ เกิดขึ้นกับนาย ก. ในขณะที่ นาย ก. ฆ่าไก่ โสภณจิตดวงที่ ๒ เกิดขึ้นกับนาย ก.

๑๗. ฉ. ในกามาวจรจิตนั้น จิตที่เป็นโสมนัสด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วย มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. ในกามาวจรจิตนั้น จิตที่เป็นโสมนัสด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วย มีจำนวน ๔ ดวง คือ โสภณจิตดวงที่ ๔ มหากุศลจิตดวงที่ ๔ มหาวิปากจิตดวงที่ ๔ มหากริยาจิตดวงที่ ๔

๑๘. ฉ. จงแปลบาลีดังต่อไปนี้

ก. โสมนัสสสหคํ ทิฏฐิตสมปยุตํ อสังขาริกํ

ข. อุเบกขาสหคํ ทิฏฐิตวิปยุตํ สสังขาริกํ

ค. อุเปกขาสหคตฺ อุทฺธจฺจสมปยุตตํ

ฌ. อุเปกขาสหคตฺ โสตวิญญานํ

ง. สุขสหคตฺ กายวิญญานํ

- ด. ก. จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด
 ข. จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
 ค. จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน
 ฌ. จิตที่อาศัยโสตวัตถุได้ยินเสียง เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉย ๆ
 ง. จิตที่อาศัยกายวัตถุรู้สึกโผฏฐัพพารมณ์ เกิดขึ้นพร้อมด้วยสุขเวทนา

๑๙. ถ. ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น อกุสลวิปากจิต ๗ ดวง ไม่เรียกว่าอเหตุกอกุสลวิปากจิต แต่กุสลวิปากจิต ๘ ดวงนั้น เรียกว่าอเหตุกกุสลวิปากจิต ที่เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุใด ?

ด. อกุสลวิปากจิต ๗ ดวง ไม่เรียกว่าอเหตุกอกุสลวิปากจิตนั้น เพราะเหตุว่า ธรรมดาผลที่เป็นฝ่ายอกุสสนั้น มีแต่อกุสะอย่างเดียวนั้น ไม่มีสเหตุกะ โดยเหตุนี้จึงไม่จำเป็นต้องเรียกว่า อเหตุกอกุสลวิปากจิต ฝ่ายผลที่เกิดจากกุสสนั้น มีอยู่ ๒ อย่างคือ ผลที่เป็นอเหตุกะ และผลที่เป็นสเหตุกะ ผลที่เป็นอเหตุกะนั้นคือ กุสลวิปากจิต ๘ มีจักขุวิญญานจิต เป็นต้น ส่วนผลที่เป็นสเหตุกะนั้นคือ มหาวิปากจิต มหัคคตวิปากจิต โลกุตตรวิปากจิต ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องเรียกผลของกุสลที่เป็นอเหตุกะว่า อเหตุกอกุสลวิปากจิต ๘

๒๐. ถ. จงแสดงความแตกต่างกันระหว่าง อกุสลวิปากจักขุวิญญาน กับกุสลวิปากจักขุวิญญาน และปัญจทวาราวชชนจิต กับมโนทวาราวชชนจิต

ด. ความแตกต่างกันระหว่าง อกุสลวิปากจักขุวิญญาน กับกุสลวิปากจักขุวิญญาน คือ อกุสลวิปากจักขุวิญญาน คือการได้เห็นรูปารมณ์ที่ไม่ดี เช่น เห็นคนกำลังชกต่อยกัน เห็นผี เห็นคนพิการ เป็นต้น กุสลวิปากจักขุวิญญานนั้นได้แก่การเห็นรูปารมณ์ที่ดี เช่น เห็นบุคคลที่มีรูปร่าง ผิวพรรณงดงาม ดอกไม้สวย ๆ เป็นต้น ความแตกต่างกันระหว่างปัญจทวาราวชชนจิต กับมโนทวาราวชชนจิต คือ ปัญจทวาราวชชนจิต มีหน้าที่พิจารณาปัญจารมณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในปัญจทวาร ส่วนมโนทวาราวชชนจิตมีหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็นกาลทั้ง ๓ และกาลวิมุตติ ในมโนทวาร และขณะเกิดในปัญจทวารมีหน้าที่ตัดสินปัญจารมณ์ว่าเป็นอริกฐะหรืออนิกรฐะด้วย

๒๑. ถ. นายขาวเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา กับนายแดงเป็นผู้นับถือศาสนาอื่น ทั้งสองคนมาจากต่างประเทศ วันหนึ่งทั้งสองได้ชวนกันไปชมปูชนียสถานที่วัดพระแก้ว เมื่อสองสหายได้เข้าไปถึงเฉพาะพระพักตร์พระแก้วมรกตแล้วนายขาวก็บังเกิดความเลื่อมใสได้กระทำการเคารพ

นบอบนมัสการแด่พระแก้วมรกตทันที ส่วนนายแดงนั้น เมื่อได้เห็นพระแก้วมรกตก็เพียงแต่มีความรู้สึกว่าเป็นศิลปะของไทยชิ้นหนึ่งเท่านั้น ไม่มีความเลื่อมใสแต่อย่างใด หากแต่เห็นเพื่อนแสดงความเคารพนบจนแล้ว นายแดงก็นึกในใจว่าถ้าเราไม่กระทำการเคารพกราบไหว้ตามขนบธรรมเนียมของเขาแล้วก็จะไม่เป็นการบังควร และบุคคลทั้งหลายก็มีอยู่ในที่นี้มากจะตำหนิเราได้ว่าเป็นผู้ไม่มีระเบียบ เมื่อคิดเช่นนี้แล้วก็ทำการเคารพกราบไหว้ แต่ในขณะที่นายแดงทำการเคารพกราบไหว้อยู่ นั้น จิตใจของนายแดงรู้สึกเฉยๆ อยากทราบว่าจิตดวงไหนเกิดขึ้นกับนายขาวและนายแดงในขณะที่ทำการกราบไหว้ ?

ด. ขณะที่นายขาวทำการกราบไหว้พระแก้วมรกตนั้น มหากุศลจิตดวงที่ ๑ หรือ ๓ เกิดขึ้นกับนายขาว ส่วนขณะที่นายแดงกราบไหว้ตามนายขาวนั้นมหากุศลจิตดวงที่ ๘ เกิดขึ้นกับนายแดง

๒๒. ถ. มารดาบอกให้บุตรอายุ ๓-๔ ขวบ ไหว้พระที่มารับบิณฑบาต และให้หีบของใส่บาตร บุตรก็ทำตามคำสั่งของมารดาทุกประการ ทั้งมีความยินดีด้วยในการกระทำนั้น อยากทราบว่าจิตดวงไหน เกิดขึ้นแก่เด็กนั้น ?

ด. ขณะที่เด็กทำการใส่บาตรตามคำสั่งของมารดาด้วยความยินดี มหากุศลจิตดวงที่ ๔ เกิดขึ้นแก่เด็กคนนั้น

๒๓. ถ. ให้แสดงความแตกต่างกันในระหว่างจิตดังต่อไปนี้

อสังขาริกจิต	กับ สสังขาริกจิต
สัมปยุตตจิต	กับ วิปยุตตจิต
อเหตุกกุศลวิปากจิต	กับ มหาวิปากจิต
อเหตุกกริยาจิต	กับ มหากริยาจิต

ด. ความแตกต่างกันระหว่าง อสังขาริกจิต กับ สสังขาริกจิต คือ

อสังขาริกจิต จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวนประการหนึ่ง เมื่อเวลาให้ผลก็ให้แรงและกว้างขวาง (คือให้ผลนาน) ประการหนึ่ง ในจิตสันดานของผู้นั้น อสังขาริกจิตย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายในภพต่อๆ ไปประการหนึ่ง

สสังขาริกจิต จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวนประการหนึ่ง เมื่อเวลาให้ผลก็ให้ผลอ่อนกว่าอสังขาริกจิต และทั้งไม่กว้างขวาง ประการหนึ่ง ในจิตสันดานของผู้นั้น สสังขาริกจิตย่อมเกิดขึ้นเป็นส่วนมากในภพต่อๆ ไปประการหนึ่ง

ความแตกต่างกันระหว่าง สัมปยุตตจิต กับ วิปยุตตจิต คือ

สัมปยุตตจิต จิตที่ประกอบด้วยเจตสิก ๕ อย่าง มีทิวฐิเจตสิก เป็นต้น ประการหนึ่ง เมื่อเวลาให้ผลก็ให้ผลแรงและกว้างขวางประการหนึ่ง ในจิตสันดานของผู้นั้น สัมปยุตตจิตย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายในภพต่อๆ ไปประการหนึ่ง

วิปยุตตจิต จิตที่ไม่ประกอบด้วยเจตสิก ๕ อย่าง มีทิวฐิเจตสิก เป็นต้น ประการหนึ่ง เมื่อเวลาให้ผลก็ให้ผลอ่อนกว่าสัมปยุตตจิต และให้ผลไม่กว้างขวางประการหนึ่ง ในจิตสันดานของผู้นั้น วิปยุตตจิตย่อมเกิดขึ้น เป็นส่วนมากในภพต่อๆ ไปประการหนึ่ง

ความแตกต่างกันระหว่าง อเหตุกกุศลวิปากจิต กับ มหาวิปากจิต คือ

อเหตุกกุศลวิปากจิต จิตที่เป็นผลของมหากุศล แต่ไม่ประกอบด้วย เหตุประการหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นรับอารมณ์ก็ไม่มั่นคงประการหนึ่ง และเกิดได้ทั้งในกามภูมิ รูปภูมิ ตามสมควร ประการหนึ่ง

มหาวิปากจิต จิตที่เป็นผลของมหากุศล และประกอบด้วยเหตุประการหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นรับอารมณ์ก็มั่นคงประการหนึ่ง และเกิดได้เฉพาะแต่ในกามภูมิประการหนึ่ง

ความแตกต่างกันระหว่าง อเหตุกกิริยาจิต กับ มหากิริยาจิต คือ

อเหตุกกิริยาจิต จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุประการหนึ่ง อาวัชชนจิต ๒ ดวง เป็นจิตที่เป็นหัวหน้าในการทำ การพูด การคิด ส่วนมโนทวาราวชชนจิตเป็นจิตที่มีหน้าที่ตัดสินอารมณ์ด้วย หสิดูปาทจิตเป็นจิตที่ทำให้เกิดการยึดของพระอรหันต์จำพวกเดียว นอกจากนี้แล้ว การงานที่เป็นสุจริตก็ดี ทุจริตก็ดี จิต ๓ ดวงนี้ มีอาภที่จะทำให้สำเร็จลงได้ประการหนึ่ง

มหากิริยาจิต เป็นจิตที่ประกอบด้วยเหตุประการหนึ่ง เป็นจิตที่ทำให้สำเร็จในการทำ การพูด การคิด ของพระอรหันต์ทั้งหลายประการหนึ่ง

๒๔. ถ. จงจำแนกโลกียจิต ๘๑ โดยชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย โสภณเภทนัย เหตุเภทนัย ฌานเภทนัย ให้ชัดเจน

ค. จำแนกโลกียจิต ๘๑ โดยชาติเภทนัย คือ

อกุศลจิต	๑๒	เป็นอกุศลชาติ
มหากุศลจิต	๘	} รวม ๑๗ เป็นวิปากชาติ
มหัคคตกุศลจิต	๙	
อเหตุกวิปากจิต	๑๕	} รวม ๓๒ เป็นวิปากชาติ
มหาวิปากจิต	๘	
มหัคคตวิปากจิต	๙	

อเหตุกกริยาจิต	๓	}	รวม ๒๐ เป็นกริยาชาติ
มหากกริยาจิต	๘		
มหัคคตกริยาจิต	๙		

จำแนกโลกียจิต ๘๑ โดยภูมิเภทนัย คือ

อกุศลจิต	๑๒	}	รวม ๕๔ เป็นกามาวจรจิต
อเหตุกจิต	๑๘		
กามาวจรโสภณจิต	๒๔		

ปฐมฌานจิต	๓	}	รวม ๑๕ เป็นรูปาวจรจิต
ทุติยฌานจิต	๓		
ตติยฌานจิต	๓		
จตุตถฌานจิต	๓		
ปัญจฌานจิต	๓		

อากาสันญายตนฌานจิต	๓	}	รวม ๑๒ เป็นอรูปาวจรจิต
วิญญานัญญายตนฌานจิต	๓		
อากิญจัญญายตนฌานจิต	๓		
เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิต	๓		

จำแนกโลกียจิต ๘๑ โดยโสภณเภทนัย คือ

อกุศลจิต	๑๒	}	รวม ๓๐ เป็นอโสภณจิต
อเหตุกจิต	๑๘		
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	}	รวม ๕๑ เป็นโสภณจิต
มหัคคตจิต	๒๗		

จำแนกโลกียจิต ๘๑ โดยเหตุเภทนัย คือ

อเหตุกจิต	๑๘	}	รวม ๖๓ เป็นสเหตุกจิต
อกุศลจิต	๑๒		
กามาวจรโสภณจิต	๒๔		
มหัคคตจิต	๒๗		

จำแนกโลกียจิต ๘๑ โดยฉาณเภทนัย คือ

อกุศลจิต	๑๒	}	รวม ๕๔ เป็นอนานจิต
อเหตุกจิต	๑๘		
กามาวจรโสภณจิต	๒๔		
รูปาวจรจิต	๑๕	}	รวม ๒๗ เป็นฉานจิต
อรุปาวจรจิต	๑๒		

๒๕. ฉ. ในบรรดาฉานจิต ๒๗ นั้น เป็นกุศลชาติเท่าใด วิปากชาติเท่าใด กิริยาชาติเท่าใด ?

ต. ในบรรดาฉานจิต ๒๗ นั้น เป็นกุศลชาติ ๒๙ วิปากชาติ ๒๙ กิริยาชาติ ๙

๒๖. ฉ. จงแสดงความหมายของชื่อดังต่อไปนี้

- ก. อโสภณจิต ข. รูปาวจรจิต ค. มหัคคตจิต
 ฉ. โลกียจิต ง. โลกุตตรจิต จ. ฉานจิต

ต. ก. อโสภณจิต หมายความว่า จิตที่นอกจากโสภณจิตที่เป็นจิตสวยงามหรือเป็นจิตที่ไม่ได้ประกอบกับโสภณเจตสิก

ข. รูปาวจรจิต หมายความว่า จิตทั้ง ๑๕ ดวงนี้ ท่องเที่ยวอยู่ในรูปาวจรภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูปเป็นส่วนมาก วัตถุรูปนั้นได้แก่รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กิเลสรูปนั้นได้แก่ ตัณหา คือความพอใจในรูปฉาน รูปภพ อภิญญา

ค. มหัคคตจิต หมายความว่า จิตที่เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ

ฉ. โลกียจิต หมายความว่า จิตเหล่านี้ย่อมเกิดอยู่ในโลกทั้ง ๓ คือกามโลก รูปโลก อรูปโลก

ง. โลกุตตรจิต หมายความว่า จิตเหล่านี้พ้นจากโลกทั้ง ๓ คือกามโลก รูปโลก อรูปโลก

จ. ฉานจิต หมายความว่า จิตที่ประกอบกับองค์ฉาน ๕ มี วิตก เป็นต้น

๒๗. ฉ. ในกามจิต รูปจิต อรูปจิต นั้นมีทั้งกุศล วิปาก กิริยา แต่ในโลกุตตรจิตนั้นมีแต่กุศล วิปาก ไม่มีกิริยา ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด ?

ต. ในกามจิต รูปจิต อรูปจิต มีทั้งกุศล วิปาก กิริยา แต่ในโลกุตตรจิต มีแต่กุศลกับวิปาก ไม่มีกิริยานั้น เพราะเกี่ยวเนื่องด้วยกุศล คือ กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล ทั้ง ๓ นี้ ย่อมเกิดขึ้นได้หลายครั้งในบุคคลเดียวกัน ส่วนโลกุตตรกุศลนั้น ในบุคคลหนึ่งๆ ย่อม

เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวเท่านั้น แล้วไม่มีการเกิดอีกต่อไป ด้วยเหตุนี้กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล ทั้ง ๓ นี้ เมื่อเกิดขึ้นในสันดานของปุถุชนและผลเสกขบุคคล ๓ นั้นเรียกว่ากุศล แต่ถ้าเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ แล้วก็เรียกว่ากริยา สำหรับโลกุตตรกุศลนั้นมีได้กลับเกิดขึ้นอีกในสันดานของพระอรหันต์ ฉะนั้นในโลกุตตรจิตจึงไม่มีกริยา

๒๘. ถ. ในจำนวนจิตโดยย่อ ๘๙ โดยพิสดาร ๑๒๑ นั้น ผิดกันตรงไหน และฉานจิตที่มีองค์ฉาน ๒ นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. จำนวนจิตโดยย่อ ๘๙ โดยพิสดาร ๑๒๑ นั้น ผิดกันที่โลกุตตรจิต คือในจิตโดยย่อนั้น โลกุตตรจิตมี ๘ ในจิตโดยพิสดารนั้น โลกุตตรจิตมี ๔๐ และฉานจิตที่มีองค์ฉาน ๒ นั้น มีจำนวน ๓๔ ดวง คือ จตุตถฉานจิต ๑๑ ปัญจฉานจิต ๒๓

๒๙. ถ. ขอให้จำแนกจิต ๑๒๑ โดยชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย โสภณเภทนัย

ต. จำแนกจิต ๑๒๑ โดยชาติเภทนัย คือ

อกุศลจิต	๑๒	เป็นอกุศลชาติ
มหาอกุศลจิต	๘	} รวม ๓๗ เป็นกุศลชาติ
มหัคคตกุศลจิต	๙	
โลกุตตรกุศลจิต	๒๐	
อเหตุกวิปากจิต	๑๕	} รวม ๕๒ เป็นวิปากชาติ
มหาวิปากจิต	๘	
มหัคคตวิปากจิต	๙	
โลกุตตรวิปากจิต	๒๐	
อเหตุกกริยาจิต	๓	} รวม ๒๐ เป็นกริยาชาติ
มหากริยาจิต	๘	
มหัคคตกริยาจิต	๙	

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนาเภทนัย คือ

สุขสหคตกายวิญญานจิต	๑	เป็นสุขเวทนา
ทุกข์สหคตกายวิญญานจิต	๑	เป็นทุกข์เวทนา

โลกมูลโสมนัส	๔	}	รวม ๖๒ เป็นโสมนัสเวทนา
โสมนัสสันติริณจิต	๑		
โสมนัสหสิตุปปาทจิต	๑		
กามาวจรโสภณโสมนัส	๑๒		
ปฐมฌานจิต	๑๑		
ทุติยฌานจิต	๑๑		
ตติยฌานจิต	๑๑		
จตุตถฌานจิต	๑๑	}	รวม ๕๕ เป็นอุเบกขาเวทนา
อกุศลอุเบกขา	๖		
อเหตุกอุเบกขา	๑๔		
กามาวจรโสภณอุเบกขา	๑๒		
ปัญจฌานจิต	๒๓		
โทสมูลจิต	๒		เป็นโหมนัสเวทนา

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยโสภณเภทนัย คือ

อกุศลจิต	๑๒	}	รวม ๓๐ เป็นอโสภณ
อเหตุกจิต	๑๘		
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	}	รวม ๙๑ เป็นโสภณ
มหัคคตจิต	๒๗		
โลกุตตรจิต	๔๐		

๓๐. ถ. จงเพิ่มบาลี ฯลฯ ต่อไปนี้

วิตกก วิจาร ปีติ สุข เอกกุตตาสหิต์ ฯลฯ กุสลจิตต์

วิจาร ปีติ สุข เอกกุตตาสหิต์ ฯลฯ วิปากจิตต์

ปีติ สุข เอกกุตตาสหิต์ ฯลฯ กุริยจิตต์

สุข เอกกุตตาสหิต์ ฯลฯ กุสลจิตต์

อุเบกขา เอกกุตตาสหิต์ ปญจฌมาน ฯลฯ

ค. เพิ่มบาลี ฯลฯ ดังต่อไปนี้

วิตกก วิจาร ปีติ สุข เอกกุตตาสหิต์ ปฐมฌมาน กุสลจิตต์

วิจาร ปีติ สุข เอกกุตตาสหิต์ ทุติยฌมาน วิปากจิตต์

ปีติ สุข เอกกุตตาสหิต์ ตติยฌมาน กุริยจิตต์

สุข เอกกุตตาสหิต์ จตุตถภูมณ กุสลจิตต์

อุเบกขา เอกกุตตาสหิต์ ปญจมขุณณ กุสลจิตต์ วิปากจิตต์ กุริยจิตต์

๓๑. ถ. ตั้งแต่ปฐมภูมณเป็นต้น จนถึงจตุตถภูมณ เป็นโสมนัสสหคตจินัน มีข้อที่จะพึงรู้ได้ตรงไหน ?

ต. มีข้อที่พึงรู้ได้ที่องค์ฌาน คือ ฌานใดประกอบด้วยองค์ฌานที่เป็นสุขภูมณนั้น เรียกว่า โสมนัสสหคตจิต

๓๒. ถ. ให้แปลบาลีดังต่อไปนี้

เอกาทสวธิ์ ตสุมา ปฐมาทิกมิริต

ฌานเมเอกมณเต ตู เตวีสติวิธิ ภเว

ต. แปล ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า ฌานจิตอันหนึ่งๆ มีปฐมภูมณเป็นต้น มี ๑๑ ดวง สำหรับปัญจมณณจิตมี ๒๓ ดวง

๓๓. ถ. จงจำแนกฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ โดยชาติเภทนัย โลกเภทนัย เวทนาเภทนัย

ต. จำแนกฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ โดยชาติเภทนัย คือ

กุสลชาติ	๑๔	}	รวม ๓๔
วิปากชาติ	๑๔		
กิริยาชาติ	๖		

จำแนกฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ โดยนัยโลกเภทนัย คือ

โลกียจิต	๑๘	}	รวม ๓๔
โลกุตตรจิต	๑๖		

จำแนกฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ โดยเวทนาณัย คือ

โสมนัสสหคตจิต	๑๑	}	รวม ๓๔
อุเบกขาสหคตจิต	๒๓		

๓๔. ถ. จงแสดงคาถาที่จำแนกจิต ๘๘ โดยชาติเภทนัย

ต. คาถาที่จำแนกจิต ๘๘ โดยชาติเภทนัย คือ

ทวารทสากุสลาเนว	กุสลาเนกวิสติ
นตติเสว วิปากานิ	กิริยจิตตานิ วิสติ

๓๕. ถ. คำว่า สมပ္ပุตตํ นั้นมีก็อย่าง คืออะไรบ้าง และจิตที่ไม่มีคำว่า ญาณสมပ္ပุตตํ แต่นับเข้าในญาณสมပ္ပุตตํได้นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้างและจิตที่ไม่มีคำว่า ปัญจมณณ

แต่สงเคราะห์เข้าใจปัญจมนานได้นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง การที่สงเคราะห์เข้าใจในปัญจมนานได้นั้น เพราะเหตุใด ?

ต. คำว่า สมปยุตต์ มี ๕ อย่าง คือ ทิฏฐิอุตตสมปยุตต์ ปฏิมสมปยุตต์ วิจิกิจจาสมปยุตต์ อุทฺธจจสมปยุตต์ ญาณสมปยุตต์

จิตที่ไม่มีคำว่า ญาณสมปยุตต์ แต่นับเข้าใจในญาณสัมปยุตต์ได้นั้น มีจำนวน ๖๗ ดวง คือ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐

จิตที่ไม่มีคำว่าปัญจมนาน แต่นับสงเคราะห์เข้าใจในปัญจมนานได้นั้น มี ๑๒ ดวง คือ อรูปาวจรจิต ๑๒ การที่นับสงเคราะห์เช่นนี้ได้ เพราะมีองค์มาน ๒ เท่ากัน คือ อุเบกขา เอกัคคตา ๓๖.

ณ. จงแสดงภาพจิตปรมัตถ์ ๑๒๑ มาโดยลำดับ

จบปัญหาและเฉลยในจิตปรมัตถ์

* * * * *

เจตสิกปรมัตถ์

๑. ณ. ให้แสดงลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก และยกหลักฐานบาลีมาแสดงให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)

ต. ลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก คือ

๑. เอกุปปาตะ เจตสิกนี้เกิดพร้อมกับจิตเสมอ หมายความว่า เมื่อจิตเกิด เจตสิก ก็เกิดขึ้นด้วยกัน จะว่าจิตเกิดก่อน เจตสิกเกิดหลัง หรือเจตสิกเกิดก่อน จิตเกิดหลังนั้น ไม่ได้

๒. เอนิโรธะ ในทำนองเดียวกัน เมื่อจิตดับ เจตสิกก็ดับด้วยกัน ไม่มีใครดับก่อนหรือดับทีหลัง

๓. เอกาลัมพะนะ อารมณ์ที่เจตสิกเข้าไปรับอยู่เป็นอารมณ์เดียวกันกับที่จิตเข้าไปรับ เช่น จิตรับอารมณ์สีขาว เจตสิกก็รับสีขาวด้วย

๔. เอกวัตถุกะ ที่อาศัยเกิดของเจตสิกก็เป็นเช่นเดียวกันกับที่อาศัยเกิดของจิต เช่น จิตอาศัยตาเกิด เจตสิกก็อาศัยตาเกิดด้วย จิตอาศัยหัวใจเกิด เจตสิกก็อาศัยหัวใจเกิดด้วย ดังนี้ ดังมีบาลีแสดงว่า

“เอกุปปาตนิโรธา จ เอกาลมพนวดตุกา
เจโตยตุตา ทวิปัญญาส ธมฺมา เจตสิกฯ มตา”

๒. ฉ. ธรรมศาสตร์ทั้งหลายย่อมมีอวัยวะน้อยใหญ่อยู่แล้ว แต่ถ้าไม่มีนามธรรม คือ จิตเจตสิกเข้าประกอบพร้อมกัน อวัยวะเหล่านี้ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆ ได้ ถึงแม้มีจิตเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีเจตสิกเข้าประกอบร่วมด้วย หรือมีเจตสิกเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีจิตเข้าประกอบร่วมด้วย ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆ ได้ เช่นเดียวกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด ? ให้ยกอุปมาการเข้าประกอบของจิตและเจตสิกที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายสำเร็จกิจนั้นได้ มาให้เห็นเป็นตัวอย่าง

ต. ธรรมศาสตร์ทั้งหลายมีอวัยวะน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์แล้วก็ตาม แต่ถ้าไม่มีนามธรรม คือจิตและเจตสิกเข้าประกอบพร้อมกัน อวัยวะเหล่านี้ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆ ลงได้ ถึงแม้มีแต่จิตเกิดขึ้นแต่ไม่มีเจตสิกเข้าประกอบ อวัยวะเหล่านั้นก็ไม่สามารถสำเร็จประโยชน์ใดๆ ได้ และโดยนัยเดียวกัน ถ้ามีแต่เจตสิกเกิดขึ้น ไม่มีจิตเกิดร่วมด้วย ก็ไม่อาจสำเร็จประโยชน์ใดๆ ได้ เช่นเดียวกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุว่า สภาพของจิตและเจตสิกนั้น เป็นธรรมชาติที่ต้องเกิดพร้อมกันดับพร้อมกันรับอารมณ์อันเดียวกันและอาศัยวัตถุเกิดอันเดียวกันอุปมาเหมือนเครื่องไฟฟ้า ถ้ามีแต่สายเดียวแล้วก็ไม่อาจเกิดไฟขึ้นได้

๓. ฉ. เจตสิก ๕๒ นั้น ว่าโดยราสีมีเท่าใด คืออะไร และในราสีหนึ่งๆ มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. เจตสิก ๕๒ นั้น ว่าโดยราสีมี ๓ คือ ๑. อัญญสมานราสีเจตสิก
๒. อุกุสตรราสีเจตสิก ๓. โสภณราสีเจตสิก

ในอัญญสมานราสีเจตสิก มี ๑๓ ดวง

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	๗	} รวมเป็น ๑๓
ปกิณณกเจตสิก	๖	

ในอุกุสตรราสีเจตสิก มี ๑๔ ดวง คือ

โมจตุกเจตสิก	๔	} รวมเป็น ๑๔
โลติกเจตสิก	๓	
โทจตุกเจตสิก	๔	
ถิทุกเจตสิก	๒	
วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	

ในโสภณราสีเจตสิก มี ๒๕ ดวง คือ

โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙	}	รวมเป็น ๒๕
วิรตีเจตสิก	๓		
อัปมัญญาเจตสิก	๒		
ปัญญาเจตสิก	๑		

๔. ถ. ให้แสดงความหมายของชื่อเจตสิกเหล่านี้
- ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ข. ปกิณณกเจตสิก
- ค. สัพพากุศลสาธารณเจตสิก ฉ. โทจตุกเจตสิก
- ง. โสภณสาธารณเจตสิก จ. อัปมัญญาเจตสิก
- ต. แสดงความหมายของเจตสิก คือ
- ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก หมายความว่า เป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตทั้งหมดทั่วไป
- ข. ปกิณณกเจตสิก หมายความว่า เป็นเจตสิกที่ประกอบเรียรายไปทั้งในฝ่ายโลกียะ โลกุตตระ โสภณะ อโสภณะ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา แต่ไม่ใช่ทั้งหมด
- ค. สัพพากุศลสาธารณเจตสิก หมายความว่า เป็นเจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ได้ทั้งหมด
- ฉ. โทจตุกเจตสิก หมายความว่า เจตสิก ๔ ดวงที่มีโทสเจตสิกเป็นประธาน
- ง. โสภณสาธารณเจตสิก หมายความว่า เป็นเจตสิกที่ประกอบทั่วไปในจิตที่มีความสวยงามและไม่มีโทษ
- จ. อัปมัญญาเจตสิก หมายความว่า เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกจิตสัตว์หรือสุขจิตสัตว์ทั่วไปไม่จำกัด
๕. ถ. ให้แสดงสภาวะของเจตสิกดังต่อไปนี้ ผัสสะ เวทนา เจตนา มนสิการ วิตก อธิโมกข์ ปิฎิ ฉันทะ โมหะ โลภะ โทสะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มุทิตา
- ต. ผัสสะ = ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์
- เวทนา = ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
- เจตนา = ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือน และชักชวนสัมปยุตตธรรมในอารมณ์ เพื่อให้ทำหน้าที่ของตน ๆ
- มนสิการ = ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์
- วิตก = ธรรมชาติที่คิดอารมณ์ คือยกสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์

อธิโมกข์	=	ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์
ปีติ	=	ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์
ฉันทะ	=	ธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์
โมหะ	=	ธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริง ของอารมณ์ไว้คือ หลง
โลภะ	=	ธรรมชาติที่มีความต้องการและติดใจในกามคุณอารมณ์
โทสะ	=	ธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์
สัมมวาจา	=	การกล่าววาจาที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการ งานอันเป็นอาชีวะ
สัมมากัมมันตะ	=	การกระทำที่เว้นจากกายทุจริต ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการ งานอันเป็นอาชีวะ
สัมมาอาชีวะ	=	การประกอบอาชีพที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ กายทุจริต ๓
กรุณา	=	ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกจิตสัตว์ คือผู้ที่กำลัง ได้รับความลำบากอยู่ หรือจะได้รับความลำบากในกาล ข้างหน้า
มุทิตา	=	ธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุขจิตสัตว์ คือผู้ที่กำลังได้รับ ความสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า

๖. ๑. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างเจตสิกดังต่อไปนี้

ก. เจตนา กับ มนสิการ	ข. วิตก กับ วิจาร
ค. ฉันทะ กับ โลภะ	ฌ. ถีนะ กับ มิตระ

๒. ความแตกต่างกันระหว่าง เจตนา กับ มนสิการ คือสภาพของเจตนา เป็น ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและชักชวนสัมปยุตตธรรมในอารมณ์เพื่อให้ทำหน้าที่ของตนๆ สภาพของมนสิการเป็นธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์

เจตสิก ๒ ดวงนี้ มีสภาพคล้ายกัน ที่ต่างกันก็คือ เจตนามีหน้าที่เตือนมนสิการ มีหน้าที่นำ ซึ่งอุปมาเหมือนรถที่กำลังวิ่งอยู่ รถจะวิ่งไปมาได้ก็ต้องอาศัยล้อทั้ง ๔ ล้อ และในจำนวนล้อทั้ง ๔ นี้ ล้อหลังสองล้อทำหน้าที่หมุนและนำรถไปสู่ทางที่ต้องการจะไป ข้อนี้นั่นใด เจตนาเจตสิกก็มีหน้าที่กระตุ้นและชักชวนจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้น พร้อมกันกับตนให้กระทำหน้าที่ของตนๆ ให้สำเร็จเหมือนกับล้อรถข้างหลัง และมนสิการเจตสิกมีหน้าที่นำจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตนให้มุ่งหน้าไปสู่อารมณ์นั้นๆ เหมือนล้อรถข้างหน้าฉันนั้น

ความแตกต่างระหว่าง วิตก กับ วิจาร คือสภาพของวิตกเป็นธรรมชาติที่คิด อารมณ์และยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ สภาพของวิจารเป็นธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์

เจตสิก ๒ ดวงนี้ มีความแตกต่างกัน อุปมาเหมือนเสียงระฆัง ระฆังที่ดังขึ้น ครั้งแรกนั้นเปรียบได้กับวิตก ทำหน้าที่ยกจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตนให้เข้าสู่อารมณ์นั้นๆ เสียงระฆังที่ดังกังวานยังไม่หายนั้น เปรียบได้กับวิจารที่ทำหน้าที่ประคองจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้น พร้อมกันกับตนนั้นให้อยู่ในอารมณ์ไม่ให้หายไป

ความแตกต่างกันระหว่าง จันตะ กับ โลกะ คือสภาพของจันตะเป็นธรรมชาติที่ปรารณาอารมณ์ สภาพของโลกะเป็นธรรมชาติที่มีความต้องการและติดใจในกามคุณอารมณ์

เจตสิก ๒ ดวงนี้ มีสภาพคล้ายคลึงกัน แต่ความปรารณาในอารมณ์ที่เป็น สภาพของจันตะนั้นไม่มีการยึด ส่วนการปรารณาที่เป็นสภาพของโลกะมีการยึดในอารมณ์ ถ้าจะ อุปมาเปรียบเทียบเจตสิก ๒ ดวงนี้ก็คือ ความปรารณาที่จะเป็นสภาพของจันตะ นั้น เหมือน หนึ่งคนเจ็บที่ต้องการกินยา ฉีดยา ความต้องการชนิดนี้ไม่มีการตั้งดูดยอย่างแน่นหนาเป็นแต่ เพียงต้องการเฉยๆ เท่านั้นส่วนความปรารณาที่เป็นสภาพของโลกะเท่านั้น เหมือนหนึ่งคนที่ หิวต้องการอาหารความต้องการชนิดนี้มีความตั้งดูดยอย่างแน่นหนา

ความแตกต่างกันระหว่าง ถีนะ กับ มितระ คือภาพของถีนะมีความเป็น ธรรมชาติที่ทำให้จิตใจเชื่องซึมทอดลอยจากอารมณ์ ส่วนมิตระนั้นมีหน้าที่ทำให้เจตสิกที่เกิดพร้อม กันกับตนทอดลอยจากอารมณ์

แต่เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ ก็คงเป็นธรรมชาติที่ทอดลอยในอารมณ์เช่นเดียวกันอุปมา เหมือนดวงไฟกับแสงสว่าง ในขณะที่ดวงไฟมีกำลังลดลงนั้นแสงสว่างก็ลดน้อยลงพร้อมกัน กำลังลดลงของดวงไฟเปรียบเหมือนถีนะ การลดลงของแสงสว่างเปรียบเหมือนมิตระ

๗.

๘. ให้ออกชื่อเจตสิกที่มีธรรมชาติดังต่อไปนี้

- ก. ธรรมชาติที่จำอารมณ์
- ข. ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว
- ค. ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม
- ฅ. ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์
- ง. ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์
- จ. ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่งถือตัว
- ฉ. ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ไม่ได้ทำ
๓. ก. ธรรมชาติที่จำอารมณ์ ชื่อว่า สัญญาเจตสิก

ข. ธรรมชาติที่สงบ และให้สัมปยุตตธรรม ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ชื่อว่า เอกัคค-
ตาเจตสิก

ค. ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม ชื่อว่า ชีวิตินทรีย์เจตสิก

ฌ. ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์ ชื่อว่า วิจารณ์เจตสิก

ง. ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์ ชื่อว่า ทิณฺณเจตสิก

จ. ธรรมชาติที่มีความเยอหยิ่งถือตัว ชื่อว่า มานเจตสิก

ฉ. ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ
ชื่อว่า กุกกุจเจตสิก

๘. ถ. ความสงสัยอย่างใดชื่อว่า วิจิกิจฉา ความสงสัยในวิชาที่กำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่
ก็ดี ความสงสัยในชื่อคน ชื่อสิ่งของที่ไม่เคยรู้จักก็ดี เป็นวิจิกิจฉาหรือไม่ ? ให้อธิบาย

ต. ความสงสัยที่ชื่อว่า วิจิกิจฉา นั่นคือ ความสงสัยไม่เชื่อในคุณพระพุท
พระธรรม พระสงฆ์ บิดา มารดา ครูอาจารย์ ว่าคุณของสิ่งของเหล่านั้นมีหรือไม่

ไม่เชื่อในกุศลกรรม อกุศลกรรมว่ามีจริงหรือไม่

ไม่เชื่อในผลของกุศลกรรม อกุศลกรรมว่ามีจริงหรือไม่

ไม่เชื่อในภพนี้ ภพหน้าว่ามีจริงหรือไม่

ไม่เชื่อในข้อปฏิบัติต่าง ๆ ว่ามีจริงหรือไม่

ไม่เชื่อในนรก สวรรค์ ว่ามีจริงหรือไม่

ส่วนความสงสัยในวิชาที่กำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ก็ดี ความสงสัยในชื่อสิ่งของที่ไม่เคย
รู้จักก็ดี ไม่เชื่อว่าเป็นวิจิกิจฉา เป็นกุศล อกุศล กิริยาจิตอุปบาท ที่มีวิตก วิจารณ์ เป็นประธานบ้าง
มีวิจารณ์ปัญญาเป็นประธานบ้าง แล้วแต่บุคคล คือถ้าเป็นปุถุชนและผลเสกขบุคคลก็เป็นกุศล
อกุศลจิตอุปบาทอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เป็นกิริยาจิตอุปบาท

๙. ถ. ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ตั้งแต่สัทธาเป็นต้น ตัตตรมฺมฉมฺมตตตา เป็น
ที่สุดไม่ได้แสดงเป็นคู่ๆ แต่เจตสิกที่เหลืออีก ๖ ดวง มีปัสสัทธิเป็นต้น อุชุกตาเป็นที่สุด แสดง
เป็นคู่ๆ ที่ต่างกันเช่นนี้เพราะเหตุใด และมีความมุ่งหมายต่างกันอย่างไร ?

ต. ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ตั้งแต่สัทธาเจตสิกจนถึงตัตตรมฺมฉมฺมตตตานัน
พระพุทธรองค์มิได้ทรงแสดงเป็นคู่ๆ กัน เพราะสภาพของเจตสิกเหล่านี้ เป็นไปอยู่แต่เฉพาะ
นามธรรม และวิญญูติรูปเท่านั้น ไม่ทั่วไปในร่างกายทั้งหมด ส่วนเจตสิกอีก ๖ ชนิดมี ปัสสัทธิ
เป็นต้น สามารถทำให้นามธรรมและร่างกายทั่วไปมีอาการสงบ อาการเบาเป็นต้น ปรากฏได้

ฉะนั้นพระพุทธองค์จึงทรงมุ่งหมายเพื่อให้รู้ว่าอาศัยอำนาจของเจตสิก ๖ ชนิดนี้แล้ว ทั้งนามและรูปย่อมมีอาการเป็นไปเช่นเดียวกันได้ จึงทรงแสดงเจตสิกชนิดนี้เป็นคู่ ๆ กัน

๑๐. ก. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

เตรสณฺณสมานา จ

จุทฺทสากุสลาตถา

โสภณา ปญฺจวิสาติ

ทวิปญฺญาส ปวฺจุจเร

ข. แปลว่า ท่านกล่าวจำนวนเจตสิกว่ามี ๕๒ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕

๑๑. ก. ให้แปลและอธิบายคาถาดังต่อไปนี้

สตุตฺต สพฺพตฺถ ยุชฺชนฺติ

ถยาโยคํ ปกิณฺณกา

จุทฺทสากุสเลสฺสว

โสภณฺเนสฺสว โสภณา

ข. แปลว่า สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดทั่วไป ปกิณณเจตสิก ๖ ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดตามที่ประกอบได้ อกุศลเจตสิก ๑๔ ย่อมประกอบในอกุศลจิต ๑๒ เท่านั้น โสภณเจตสิก ๒๕ ย่อมประกอบในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ เท่านั้น

อธิบาย คาถานี้แสดงหลักของสัมปโยคกันโดยย่อ เพื่อให้ให้นักศึกษาทั้งหลายยึดถือเป็นหลักไว้ก่อน แล้วจะแสดงขยายความในสัมปโยคกันโดยพิสดารต่อไป

๑๒. ก. เจตสิกที่ประกอบกับโลกียจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ข. เจตสิกที่ประกอบกับโลกียจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวน ๗ ดวงคือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

๑๓. ก. ให้แสดงจำนวนจิตที่ประกอบได้และไม่ได้ กับเจตสิกดังต่อไปนี้

วิตก อธิโมกข์ วิริยะ ปิตี ฉันทะ

ข. จิตที่ประกอบกับวิตกได้ ๕๕ ดวง ประกอบไม่ได้ ๖๖ ดวง จิตที่ประกอบกับอธิโมกข์ได้ ๑๑๐ ดวง ประกอบไม่ได้ ๑๑ ดวง จิตที่ประกอบกับวิริยะได้ ๑๐๕ ดวง ประกอบไม่ได้ ๑๖ ดวง จิตที่ประกอบกับปิตีได้ ๕๑ ดวง ประกอบไม่ได้ ๗๐ ดวง จิตที่ประกอบกับฉันทะได้ ๑๐๑ ดวง ประกอบไม่ได้ ๒๐ ดวง

๑๔. ก. โสมนัสสหคจิตที่ประกอบกับปิตีไม่ได้นั้น มีจำนวนเท่าใด และให้อธิบายว่าประกอบไม่ได้เพราะเหตุใด ?

ด. โสมนัสสหคจิตที่ประกอบด้วยปิตีไม่ได้นั้น มีจำนวน ๑๑ ดวงคือ จตุตถฌานจิต ๑๑ ที่ปิตีประกอบไม่ได้นั้น ก็เพราะปิตีไม่ถูกกันกับอริยาศัยของตติยฌานลาภีบุคคล หมายความว่า ตติยฌานลาภีบุคคลนี้ เมื่อออกจากตติยฌานแล้วแลเห็นโทษของปิตี มีความเบื่อหน่ายต่อปิตินั้น เมื่อทำฌานขั้นต่อไปและฌานจิตเกิดแล้ว ฌานจิตที่เกิดครั้งที่ ๔ นี้จึงไม่ประกอบด้วยปิตี

๑๕. ถ. ให้แสดงวิปากจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกดังต่อไปนี้

ผัสสะ เวทนา วิจารณ์ วิริยะ ปิตี

ด. วิปากจิตที่ประกอบด้วยผัสสะเจตสิก คือ วิปากจิตทั้งหมด

วิปากจิตที่ประกอบด้วยเวทนาเจตสิก คือ วิปากจิตทั้งหมด

วิปากจิตที่ประกอบด้วยวิจารณ์เจตสิก คือ	สัมปยุตตจิต	๒	}	รวม ๒๓
	สันตริณจิต	๓		
	มหาวิปากจิต	๘		
	ปฐมฌานวิปากจิต	๕		
	ทุติยฌานวิปากจิต	๕		

วิปากจิตที่ประกอบด้วยวิริยะเจตสิก คือ	มหาวิปากจิต	๘	}	รวม ๓๗
	มหัคคตวิปากจิต	๙		
	โลกุตตรวิปากจิต	๒๐		

วิปากจิตที่ประกอบด้วยปิตีเจตสิก คือ	โสมนัสสันตริณจิต	๑	}	รวม ๒๐
	โสมนัสสมหาวิปากจิต	๔		
	ปฐมฌานวิปากจิต	๕		
	ทุติยฌานวิปากจิต	๕		
	ตติยฌานวิปากจิต	๕		

๑๖. ถ. ในจิตโดยย่อ ๘๙ ดวงนั้น วิทกเจตสิกประกอบได้เท่าใด คืออะไรบ้าง ? และให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

สพฺพปาปฺปญฺเญสุ จตฺตาโร โลกมฺมุเล ตโย คตา

โทสมฺมุเลสุ จตฺตาโร สสงฺขารเ ทฺวํ ตถา

ด. ในจิตโดยย่อ ๘๙ ดวงนั้น วิทกเจตสิกประกอบได้ ๕๕ ดวง คือ กามจิต ๔๔ โลเกียปฐมฌานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ ทั้งหมด

แปลคาถา สพฺพปาปฺปญฺเญสุ จตฺตาโร ฯลฯ สสงฺขารเ ทฺวํ ตถา โมจตุกเจตสิก

๔ ที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด นับเป็น ๑ นัย โลกะ ทิณฐิ มานะ ๓ ดวงที่ประกอบในอกุศลจิต ๘ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย

โทศกเจตสิก ๔ ที่ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย ถิทุกเจตสิก ๒ ที่ประกอบในอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย

๑๗. ถ. ในจิตโดยย่อ ๘๙ ดวงนั้น ปิตติเจตสิกประกอบได้ ๒๗ ดวงบ้าง ๓๕ ดวงบ้าง ไม่แน่นอนเช่นนี้ เป็นเพราะเหตุใด และจิต ๒๗ กับ ๓๕ ดวงนั้น ได้แก่จิตอะไรบ้าง ?

ต. ในจิตโดยย่อ ๘๙ ดวงนั้น ปิตติเจตสิกประกอบได้ ๒๗ ดวงบ้าง ๓๕ ดวงบ้าง ไม่แน่นอนเช่นนี้ เป็นเพราะเหตุว่า การเกิดพร้อมด้วยเวทนาของโลกุตตรจิตโดยย่อไม่แน่นอน คือถ้าโลกุตตรจิตนั้นเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาปิตติก็ไม่ประกอบโลกุตตรจิตจะนั้นจึงประกอบจิตได้ ๒๗ ดวง ถ้าโลกุตตรจิตเกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ปิตติก็เข้าประกอบโลกุตตรจิตด้วย ปิตติจึงประกอบจิตได้ ๓๕ ดวง ดังนี้

จิต ๒๗ ดวงนั้น ได้แก่ กามโสมนัสสหคจิต ๑๘ โลกียปฐมฌานจิต ๓ โลกียทุติยฌานจิต ๓ โลกียตติยฌานจิต ๓

จิต ๓๕ ดวงนั้น ได้แก่ กามโสมนัสสหคจิต ๑๘ โลกียปฐมฌานจิต ๓ โลกียทุติยฌานจิต ๓ โลกียตติยฌานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ ทั้งหมด

๑๘. ถ. ให้แสดงจิตดังต่อไปนี้

- ก. จิตที่ประกอบกับวิตกได้ แต่ประกอบกับวิริยะไม่ได้
- ข. จิตที่ประกอบกับวิริยะได้ แต่ประกอบกับวิตกไม่ได้
- ค. จิตที่ประกอบกับวิตก และ วิริยะ ทั้งสองได้
- ฌ. จิตที่ประกอบกับวิตก และ วิริยะ ทั้งสองไม่ได้
- ง. จิตที่ประกอบกับวิริตีได้ แต่ประกอบกับอัปปมัญญาไม่ได้
- จ. จิตที่ประกอบกับอัปปมัญญาได้ แต่ประกอบกับวิริตีไม่ได้
- ฉ. จิตที่ประกอบกับวิริตี และ อัปปมัญญาทั้งสองได้
- ช. จิตที่ประกอบกับวิริตี และ อัปปมัญญาทั้งสองไม่ได้

ต. ก. จิตที่ประกอบกับวิตกได้ แต่ประกอบกับวิริยะไม่ได้ มี ๖ ดวง คือ สัมป-
ภูจิณจิต ๒ สันตธีรณจิต ๓ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑

ข. จิตที่ประกอบกับวิริยะได้ แต่ประกอบกับวิตกไม่ได้ มี ๕๖ ดวง คือ ทุติย-
ฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓

ค. จิตที่ประกอบกับวิตกและวิริยะทั้งสองได้ มี ๔๙ ดวง คืออกุศลจิต ๑๒ มโนทวารวัชชนจิต ๑ หลีตูปปาตจิต ๑ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ปฐมฌานจิต ๑๑

ฌ. จิตที่ประกอบกับวิตกและวิริยะทั้งสองไม่ได้มี ๑๐ คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐

ง. จิตที่ประกอบกับวิริตีได้ แต่ประกอบกับอัปปมัญญาไม่ได้ มี ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

จ. จิตที่ประกอบกับอัปปมัญญาได้ แต่ประกอบกับวิริตีไม่ได้ มี ๒๐ ดวง คือ มหากิริยาจิต ๘ รูปาวจรปฐมฌานจิต ๓ รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓ รูปาวจรตติยฌานจิต ๓ รูปาวจรจตุตถฌานจิต ๓

ฉ. จิตที่ประกอบกับวิริตีและอัปปมัญญาทั้งสองได้ มี ๘ ดวง คือ มหากุศลจิต ๘

ช. จิตที่ประกอบกับวิริตีและอัปปมัญญาทั้งสองไม่ได้ มี ๕๓ ดวง คือ อโสภณจิต ๓๐ มหาวีปักษจิต ๘ โลเกียปัญจฌานจิต ๑๕

๑๙. ฉ. ให้แสดงคาถาที่แสดงจำนวนจิตที่ประกอบไม่ได้ในปภินณกเจตสิก ๖ ดวง

ต. คาถาที่แสดงจำนวนจิตที่ประกอบไม่ได้ในปภินณกเจตสิก ๖ ดวง คือ

นสญฺฐิ	ปญจปญฺญาส	เอกาทส จ	โสฬส
สตุตติ	วิสติ	เจว	ปภินณกวิวัชชิตา

๒๐. ฉ. เจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. เจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิตได้ทั้งหมดนั้น มี ๑๔ คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ วิตกเจตสิก ๑ วิจารเจตสิก ๑ วิริยเจตสิก ๑ โมหดุกเจตสิก ๔

๒๑. ฉ. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในโลภมูลจิตโดยเฉพาะนั้น มีกี่ดวง คืออะไรบ้าง ?

ต. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในโลภมูลจิตโดยเฉพาะนั้น มี ๓ ดวงคือ โลภะ ทิฏฐิมานะ

๒๒. ฉ. ให้อธิบายทิฏฐิเจตสิกกับมานเจตสิกที่เกิดในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ เพราะเหตุใด ?

ต. ทิฏฐิเจตสิกและมานเจตสิกทั้ง ๒ นี้ ประกอบในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ เพราะวาทิฏฐิเจตสิกนั้นมีความเห็นว่า รูปนามขันธ ๕ เป็นตัวเป็นตน ซึ่งตามบาลีเรียกว่า อตตคฤหา ส่วนมานเจตสิกนั้นมีความเห็นว่า รูปนามขันธ ๕ นี้เป็นเรา ซึ่งตามบาลีเรียกว่า อหังคาห การยึด

ถือทั้งสองอย่างนี้อาศัรนามขันธ ๕ เกิดขึ้นเช่นเดียวกัน แต่สภาวะแห่งความยึดถือต่างกัน จึงไม่อาจเกิดร่วมในจิตดวงเดียวกันได้ อุปมา เช่น สถานการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาสถานที่ทั้ง ๒ แห่งนี้ ย่อมเรียกได้ว่าเป็นสถานที่ปฏิบัติกรรมฐานเช่นเดียวกัน แต่เจ้าสำนักทั้งสองย่อมยึดถือว่า กิจการที่ตนปฏิบัติและตนสั่งสอนอยู่นั้นดีเลิศ ไม่มีกิจการอื่นใดเทียมเท่า ด้วยความเห็นของเจ้าสำนักแต่ละฝ่ายดังกล่าวนี้นี้ เจ้าสำนักทั้งสองนั้นจึงไม่อาจมีความเห็นร่วมกันได้

๒๓. ก. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบในวิปยุตตจิตนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ค. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบในวิปยุตตจิตนั้น มีจำนวน ๖ ดวง คือ ทิฏฐิเจตสิก ๑ โทจตุกเจตสิก ๔ วิจิกิจาเจตสิก ๑

๒๔. ก. ให้แสดงอกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจำนวนจิตดังต่อไปนี้

จิต ๑ ดวง ๒ ดวง ๓ ดวง ๔ ดวง ๕ ดวง ๖ ดวง ๗ ดวง ๘ ดวง

อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิต	๑ ดวง	คือ	วิจิกิจาเจตสิก ๑
อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิต	๒ ดวง	คือ	โทจตุกเจตสิก ๔
อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิต	๓ ดวง		ไม่มี
อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิต	๔ ดวง	คือ	ทิฏฐิเจตสิก ๑
			มานเจตสิก ๑
อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิต	๕ ดวง	คือ	ถีนเจตสิก ๑
			มิทธเจตสิก ๑
อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิต	๖ ดวง		ไม่มี
อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิต	๗ ดวง		ไม่มี
อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิต	๘ ดวง	คือ	โลภเจตสิก ๑

๒๕. ก. ให้จำแนกโสภณเจตสิกที่ประกอบในโสภณจิตได้ทุกๆ ไป กับประกอบโดยเฉพาะ ๆ

ค. โสภณเจตสิกที่ประกอบในโสภณจิตได้ทุกๆ ไป คือ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ โสภณเจตสิกที่ประกอบในโสภณจิตโดยเฉพาะๆ นั้น คือ วิริตเจตสิก ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ปัญญาเจตสิก ๑

๒๖. ก. ให้แสดงการประกอบของวิริตเจตสิก ๓ ดวง ในขณะที่ประกอบโลกียจิตและโลกุตตรจิตว่ามีลักษณะต่างกันอย่างไร

ด. ลักษณะต่างกันของวิรติในขณะทีประกอบกับโลกียจิตและโลกุตตรจิต มีดังนี้ คือ การประกอบในมหากุศลจิตของวิรตินั้นประกอบไม่แน่นอน และไม่พร้อมกัน เรียกว่า อนียตะ และ นานากทาจิ

การประกอบในโลกุตตรจิตของวิรตินั้นประกอบ แน่นนอนและพร้อมกัน เรียกว่า นียตเอกโต

๒๗. ถ. ให้แสดงจำนวนจิตทีประกอบกับอัปมัญญาเจตสิก ๒ ทั้งฝ่ายสมานวาทะและ เกจิอาวาทะ และให้อธิบายวาทะทั้ง ๒ อย่างนั้นว่าฝ่ายไหนเป็นฝ่ายถูกต้อง

ด. จำนวนจิตทีประกอบกับอัปมัญญาเจตสิก ๒ ฝ่ายสมานวาทะ คือ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นรูปปัญจมณณจิต ๓) รวม ๒๘ ดวง

จำนวนจิตทีประกอบกับอัปมัญญาเจตสิก ๒ ฝ่ายเกจิอาวาทะ คือ มหากุศลโสมนัส-สทคตจิต ๔ มหากริยาโสมนัสสทคตจิต ๔ รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นรูปปัญจมณณจิต ๓) รวม ๒๐ ดวง

การประกอบของอัปมัญญาเจตสิก ๒ นั้น มีวาทะเป็น ๒ นัย คือ สมานวาทะ อันได้แก่ วาทะของพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย มีพระอนุรุธาจารย์ เป็นต้น กล่าวว่า อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ประกอบในจิต ๒๘ ดวง ที่กล่าวมาแล้ว แต่เกจิอาวาทะอันได้แก่ความเห็นของอาจารย์บางท่าน แสดงว่าอัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบในจิต ๒๐ ดวงเท่านั้น โดยให้เหตุผลว่า วิหิงสะ คือการปองร้ายผู้อื่นนั้น องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก สภาวะของกรุณาย่อมเป็นปฏิปักษ์กับโทสเจตสิก อรติ คือความไม่ยินดี ไม่พอใจ ไม่สบายใจในความดีของผู้อื่น องค์ธรรมได้แก่ โทมนัสเวทนาที่มีอัสสาเป็นประธาน ฉะนั้น กรุณา มุทิตา จึงต้องประกอบด้วยโสมนัสสทคตจิต ไม่ควรประกอบกับอุเบกขาสทคตจิต แต่สมานวาทะคือท่านพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ความเห็นของเกจิอาจารย์นี้ ถูกครั้งหนึ่ง ผิดครั้งหนึ่ง ที่ถูกครั้งหนึ่งนั้น คือ ผู้ที่เจริญกรุณา มุทิตา ธรรมฐานอยู่นั้น ในตอนต้น เมื่อยังเป็นปริกัมมภาวนาและปริกัมมนิมิต ไม่ถึงอุคคหนิมิตนั้น กรุณา มุทิตา จะเกิดขึ้นได้ก็ต่ออาศัยจิตที่เป็นโสมนัสจริง ๆ มิฉะนั้น กรุณา มุทิตาก็ไม่เกิดขึ้นได้ ที่ว่า กรุณา มุทิตา ต้องเกิดในจิตทีประกอบกับโสมนัสจึงเป็นการถูกต้อง แต่เมื่อได้เจริญกรุณา มุทิตา ธรรมฐานนั้นต่อไป จนถึงอุคคหนิมิตเกิดแล้ว ย่อมแสดงว่าจิตของผู้เจริญกรรมฐานนั้นมีความชำนาญในกรุณา มุทิตา ธรรมฐานเป็นอย่างดีแล้ว ฉะนั้น ในขณะที่เจริญกรุณา มุทิตา ธรรมฐานซึ่งอุคคหนิมิตกำลังเกิดอยู่นั้น จิตของผู้้นโดยที่มีความชำนาญดังกล่าวแล้ว จึงอาจประกอบด้วยโสมนัสเวทนา หรืออุเบกขาเวทณาก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นโสมนัสเวทนาเสมอไป ที่ว่า กรุณา มุทิตา ไม่เกิดในจิตเป็นอุเบกขาจึงไม่ถูกต้อง

๒๘. ถ. โลกียโสมนัสสหคจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเจตสิกนั้นมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? และให้แสดงสัมปโยคนัย ๑๖ นัย โดยสังเขป

ค. โลกียโสมนัสสหคจิตที่ประกอบด้วยปัญญาเจตสิกได้นั้น มีจำนวน ๑๘ ดวง คือ

มหากุศลจิต	๒	}	รวมเป็น ๑๘ ดวง
มหาวิปากจิต	๒		
มหากริยาจิต	๒		
ปฐมฌานจิต	๓		
ทุติยฌานจิต	๓		
ตติยฌานจิต	๓		
จตุตถฌานจิต	๓		

แสดงสัมปโยคนัย ๑๖ นัยโดยสังเขป คือ

อัญญสมานเจตสิก ๑๓ มีสัมปโยคนัย ๗ นัย คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย ๑ นัย

ปภินณกเจตสิก ๖ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย ๖ นัย

อกุศลเจตสิก ๑๔ มีสัมปโยคนัย ๕ นัย คือ

โมหตุกเจตสิก ๔ ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย ๑ นัย

โลภะ ทิฏฐิ มานะ ประกอบในโลภมูลจิต ๘ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย ๑ นัย

โทษตุกเจตสิก ๔ ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย ๑ นัย

ถีนทุกเจตสิก ๒ ประกอบในอกุศลสสังขาริกจิต ๕ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย

๑ นัย

วิจิกิจาเจตสิก ๑ ประกอบในวิจิกิจาสัมปยุตตจิต ๑ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย

๑ นัย

โสภณเจตสิก ๒๕ มีสัมปโยคนัย ๔ นัย คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ประกอบในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย ๑ นัย

วิรตีเจตสิก ๓ ประกอบในจิต ๑๖ หรือ ๔๘ ดวง นับเป็นประโยคนัย ๑ นัย

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ประกอบในจิต ๒๘ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย ๑ นัย

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง ประกอบในจิต ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย

๑ นัย

๒๙. ถ. ให้แปลคาถาทั้งสองดังต่อไปนี้

ก. เอกุณวิสติ ฐมา

ชายนุเตกุนสฏฐิส

ตโย โสฬส จิตฺเตสุ

อฏฐวิสตียํ ทวย

ข. ปญญา ปกาสิตา สตฺต-

จตุตาฬิสิเรสุปี

สมฺปยุตฺตา จตุเรว

โสภณเสวว โสภณา

ต. แปล ก. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ที่ประกอบในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ นับเป็น ๑ นัย วิรตีเจตสิก ๓ ดวง ที่ประกอบในจิต ๑๖ หรือ ๔๘ นับเป็น ๑ นัย อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ที่ประกอบในจิต ๒๘ นับเป็น ๑ นัย

ข. ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง ที่ประกอบในจิต ๔๗ หรือ ๗๙ นับเป็น ๑ นัย โสภณเจตสิก ๒๕ ย่อมประกอบในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ เท่านั้น โดยแบ่งออกเป็น ๔ นัย ดังนี้

๓๐. ถ. ให้อธิบายคาถาดังต่อไปนี้

อิสสา มจฺเฌรกกุกฺกจ-

วิรตีกรณาทโย

นนานา กทาจิ มาโน จ

ถีนมิทฺธํ ตถา สห

ต. คาถานี้แสดงถึงเจตสิกที่ประกอบไม่แน่นอน ชื่อว่าอนิยตโยคีเจตสิก พร้อมทั้งจำแนกอนิยตโยคีเจตสิกออกเป็น ๓ พวก คือ นานากทาจิ มี ๘ ได้แก่ อิสสา มัจฉริยะ กุกกจจะ วิรตี ๓ อัปมัญญา ๒ สหกทาจิ มี ๒ ได้แก่ ถีนะ มิทระ กทาจิ มี ๑ ได้แก่ มานะ

๓๑. ถ. คำว่า อนิยตโยคีเจตสิก หมายความว่าอะไร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? และให้แสดงจำนวนเจตสิกเหล่านี้เมื่อจำแนกโดยชาติ

ต. คำว่า อนิยตโยคีเจตสิก หมายความว่า เป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตไม่แน่นอน มีจำนวน ๑๑ ดวง คือ มานเจตสิก ๑ อิสสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ กุกกจเจตสิก ๑ ถิทุกเจตสิก ๒ วิรตีเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒

แสดงจำนวนเจตสิกเหล่านี้เมื่อจำแนกโดยชาติ

ก. อกุศลชาติ มี ๖ ดวง

ข. กุศลชาติ มี ๕ ดวง

ค. วิปากชาติ มี ๕ ดวง

ฌ. กริยาชาติ มี ๒ ดวง

๓๒. ถ. ให้จำแนกอนิยตโยคีเจตสิกเหล่านั้นโดยนานากทาจิ สหกทาจิ และกทาจิ กับ ยกหลักฐานมาให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)

ต. อนิยตโยคีเจตสิกที่เป็นนานากทาจิ มี ๘ ดวง คือ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ อัมปมัญญา อนิยตโยคีเจตสิกที่เป็นสหกทาจิ มี ๒ ดวง คือ ถีนะ มัทธะ อนิยตโยคีเจตสิกที่เป็นกทาจิ มี ๑ ดวง คือ มานะ ดังมีหลักฐานแสดงว่า

อิสสา สจฺเจรกกุกกุจ-	วิรติกรณาทโย
นานา กทาจิ มาโน จ	ถีนมัทธ ตถา สห

๓๓. ถ. ให้แสดงเจตสิกดังต่อไปนี้

- ก. เจตสิกที่เป็นอนิยตโยคี แน่นนอน
- ข. เจตสิกที่เป็นอนิยตโยคี ไม่แน่นนอน
- ค. เจตสิกที่เป็นนิยตโยคี แน่นนอน
- ฌ. เจตสิกที่เป็นนิยตโยคี ไม่แน่นนอน

ต. ก. เจตสิกที่เป็นอนิยตโยคีแน่นนอน ๘ ดวง คือ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ อัมปมัญญา มานะ ถีนะ มัทธะ

- ข. เจตสิกที่เป็นอนิยตโยคีไม่แน่นนอน มี ๓ ดวง คือ วิรติ
- ค. เจตสิกที่เป็นนิยตโยคีแน่นนอน มี ๔๑ ดวง (เว้นอนิยตโยคี ๑๑)
- ฌ. เจตสิกที่เป็นนิยตโยคีไม่แน่นนอน มี ๓ ดวง คือ วิรติ

๓๔. ถ. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้ ก. โลกมุขจิตดวงที่ ๑
ข. โลกมุขจิตดวงที่ ๔ ค. โลกมุขจิตดวงที่ ๕ ฌ. โลกมุขจิตดวงที่ ๘ ง. โมหมุขจิตดวงที่ ๑

- ต. ก. เจตสิกที่ประกอบกับโลกมุขจิตดวงที่ ๑ มี ๑๙ ดวง
- ข. เจตสิกที่ประกอบกับโลกมุขจิตดวงที่ ๔ มี ๒๑ ดวง
- ค. เจตสิกที่ประกอบกับโลกมุขจิตดวงที่ ๕ มี ๑๘ ดวง
- ฌ. เจตสิกที่ประกอบกับโลกมุขจิตดวงที่ ๘ มี ๒๐ ดวง
- ง. เจตสิกที่ประกอบกับโมหมุขจิตดวงที่ ๑ มี ๑๕ ดวง

๓๕. ถ. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

จตฺตีสานุตฺตเร ฐมฺมา	ปญฺจตีส มหคฺคเต
อภฺฐตีสปิ ลพฺภนฺติ	กามาวจรโสภณ
สตุตฺตวิสฺติ ปุณฺณมฺหิ	ทวาทสาเหตุเกติ จ
ยถาสมฺภวโยเคน	ปญฺจชา ตตฺถ สงฺคโห

ต. แปล สังกนัยคือการนับจำนวนเจตสิกในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ นั้น มี ๕ ประการ ตามสมควรที่ประกอบได้ คือ

ในโลกุตตรจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๖ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปป์มัญญาเจตสิก ๒)

ในมหัคคตจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๕ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตีเจตสิก ๓)

ในกามาวจรโสภณจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๘ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณจิต ๒๕

ในอกุสลจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๒๗ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุสลเจตสิก ๑๔

ในอเหตุกจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๑๒ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทเจตสิก)

๓๖. ถ. ให้แสดงอกุสลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบดังต่อไปนี้ ๑๕ - ๑๘ - ๑๙ - ๒๐ - ๒๑ - ๒๒

ต. อกุสลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๑๕ คือ โมหมูลจิต ๒

อกุสลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๑๘ คือ โลภมูลจิตดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๗

อกุสลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๑๙ คือ โลภมูลจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๓

อกุสลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๒๐ คือ โลภมูลจิตดวงที่ ๖ กับดวงที่ ๘ โทสมูลจิตดวงที่ ๑

อกุสลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๒๑ คือ โลภมูลจิตดวงที่ ๒ กับดวงที่ ๔

อกุสลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๒๒ คือ โทสมูลจิตดวงที่ ๒

๓๗. ถ. ให้จำแนกเจตสิกที่ประกอบกับโทสมูลจิต โดยอนิยตโยคีเจตสิก และนิยตโยคีเจตสิก

ต. ในจำนวนเจตสิก ๒๐ ดวง ที่ประกอบกับโทสมูลจิตดวงที่ ๑ นั้น เป็นอนิยตโยคีเจตสิก ๓ นิยตโยคีเจตสิก ๑๗

ในจำนวนเจตสิก ๒๒ ดวง ที่ประกอบกับโทสมูลจิตดวงที่ ๒ นั้น เป็นอนิยตโยคีเจตสิก ๕ นิยตโยคีเจตสิก ๑๗

๓๘. ถ. สัพพากุสลโยคีเจตสิกมีเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้ยกหลักฐานบาลีแสดงด้วย

ต. สัพพากุสลโยคีเจตสิก มีจำนวน ๑๔ ดวง คือ โมจิตุกเจตสิก ๔ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เวณอริโมกษ์ ปิติ ฉันทะ) ดังมีหลักฐานบาลีแสดงว่า

สาธารณา จ จตฺตารโ

สมานา จ ทสฺสปร

จุทฺทเสเต ปวฺจจฺนติ

สพฺพากุสลโยคิโน

๓๙. ถ. ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น จิตดวงไหนมีเจตสิกประกอบมากที่สุด และจิตดวงไหนมีเจตสิกประกอบน้อยที่สุด

ต. ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนี้ จิตดวงที่มีเจตสิกประกอบมากที่สุด คือ หลีตุปปาทจิต และจิตดวงที่มีเจตสิกประกอบน้อยที่สุด คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐

๔๐. ถ. ให้แสดงอเหตุกจิตที่ไม่ประกอบกับเจตสิกดังต่อไปนี้ ผัสสะ วิตก วิริยะ ฉันทะ

ต. อเหตุกจิตที่ไม่ประกอบกับ ผัสสะ ไม่มี

อเหตุกจิตที่ไม่ประกอบกับ วิตก คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐

อเหตุกจิตที่ไม่ประกอบกับ วิริยะ คือ อเหตุกวิปากจิต ๑๕ ปัญจทวาร-

วชชนจิต ๑

อเหตุกจิตที่ไม่ประกอบกับ ฉันทะ คือ อเหตุกจิต ๑๘ ทั้งหมด

๔๑. ถ. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้

ก. มหากุสลจิต ๘

ข. มหาวิปากจิต ๘

ค. มหากริยาจิต ๘

ฌ. รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓

ง. รูปาวจรจตุตถฌานจิต ๓

ต. ก. เจตสิกที่ประกอบกับมหากุสลจิต ๘ มีจำนวน ๓๘ ดวง

ข. เจตสิกที่ประกอบกับมหาวิปากจิต ๘ มีจำนวน ๓๓ ดวง

ค. เจตสิกที่ประกอบกับมหากริยาจิต ๘ มีจำนวน ๓๕ ดวง

ฌ. เจตสิกที่ประกอบกับรูปาวจรทุติยฌานจิต ๓ มีจำนวน ๓๔ ดวง

ง. เจตสิกที่ประกอบกับรูปาวจรจตุตถฌานจิต ๓ มีจำนวน ๓๒ ดวง

๔๒. ถ. ให้จำแนกเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้ โดยนิยตโยคี และอนินยตโยคี

ก. โลกมุขจิตดวงที่ ๓

ข. โลกมุขจิตดวงที่ ๘

ค. มหากุสลจิตดวงที่ ๑

ฌ. มหากริยาจิตดวงที่ ๘

ง. โลเกียปฐมฌานจิต ๓

จ. โลกุตตรปัญจฌานจิต ๘

ต. ก. ในจำนวนเจตสิก ๑๙ ดวง ที่ประกอบกับโลกมุขจิตดวงที่ ๓ เป็นนิยตโยคี

๑๘ อนินยตโยคี ๑

ข. ในจำนวนเจตสิก ๒๐ ดวง ที่ประกอบกับโลภมูลจิตดวงที่ ๘ เป็นนิยตโยคี ๑๗ อนิยตโยคี ๓

ค. ในจำนวนเจตสิก ๓๘ ดวง ที่ประกอบกับมหากุศลจิตดวงที่ ๑ เป็นนิยตโยคี ๓๓ อนิยตโยคี ๕

ฌ. ในจำนวนเจตสิก ๓๓ ดวง ที่ประกอบกับมหากริยาจิตดวงที่ ๘ เป็นนิยตโยคี ๓๑ อนิยตโยคี ๒

ง. ในจำนวนเจตสิก ๓๕ ดวง ที่ประกอบกับโลภียปฐมณานจิต ๓ เป็นนิยตโยคี ๓๓ อนิยตโยคี ๒

จ. ในจำนวนเจตสิก ๓๓ ดวง ที่ประกอบกับโลกุตตรปัญจมนานจิต ๘ เป็นนิยตโยคีทั้งสิ้น

๔๓. ฉ. ให้แสดงโสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบดังต่อไปนี้ ๓๖ - ๓๕ - ๓๔ - ๓๓ - ๓๒ - ๓๑ - ๓๐

ต. โสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ได้แก่ มหากุศลจิตดวงที่ ๗ - ๘
โลภุตตรปฐมณานจิต ๘ } รวม ๑๐

โสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ได้แก่ มหากริยาจิตดวงที่ ๑ - ๒
รูปาวจรปฐมณานจิต ๓ } รวม ๑๓
โลกุตตรหุตติยมนานจิต ๘

โสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ได้แก่ มหากริยาจิตดวงที่ ๓ - ๔
๕ - ๖ } รวม ๑๕
รูปาวจรหุตติยมนานจิต ๓
โลกุตตรหุตติยมนานจิต ๘

โสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ได้แก่ มหาวิปากจิตดวงที่ ๑-๒
มหากริยาจิตดวงที่ ๗-๘ } รวม ๒๓
รูปาวจรหุตติยมนานจิต ๓
โลกุตตรหุตติยมนานจิต ๘
โลกุตตรปัญจมนานจิต ๘

โสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ได้แก่ มหาวิปากจิตดวงที่ ๓ - ๔
๕ - ๖ } รวม ๗
รูปาวจรหุตติยมนานจิต ๓

โสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบ ๓๑ ได้แก่ มหาวิปากจิตดวงที่ ๗-๘ รวม ๒

โสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบ ๓๐ ได้แก่ รูปาวจรปัญจมนจิต ๓
 อรูปาวจรจิต ๑๒ } รวม ๑๕

๔๔. ถ. ให้แสดงจำนวนสังคหณัย ในจิตดังต่อไปนี้ โดยสังเขป

ก. อกุศลจิต ๑๒	ข. อเหตุกจิต ๑๘	ค. มหากุศลจิต ๘
ฌ. อรูปาวจรจิต ๑๒	ง. โลกุตตรจิต ๔๐	
- ด. ก. ในอกุศลจิต ๑๒ มี สังคหณัย ๗ นัย
 ข. ในอเหตุกจิต ๑๘ มี สังคหณัย ๔ นัย
 ค. ในมหากุศลจิต ๘ มี สังคหณัย ๔ นัย
 ฌ. ในอรูปาวจรจิต ๑๒ มี สังคหณัย ๑ นัย
 ง. ในโลกุตตรจิต ๔๐ มี สังคหณัย ๕ นัย

๔๕. ถ. ให้แสดงความหมายของสัมปโยคนัย และสังคหณัย

ด. สัมปโยคนัย และสังคหณัย มีความหมายดังต่อไปนี้คือ สัมปโยคนัยนั้น ยกเจตสิกขึ้นกล่าวเป็นประธาน แล้วแสดงจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นๆ ประกอบได้ว่ามีจำนวนเท่าใด คือจิตอะไรบ้าง ส่วนสังคหณัยนั้น ยกจิตที่กล่าวเป็นประธาน แล้วแสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตนั้นๆ ได้ว่ามีจำนวนเท่าใด คือเจตสิกอะไรบ้าง หรือกล่าวอย่างสั้นๆ ว่า สัมปโยคนัยนั้นนับจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นๆ ประกอบได้ สังคหณัยนั้นนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตนั้นๆ ได้

๔๖. ถ. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่เกิดขึ้น พร้อมกับเจตสิกดังต่อไปนี้

เวทนา วิตก อธิโมกษ์ ปิติ ฉันทะ โมหะ ทิฏฐิ อิสสา ถีนะ วิจิกิจฉา สัทธา กรุณา

ด. เจตสิกที่เกิดพร้อมกับเวทนาเจตสิก	มีจำนวน ๕๑ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับวิตกเจตสิก	มีจำนวน ๕๑ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับอธิโมกษ์เจตสิก	มีจำนวน ๕๐ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับปิติเจตสิก	มีจำนวน ๔๖ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับฉันทเจตสิก	มีจำนวน ๕๐ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับโมหเจตสิก	มีจำนวน ๒๖ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับทิฏฐิเจตสิก	มีจำนวน ๒๐ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับอิสสาเจตสิก	มีจำนวน ๑๙ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับถีนเจตสิก	มีจำนวน ๒๕ ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับวิจิกิจฉาเจตสิก	มีจำนวน ๑๔ ดวง

เจตสิกที่เกิดพร้อมกับสัทธาเจตสิก

มีจำนวน ๓๗ ดวง

เจตสิกที่เกิดพร้อมกับกรุณาเจตสิก

มีจำนวน ๓๓ ดวง

๔๗. ถ. นางทองเป็นโสดาบันบุคคลแล้ว วันหนึ่งเดินผ่านโรงภาพยนตร์มองเห็นรูปภาพโฆษณา มีความอยากดูเกิดขึ้นทันที จึงเข้าไปดูและมีความสนุกสนานมาก อยากทราบว่าขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. ในขณะนั้นโลกเจตสิกเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีก ๑๘ หรือ ๑๗ ดวง คือ

อัญญสมานเจตสิก	๑๓	}	รวม ๑๘
โมหตุกเจตสิก	๔		
มานเจตสิก	๑		
หรือ อัญญสมานเจตสิก	๑๓	}	รวม ๑๗
โมหตุกเจตสิก	๔		

๔๘. ถ. ในครั้งแรกบิดาทราบว่าบุตรสอบไล่ตก ก็ไม่ลงโทษบุตร เพราะเห็นว่าเป็นของธรรมดา แต่ต่อมาวันหนึ่ง ครูบอกว่าบุตรไม่ตั้งใจเรียน ขาดโรงเรียนเสมอ จึงโกรธมาก อยากทราบว่าขณะนั้น เจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. ขณะนั้นโทสเจตสิกเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกัน ๑๖ ดวง คือ

อัญญสมานเจตสิก	๑๒ (เว้นปีติ)	}	รวม ๑๗
โมหตุกเจตสิก	๔		

๔๙. ถ. เมื่อท่านได้อ่านปัญหาพระอภิธรรมแล้ว สามารถรู้คำตอบทันที อยากทราบว่าในขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. ในขณะนั้นปัญญเจตสิกเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกัน ๓๔ ดวง คือ

อัญญสมานเจตสิก	๑๓	}	รวม ๓๔ ดวง
โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙		
อัปมัญญาเจตสิก	๒		

๕๐. ถ. ให้แสดงจำนวนเจตสิกเหล่านี้โดยพิสดาร ผัสสะ วิหาร ปีติ อุทธัจจะ มานะ มิตตะ โทสะ วิกิจจนา อโทสะ สัมมาวาจา มุทิตา ปัญญา

ต. ผัสสเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๑๒๑
วิจารณ์เจตสิกโดยพิสดาร	มี ๖๖
ปีติเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๕๑
อุทธัจจเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๑๒
มานเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๔
มิทธเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๕
โทสเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๒
วิจิกิจฉาเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๑
อโทสเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๙๑
สัมมาวาจาเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๔๘
มุกฺขิตาเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๒๘
ปัญญาเจตสิกโดยพิสดาร	มี ๗๙

๕๑. ถ. จงแสดงภาพเจตสิกปรมัตถ์ ๕๒ มาโดยลำดับ

จบปัญหาและเฉลยในเจตสิกปรมัตถ์

รูปปรมัตถ์

๑. ถ. การแสดงรูปปรมัตถ์นี้แบ่งออกเป็นกี่นัย คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายของนัยนั้นๆ มาด้วย

ต. การแสดงรูปปรมัตถ์นี้ แบ่งออกเป็น ๕ นัย คือ

๑. รูปสมุทเทสนัย	หมายถึงการแสดง	รูปโดยสังเขป
๒. รูปวิภาคนัย	หมายถึงการแสดง	รูปโดยพิสดาร
๓. รูปสมุฏฐานนัย	หมายถึงการแสดง	สมุฏฐานของรูป
๔. รูปกลาปนัย	หมายถึงการแสดง	รูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวดๆ
๕. รูปปวัตติกมนัย	หมายถึงการแสดง	ความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับ

ของรูปตามลำดับ

๒. ก. รุปมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงชื่อของรูปเหล่านั้นตามลำดับโดยเฉพาะๆ

ค. รุปมีจำนวน ๒๘ คือ ปถวิ อาโป เตโช วาโย จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท จิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณฺ์ สัทธารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสธารมณฺ์ โผฏฐัพพารมณฺ์ อิตถิภาวะ ปริสภาวะ หทยะ ชีวิต อาหาร ปริจเฉท กายวิญญูติ วจีวิญญูติ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา อุปยยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

๓. ก. รุป ๒๘ นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทใหญ่แล้วมีเท่าใด คืออะไรบ้าง ? และเมื่อจัดเป็นประเภทเล็กมีเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ค. รุป ๒๘ นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทใหญ่แล้ว มี ๒ คือ นิปผันนรูป ๑๘ และ อนิปผันนรูป ๑๐ เมื่อจัดเป็นประเภทเล็กแล้ว มี ๑๑ คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ หรือ ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๕ หรือ ๓ ลักษณะรูป ๔

๔. ก. ให้จำแนกรูป ๒๘ โดยปรมัตถ์แท้และเทียม และให้แสดงความหมายของชื่อรูปดังต่อไปนี้ สภาวะรูป อสภาวะรูป สลักขณรูป อสลักขณรูป นิปผันนรูป อนิปผันนรูป รูปรูป อรูปรูป สัมมสนรูป อสัมมสนรูป

ค. รูปที่เป็นปรมัตถ์แท้มี ๑๘ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ หรือ ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ รูปที่เป็นปรมัตถ์เทียม มี ๑๐ รูป คือ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๕ หรือ ๓ ลักษณะรูป ๔

แสดงความหมายของชื่อรูป

สภาวะรูป	หมายความว่า	รูปที่มีสภาวะของตนๆ
อสภาวะรูป	หมายความว่า	รูปที่ไม่มีสภาวะของตนๆ
สลักขณรูป	หมายความว่า	รูปที่มีลักษณะ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
อสลักขณรูป	หมายความว่า	รูปที่ไม่มีลักษณะ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
นิปผันนรูป	หมายความว่า	รูปที่เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุดุ อาหาร
อนิปผันนรูป	หมายความว่า	รูปที่ไม่ได้เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุดุ อาหาร
รูปรูป	หมายความว่า	รูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
อรูปรูป	หมายความว่า	รูปที่ไม่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
สัมมสนรูป	หมายความว่า	รูปที่พระโยคีนุคคลพิจารณาโดยความเป็น

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้

อัสมมสนรูป หมายความว่า รูปที่พระโยคีบุคคลพิจารณาโดยความเป็น
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาไม่ได้

๕. ฉ. ให้แสดงความหมายของคำว่า มหาภูตรูป อุปาทายรูป พร้อมทั้งวจนัตถะ และให้
แสดงความหมายโดยย่อของรูปดังต่อไปนี้ ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุปสาท รูปารมณั
โณฏฐัพพารมณั อิตถีกาวะ ชีวิต กายวิญญูติ ลหุตา อุปจยะ อนิจจตา

ต. แสดงความหมายของคำว่า มหาภูตรูป อุปาทายรูป มหาภูตรูป หมายถึง รูป
ที่เป็นใหญ่และปรากฏชัด ดังมีวจนัตถะแสดงว่า อุปาทินนานุปาทินนสนฺदानุสฺส สลฺกขณโต
สสมฺภารโต จ มหฺนทานิ หุตฺวา ภวนฺติ ปาตุภวนฺตฺติ = มหาภูตานิ รูปเหล่านี้ เป็นใหญ่
และปรากฏชัดโดยลักษณะของตน และโดยสัณฐานของตน ในสันดานแห่งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มี
ชีวิต ฉะนั้น รูปเหล่านั้นชื่อว่ามหาภูตรูป อุปาทายรูป หมายถึงรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ดังมี
วจนัตถะแสดงว่า มหาภูตานิ อุปาทาย ปวตฺตํ รูปนฺติ = อุปาทาย-รูป รูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัย
มหาภูตรูป ฉะนั้น รูปเหล่านั้นชื่อว่า อุปาทายรูป

แสดงความหมายของรูปโดยย่อ คือ

ปถวี	หมายความว่า	รูปที่แข็ง และอ่อน
อาโป	หมายความว่า	รูปที่ไหล และเกาะกุม
เตโช	หมายความว่า	รูปที่เย็น ร้อน
วาโย	หมายความว่า	รูปที่หย่อน ดิ่ง
จักขุปสาท	หมายความว่า	ความใสที่สามารถรับรูปารมณัได้
รูปารมณั	หมายความว่า	สีต่าง ๆ
โณฏฐัพพารมณั	หมายความว่า	เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดิ่ง
อิตถีกาวะ	หมายความว่า	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง
ชีวิต	หมายความว่า	รูปที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย
กายวิญญูติ	หมายความว่า	การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของร่างกาย
ลหุตา	หมายความว่า	ความเบาของนิปผันนรูป
อุปจยะ	หมายความว่า	ความเกิดขึ้นครั้งแรกและเกิดขึ้นครั้งหลัง ๆ

จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูป

อนิจจตา หมายความว่า ความดับของนิปผันนรูป

๖. ถ. ให้แสดงที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายของสัตว์
 ต. ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมอาจพิจารณาที่เกิดของรูป ๒๘ แต่ละรูป
 ได้ดังต่อไปนี้

๑. มหาภูตรูป ๔		เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๒. จักขุปสาท		เกิดอยู่ในลูกตา
๓. โสตปสาท		เกิดอยู่ในรูหู
๔. ฆานปสาท		เกิดอยู่ในรูจมูก
๕. ชิวหาปสาท		เกิดอยู่ที่ลิ้น
๖. กายปสาท	}	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๗. รูปารมณ		
๘. คันธารมณ		
๙. รสธารมณ		
๑๐. โผฏฐัพพารมณ		
๑๑. สัทธารมณ		เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๑๒. อิตถิภาวะ		เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของเพศหญิง
๑๓. ปุริสภาวะ		เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของเพศชาย
๑๔. หทยวัตถุ		เกิดอยู่ที่รูปหัวใจ
๑๕. ชีวิตินทรีย์	}	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๑๖. กฬพีการาหาร		
๑๗. อากาสรูป		
๑๘. กายวิญญูติ		เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๑๙. วจีวิญญูติ		เกิดได้ที่ปาก
๒๐. วิการรูป ๓		เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๒๑. ลักขณรูป ๔		เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป

๗. ถ. ให้แสดงสภาวะลักษณะ และอธิบายในรูปดังต่อไปนี้โดยสังเขป ปถวี อาโป เตโช
 วาโย และอาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ แบ่งออกเป็นกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ต. อธิบายในสภาวะลักษณะของรูปต่อไปนี้ คือ

๑. ปถวี เป็นธาตุชนิดหนึ่งที่เรียกว่าธาตุดิน มีลักษณะแข็ง (กฏขพลกฏขณา)
 คือเมื่อเปรียบกับมหาภูตรูปที่เหลืออีก ๓ แล้ว ปถวีธาตุนี้มีลักษณะแข็ง ถ้าวัดดูสิ่งหนึ่งสิ่งใดมี

ปถวีธาตุมากเป็นประธานแล้ว ลักษณะแข็งนี้ก็ปรากฏมาก เช่น เหล็ก หิน ไม้ เป็นต้น และถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีปถวีธาตุเป็นจำนวนน้อย ลักษณะแข็งนั้นก็ปรากฏไม่มาก เมื่อรับสัมผัสรู้สึกว่าเป็นลักษณะอ่อน หมายความว่า ความแข็งมีน้อยนั่นเอง จึงทำให้รู้สึกอ่อน

อนึ่ง ปถวีธาตุนี้นี้เป็นที่ตั้งที่อาศัยของรูปอื่นๆ หมายความว่า ยกเว้นปถวีธาตุเสียแล้ว รูปร่าง สัตถฐาน สีสังวรณะ ตลอดจนความรู้สึกต่างๆ ก็ปรากฏไม่ได้ ดังมีวจนัตถะว่า สหชาตรูปานิ ปถนติ ปติฏฐหนติ เอตถาติ = ปถวี รูปที่เกิดร่วมกันทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ในธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นที่ตั้งที่อาศัยของสหชาตรูปเหล่านั้นชื่อว่า ปถวี

๒. อาโป เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า ธาตุน้ำ มีลักษณะไหล หรือเกาะกุม (ปกุมรณลกขณา หรือ อาพนรณลกขณา) อาโปธาตุนี้อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากในวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ย่อมทำให้วัตถุนั้นนั้นเหลว และไหลไปได้ ถ้ามีเป็นจำนวนน้อยก็ทำให้วัตถุนั้นเกาะกุมกันเป็นกลุ่ม เป็นก้อน อุปมาเหมือนหนึ่งยางเหนียวที่สามารถเชื่อมวัตถุสิ่งของให้ติดกันเป็นกลุ่ม เป็นก้อนได้ฉนั้น อาโปธาตุก็เป็นเสมือนหนึ่งยางเหนียวที่สามารถเชื่อมปรมาณูปถวีให้เกาะกุมกันเป็นสัณฐานได้ฉนั้น

ในวัตถุที่มีจำนวนอาโปธาตุมากกว่าปถวีธาตุเป็นต้นแล้ว ด้วยอำนาจของอาโปธาตุนั้นเองทำให้ปถวีธาตุมีกำลังน้อยลง จึงเป็นเหตุให้วัตถุนั้นอ่อนและเหลวไหลไปได้ เช่น น้ำที่เราเห็นว่าน้ำนั้นไหลไปมาได้ ก็เพราะว่ามีอาโปธาตุมาก ปถวีธาตุน้อย เมื่อปถวีธาตุน้อยแล้ว ปถวีธาตุนั้นแหละเป็นผู้ไหล โดยอาศัยอาโปธาตุเป็นผู้ทำให้ไหล ไม่ใช่อาโปธาตุไหลดังที่เข้าใจกัน เพราะอาโปธาตุนั้นเห็นด้วยตาหรือสัมผัสด้วยกายไม่ได้ เพียงแต่รู้ได้ด้วยใจ และในวัตถุที่มีจำนวนอาโปน้อยกว่าปถวีเป็นต้นแล้ว อำนาจของอาโปธาตุก็ทำให้ปรมาณูปถวีเกาะกุมกันเข้าเป็นกลุ่ม เป็นก้อน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า อาเปติ สหชาตรูปेषุ พยาเปตวา ติฏฐติติ = อาโปธรรมชาติโดยยอมแผ่ซึมซาบทั่วไปในรูปที่เกิดพร้อมกันกับตน แล้วตั้งอยู่ในรูปเหล่านั้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อาโป

อาโปธาตุ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

ก. อาโปธาตุ ที่มีปักษณณลักษณะ คือ ไหลไปเสมอ ได้แก่ อาโปที่อยู่ในน้ำ เมื่อถูกสีกัดเตโชแล้ว อาพนรณลักษณะจึงปรากฏ

ข. อาโปธาตุ ที่มีอาพนรณลักษณะ คือ เกาะกุมเสมอ ได้แก่อาโปที่อยู่ในเหล็ก ทอง ขี้ผึ้ง เมื่อถูกอุณหเตโชแล้ว ปักษณณลักษณะจึงปรากฏ

๓. เตโช เป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกกันว่า ธาตุไฟ มีลักษณะร้อนและเย็น ลักษณะร้อน ชื่อว่า อุณหเตโช ลักษณะเย็น ชื่อว่า สีกัดเตโช เตโชทั้งสองนี้มีไอเป็นลักษณะ

(อุณหตตลกขณา) หมายความว่า อุณหเตโช มีไอร้อนเป็นลักษณะ สัตเตโช มีไอเย็นเป็นลักษณะ และเตโชธาตุทั้งสองนี้มีหน้าที่ทำให้วัตถุต่างๆ สุก และทำให้ละเอียดนุ่มนวล เช่น อาหารบางชนิดก็ทำให้สุกด้วยความร้อน บางชนิดก็ทำให้สุกด้วยความเย็น ดังมีวจนัตถะว่า เตเชติ ปริปาเจตติ = เตโช ธรรมชาติที่ทำให้สุก ฉะนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า เตโช

เตโชธาตุ มี ๕ อย่าง คือ

ก. อุสมาเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย (ไอร้อน)

ข. สนตปฺปนเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่มีความร้อนมาก

ค. ทหนเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่มีความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริตไปได้

ฌ. ชिरณเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง

ง. ปาจกเตโช ได้แก่ เตโชธาตุที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

๔. วาโย วาโยเป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกกันว่า ธาตุลม มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อนไหว (วิตถมฺพนลกขณา หรือ สมิริณลกขณา) ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่ง ตึงเรียกว่า วิตถมฺพนวาโย เช่น ในร่างกายเราถ้าวิตถมฺพนวาโยปรากฏ จะรู้สึกตึง เมื่อย และในวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่ตั้งมั่นคงอยู่ได้ ก็ด้วยอำนาจวิตถมฺพนวาโย เช่น ลูกบอลที่อัดลมไว้ภายใน ดังมีวจนัตถะว่า วายติ สหชาตธมฺเม อปตมานเ กตฺวา วหตฺติ = วาโย ธาตุใดที่ทำให้รูปที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตนตั้งมั่น ไม่เคลื่อนคลอน ฉะนั้น ธาตุนั้นชื่อว่า วาโย

ธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหว เรียกว่า สมิริณวาโย วาโยนี้ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไหวได้ เช่น สัตว์ทั้งหลายเคลื่อนไหวอริยาบถต่างๆ หรือวัตถุสิ่งของเคลื่อนจากที่เดิมได้ด้วยอำนาจของสมิริณวาโย ดังมีวจนัตถะว่า วายติ เทสนตรูปฺปตฺติ เหตุภาเวน ภูตสงฺฆาตฺ ปาเปตฺติ = วาโย ธาตุใดที่ทำให้หมู่มหาภูตรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไปที่อื่น โดยความเป็นเหตุให้เกิดความเคลื่อนไหวจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง ฉะนั้น ธาตุนั้นชื่อว่า วาโย

วาโยธาตุ มี ๖ อย่าง คือ

ก. อุทฺธงฺกมวาโย ได้แก่ วาโยธาตุที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน

ข. อโธกมวาโย ได้แก่ วาโยธาตุที่พัดลงสู่เบื้องล่าง

ค. กุจฺฉิภูตวาโย ได้แก่ วาโยธาตุที่อยู่ในช่องท้อง

ฌ. โภจฺจสยวาโย ได้แก่ วาโยธาตุที่อยู่ในลำไส้ใหญ่

ง. องฺกมฺกานุสารีวาโย ได้แก่ วาโยธาตุที่อยู่ทั่วร่างกาย

จ. อสฺสาสปฺสสาสวโย ได้แก่ ลมหายใจเข้าออก

๘. ฉ. ให้แสดงวจนัตตะและอธิบายรูปดังต่อไปนี้ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท จิวหาปสาท กายปสาท

ต. จักขุปสาท มีวจนัตตะว่า จักขุวิญญานธัญญิตํ หุตฺวา สมวิสมํ จักขุติ อาจักขุนฺตํ วย โหติติ = จักขุ รูปใดเป็นที่ตั้งแห่งจักขุวิญญาน และมีสภาพเป็นอยู่คล้ายกับบอกให้จักขุวิญญานรู้ในอารมณ์ว่า อารมณ์นั้นดี อารมณ์นี้ไม่ดี ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า จักขุ ได้แก่ จักขุปสาท

ดวงตาทั้งหมดไม่ชื่อว่าจักขุปสาท ที่ชื่อว่าจักขุปสาทนี้ เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสดูกระจ่าง เป็นเครื่องรับรูปารมณ์ตั้งอยู่ในระหว่างกลางตาลำ มีเยื่อตา ๗ ชั้นซบอยู่ ประคูปยาสลิลที่อาบด้วยน้ำมันชุ่มอยู่ทั้ง ๗ ชั้น โดประมาณเท่าหัวเหา มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่างคือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งจักขุวิญญานจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งจักขุทวารวิถิจิตอย่างหนึ่ง และที่กล่าวว่าจักขุปสาทมีสภาพคล้ายกับบอกให้จักขุวิญญานรู้ในอารมณ์นั้นๆ ก็เพียงแต่เปรียบเทียบให้เข้าใจ ส่วนจะรู้อารมณ์ดีหรือไม่เป็นหน้าที่ของมโนทวารวิถิจิต

โสตปสาท มีวจนัตตะว่า โสตวิญญานธัญญิตํ หุตฺวา สทฺทํ สุณนตีติ = โสตํ รูปใดเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญานจิต และย่อมได้ยินเสียง ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า โสต ได้แก่ โสตปสาท

อีกนัยหนึ่ง สทฺทํ สุณนตีติ เอเตนาติ = โสตํ (วา) สทฺเท สุขฺยนตีติ เอเตนาติ = โสตํ จิตเจตสิกเหล่านั้นย่อมได้ยินเสียงโดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้นรูปที่เป็นเหตุแห่งการได้ยินของจิตเจตสิกเหล่านั้น ชื่อว่า โสต ได้แก่ โสตปสาท (หรือ) สัตว์ทั้งหลายได้ยินเสียงโดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการได้ยินของสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า โสต ได้แก่ โสตปสาท ในวจนัตตะข้อที่ ๑ แสดงโดยฐานอุปจารนัย คือ นัยโดยอ้อม ส่วนวจนัตตะอีกข้อ ๑ นั้นแสดงโดยมุขยนัย คือนัยโดยตรง

โสตปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์ เป็นเครื่องรับเสียงต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องหู มีสัณฐานเหมือนวงแหวนเป็นทั้งอกแห่งขนแดงเส้นละเอียด โสตปสาทแพร่อยู่ทั่วบริเวณนั้น มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญานจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งโสตทวารวิถิจิตอย่างหนึ่ง

ฆานปสาท มีวจนัตตะว่า ฆายตีติ = ฆานํ รูปใดย่อมสุดดมกลิ่น ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า ฆาน ได้แก่ ฆานปสาท วจนัตตะนี้แสดงโดยฐานอุปจารนัย เพราะฆานปสาทไม่สามารถดมกลิ่นได้ ฆานวิญญานจิตที่อาศัยฆานปสาทต่างหากเป็นผู้ดมกลิ่น

อีกนัยหนึ่งแสดงว่า ฌายนฺติ = เอเตนาติ = ฌานํ (วา) ฌายีนฺติ เอเตนาติ = ฌานํ สัตว์ทั้งหลายย่อมสุดกลืนได้ด้วยรูปใด ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการสุดคมกลืนของสัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า ฌาน (หรือ) สัตว์ทั้งหลายพึงคมกลืนด้วยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการพึงคมกลืนของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จึงชื่อว่า ฌาน วจันตละ ๒ นัยนี้เป็นการแสดงโดยมุขยนัย

ฌานปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับกลิ่นต่างๆ ตั้งอยู่ในช่องจมูก มีสัณฐานดังกลีบเท้าแพะมีหน้าที่ทำให้สำเร็จกิจ ๒ อย่างคือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งฌานวิญญานจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งฌานทวารวิจิตรอย่างหนึ่ง

ชีวหาปสาท มีวจันตละว่า ชีวิตํ อุหายตีติ = ชิวหา รูปใดมีสภาพคล้ายกับเรียกซึ่งรสที่เป็นเหตุให้อายุยืน ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า ชิวหา

ชิวหา นี้แยกออกเป็น ๒ บท คือ ชีวิต + อุหา ชีวิต แปลว่า อายุ แต่ในที่นี้แปลว่า รส เพราะอายุที่จะตั้งอยู่ได้นั้นต้องอาศัยรส คือ การกินอาหารต่างๆ มี เปรี้ยว หวาน เป็นต้น อายุจึงจะตั้งอยู่ได้นาน ฉะนั้น จึงยกเอาชีวิตเป็นชื่อของ อายุ อันเป็นผลของรสนั้นขึ้นตั้งไว้ในเหตุ คือ รส แล้วเรียกรสต่างๆ นั้นว่า ชีวิต แต่เป็นการเรียกโดยผลูปจารณัย คือแสดงโดยอ้อม

คำว่า อุหา แปลว่า เรียก เมื่อรวมอยู่กับคำว่า ชีวิต แล้ว ก็หมายถึงเรียกรสต่างๆ นั้นเอง เพราะธรรมชาติชีวหาปสาทนี้ย่อมแนบอยู่ในรสต่างๆ ซึ่งเป็นที่พอใจของชีวหาวิญญานให้มาสู่ตน

เมื่อรวมบทว่า ชีวิต กับบทว่า อุหา เข้าด้วยกันแล้ว ก็เป็น ชิวหา ชิวหาปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับรสต่างๆ ตั้งอยู่ท่ามกลางลิ้นที่มีสัณฐานเหมือนปลายกลีบดอกอุบล มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งชีวหาวิญญานจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งชีวหาทวารวิจิตรอย่างหนึ่ง

กายปสาท มีวจันตละว่า กุจฺจิตานํ เกสาทินํ ปาปฐมานญฺจ อาโยติ = กาโย รูปใดเป็นที่ประชุมแห่งส่วนต่างๆ มีผม เป็นต้น ที่น่าเกลียด และเป็นທີ່ประชุมแห่งอกุศลธรรม ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่ากาย ได้แก่ร่างกายทั้งหมด

สำหรับกายปสาทชื่อว่า กาย นั้น เป็นการแสดงโดยอ้อมเรียกว่า เอกเทศูปจารณัย คือยกเอาคำว่า กาย ซึ่งเป็นชื่อของร่างกายทั้งหมดนั้นมาตั้งในกายปสาทซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายนั้น หรืออีกนัยหนึ่ง กายปสาทชื่อว่า กาย นั้นเป็นการแสดงโดยฐานูปจารณัย คือยกเอาคำว่า กาย ที่เป็นชื่อของร่างกาย ซึ่งเป็นที่เกิดแห่งกายปสาท มาตั้งในกายปสาทที่เป็นผู้อาศัยเกิด

กายปสาทน์เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับสัมผัสต่างๆ มี เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง กายปสาทน์เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป ยกเว้นแต่ปลายผม ขน เล็บ หนวดที่หนา และที่รวมแห่งอาหารใหม่ได้ใส่ใหญ่ อันเป็นสถานที่ของปากกะเดโช มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งกายวิญญานจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งกายทวารวิจิตรอย่างหนึ่ง

๙. ก. เพราะเหตุใด สีสต่างๆ จึงชื่อว่า รูปารมณฺ์ และกลิ่นต่างๆ จึงชื่อว่าคันธารมณฺ์ ?

ค. สีสต่างๆ ชื่อว่า รูปารมณฺ์ เพราะเป็นรูปที่แสดงให้ผู้อื่นรู้ได้ว่า ผู้นั้นกำลังดีใจ เสียใจ กลุ้มใจ ที่รู้ได้เช่นนี้ก็เพราะรูปารมณฺ์นั่นเองเป็นผู้แสดงความรู้สึกของผู้นั้นให้ปรากฏออกมา หรืออีกนัยหนึ่ง วัตถุสิ่งของต่างๆ ก็คือ รูปารมณฺ์ของสิ่งที่มีชีวิต ไม่มีชีวิตก็ดี ที่ปรากฏให้รู้ได้นั้น ก็เพราะอาศัยรูปารมณฺ์เป็นผู้กระทำให้ปรากฏ รูปารมณฺ์ที่ผู้กระทำให้สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตปรากฏให้ผู้อื่นรู้ได้นั้น ได้แก่สีต่างๆ นั้นเอง ดังมีวจนัตถะว่า รูปยติ ทพฺพกตภาวํ ปกาเสตติติ = รูปํ รูปใดย่อมแสดงถึงความรู้สึกของจิตใจให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า รูปารมณฺ์ หรือ รูปยติ ทพฺพํ ปกาเสตติติ = รูปํ รูปใดย่อมแสดงถึงวัตถุสิ่งของรูปารมณฺ์ให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า รูปารมณฺ์

กลิ่นต่างๆ ชื่อว่าคันธารมณฺ์ เพราะเป็นรูปที่แสดงถึงวัตถุสิ่งของที่คนอาศัยอยู่นั้นให้ปรากฏรู้ได้ เช่น ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม หรือน้ำหอมต่างๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะอยู่ในที่ใดก็ตาม เมื่อคันธารมณฺ์ได้มีโอกาสแผ่ตัวออกมาแล้ว ย่อมทำให้คนทั้งหลายรู้ได้ทันทีว่า นี่เป็นกลิ่นดอกไม้ นี่เป็นกลิ่นน้ำหอม ดังมีวจนัตถะว่า คนุสฺสยติ อตฺตโน วตฺถุํ สุเจตติติ = คนุสฺส รูปใดย่อมแสดงที่อาศัยของตนให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า คันธะ และนอกจากนี้ กลิ่นต่างๆ ยังแสดงให้รู้ได้ว่า ดอกไม้หรือน้ำหอมนั้นอยู่ที่ไหน คล้ายๆ กับว่าคันธารมณฺ์นี้ เมื่อได้สมาคมกับวาโยธาตุแล้ว ก็ไปกระจายข่าวให้คนทั้งหลายรู้ว่า ดอกไม้อยู่ที่นั่น น้ำหอมอยู่ที่นั่น ด้วยเหตุนี้ ท่านพระภูิกายาจารย์ทั้งหลายจึงแก้คำว่า สุเจตติ วา อิทเมตฺถ อตฺตลิตติ เปสฺสญฺญํ กโรหนฺตุํ วิย โหติ คันธารมณฺ์นี้มีสภาพคล้ายกับสื่อเสียว่า วัตถุสิ่งของนั้นๆ ที่นี้

๑๐. ก. ให้แสดงวจนัตถะและอธิบายในถาพรูปทั้ง ๒ ทพฺพรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑

ค. ๑. อิตถิถาพรูป มีวจนัตถะแสดงว่า อิตถิยา ภาโว = ปุมภาโว รูปใดเป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า อิตถิถาพะ

๒. ปุริสถาพรูป มีวจนัตถะแสดงว่า ปุมสฺส ภาโว = ปุมภาโว รูปใดเป็นเหตุแห่งความเป็นชาย ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า ปุมถาพะ หรือ ปุริสถาพะ

ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ที่จะรู้ได้ว่าเพศหญิงหรือเพศชายนั้น ก็อาศัย
มีเครื่องแสดงให้รู้ ๔ อย่าง คือ

๑. ลึงค รูปร่างสัณฐาน มี แขน ขา หน้าตา เพศ เป็นต้น
๒. นิमितต เครื่องหมาย เช่น หนวด เครา เป็นต้น
๓. กุตุต นิสัย เช่น การเล่น การกระทำต่าง ๆ
๔. อากัปป์ กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน การกิน การพูด

เครื่องแสดงให้รู้ถึงเพศ ๔ อย่างนี้ ย่อมปรากฏไปตามถาวรรูปทั้ง ๒ ถ้าทั้ง ๔
อย่างนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยอติถาวรรูปเป็นผู้ปกครองแล้ว ก็ย่อมมีรูปร่าง สัณฐานกิริยาอาการเป็นหญิง
ถ้าอาศัยปฐกถาวรรูปเป็นผู้ปกครองแล้ว ก็มีรูปร่างสัณฐานกิริยาอาการเป็นชาย

หทยรูป มีวจนัตถะแสดงว่า หทนต์ ตตฺตา ตตฺตํ วา อนตฺตํ วา ปุเรนฺติ
เอเตนาติ = หทยํ สัตว์ทั้งหลายย่อมทำสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้นโดย
อาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายทำสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ จึง
ชื่อว่า หทยรูป

การงานของสัตว์ทั้งหลายที่กระทำกันอยู่ทุกวันนี้ ถ้าทำในสิ่งที่ดีเป็นประโยชน์ ก็เรียก
ว่า กุศลกรรม ถ้าทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่เป็นประโยชน์ ก็เรียกว่า อกุศลกรรม กุศลกรรมหรืออกุศล
กรรมก็ตาม จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยหทยวัตถุรูปเกิด สำหรับในปัจจุวัฏการภูมินั้น ถ้าไม่มีหทย
วัตถุรูปนั้น ผู้นั้นย่อมทำการงานต่าง ๆ ตลอดจนการนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ ไม่ได้เลย คล้ายกับรูป
หุ่นไป ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สำเร็จการงานต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้น จึงชื่อว่า หทยรูป

ชีวีตรูป มีวจนัตถะแสดงว่า ชีวณฺติ สหชาตธมฺมา เอเตนาติ = ชีวิตํ สหชาตรูป
ทั้งหลายย่อมเป็นอยู่โดยการอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สหชาตรูปทั้งหลายเป็นอยู่ได้นั้น
ชื่อว่า ชีวีตรูป

คำว่า สหชาตรูปทั้งหลายในที่นี้คือ กัมมชรูป และกัมมชรูปทั้งหลายเกิดขึ้นติดต่อกัน
ได้ และตั้งอยู่ได้นั้นก็เพราะมีชีวีตรูปนั้นเป็นผู้รักษา และกัมมชรูปนี้แม้ว่าจะเป็นรูปที่เกิดจาก
กรรมก็จริง แต่กรรมไม่ได้เป็นผู้รักษาเพราะกรรมที่เป็นสมุฏฐานของรูปเหล่านี้เป็นอดีตล่วงไป
แล้ว จึงไม่มีอำนาจในการรักษารูปที่เกิดจากตนได้ ฉะนั้น จึงต้องมีรูปโดยเฉพาะเป็นผู้รักษาชื่อ
ชีวีตรูปนั่นเอง

ส่วนจิตตชรูป อุดฺชรูป อาหารชรูปนั้น ไม่ต้องมีรูปโดยเฉพาะเป็นผู้รักษา เพื่อให้เกิด
ขึ้นติดต่อกันและตั้งอยู่ได้จนถึงอายุของตน เพราะรูปเหล่านี้มีสมุฏฐานของตน ๆ นั้นแหละเป็นผู้
รักษา

อาหารรูป มีวจนัตถะแสดงว่า กพพิ กรียตีติ = กพพิกาโร โภชนะไดอันบุคคลทำให้เป็นคำ หรือกระทำเป็นของกิน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า กพพิการ อาหริยตีติ = อาหาโร โภชนะไดอันบุคคลกลืนกิน ฉะนั้นโภชนะนั้นชื่อว่า อาหาร กพพิกาโร จ โส อาหาโร จาติ = กพพิการาหารโ โภชนะอันบุคคลกระทำให้เป็นคำนั้นด้วย กลืนกินได้ด้วย ฉะนั้นโภชนะนั้นชื่อว่า กพพิการาหาร

คำว่า กพพิการาหารนี้ เป็นชื่อของอาหารทั้งหมด แต่ในที่นี้กำลังแสดงถึงอาหารรูป ฉะนั้น กพพิการาหาร จึงได้แก่โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ

วจนัตถะของคำว่า โอชา อตุตโน อุทยานนุตร รุป ชเนตีติ = โอชา ธรรมชาติไดยังรูปให้เกิดขึ้นติดต่อกัน พร้อมกับความเกิดขึ้นของตน ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า โอชา โอชารูปนี้เมื่อเข้าไปอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายแล้ว ย่อมทำให้อาหารรูปเกิดขึ้นทันที หมายความว่า โอชารูปนี้ทำให้อาหารของสัตว์ทั้งหลายมีกำลังและเติบโตขึ้นได้ ส่วนร่างกายของสัตว์ที่เติบโตเต็มที่แล้วโอชานี้ทำหน้าที่นำมาซึ่งอาหารรูป ทำให้อาหารสมบูรณ์และมีชีวิตอยู่ได้

ปริจเฉทรูป มีวจนัตถะแสดงว่า น กสสตีติ อกาโส, อกาโส เยว อกาโส ที่ใดขีดเขียนไม่ได้ ฉะนั้น ที่นั้นชื่อว่า อากาส ที่ขีดเขียนไม่ได้นั้นแหละ ชื่อว่า อากาส ได้แก่ ท้องอากาศ อากาสมิ ๔ อย่าง คือ

๑. อชฎากาส ได้แก่ อากาสที่ว่างเปล่า ข้างล่างนับตั้งแต่ใต้พื้นแผ่นดินและน้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินลงไป ข้างบนนับตั้งแต่รูปภูมิขึ้นไป

๒. ปริจฉินฺนากาส ได้แก่ ช่องว่างที่มีขอบเขตกำหนดไว้ เช่นช่องประตู ช่องจุมูก ช่องปาก อากาสะระหว่างมนุสสภูมิกับดาวดึงสาภูมิ เป็นต้น

๓. กสิณฺคฺฆาฏิกากาส ได้แก่ อากาสที่เพิกแล้วจากกสิณทั้ง ๙

๔. ปริจเฉทากาส ได้แก่ ช่องว่างที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป คือ ปริจเฉทรูปนั่นเอง

ในอชฎากาสก็ดี ปริจฉินฺนากาสก็ดี กสิณฺคฺฆาฏิกากาสก็ดี ย่อมมีปริจเฉทากาส คือ ปริจเฉทรูปอยู่ด้วยเสมอ บรรดารูปที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีปริจเฉทรูปแล้ว จำนวนรูปกลาปก็มิได้ที่สุดของรูปก็มิได้ เขตแดนของรูปก็มิได้รูปเหล่านั้นจะติดกันเป็นพิศไปหมด เมื่อเป็นเช่นนี้อุทัพพัญญูและภังคญาณที่เกี่ยวข้องด้วยรูปธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะไม่สามารถแลเห็นความเกิดดับของรูปได้

๑๑. ๓. วิญญูติรูป ๒ เมื่อแบ่งออกแล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายด้วย และให้แปลวจนัตถะดังต่อไปนี้

กาเยน วิญญุตติ = กายวิญญุตติ

วิเสโส อากาโร = วิกาโร

ลหุโน ภาโว = ลหุตา

รูปสฺส ลหุตา = รูปลหุตา

ลกฺขิยนฺติ วินิจฺฉิยนฺติ ธมฺมา อิเม สงฺขตาติ เอเตนาติ = ลกฺขณํ

ค. วิญญุตติรูป ๒ เมื่อแบ่งออกแล้วมี ๔ อย่าง คือ

๑. โภชนากายวิญญุตติ หมายถึงการเคลื่อนไหวกาย ที่ทำให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของตน

๒. ปวัตตนากายวิญญุตติ หมายถึงการเคลื่อนไหวกายที่เป็นไปตามปกติ มิได้มุ่งหมายให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของตน

๓. โภชนวจีวิญญุตติ หมายถึงการกล่าววาจาที่ทำให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของตน

๔. ปวัตตนวจีวิญญุตติ หมายถึงการกล่าววาจาที่ไม่ได้มุ่งหมายให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของตน

แปลจันตละของคำว่า กาเยน วิญญุตติ = วิญญุตติ อากาโร พิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ด้วยการเคลื่อนไหว ฉะนั้น อากาโร พิเศษคือการเคลื่อนไหวร่างกายนั้น จึงชื่อว่า กายวิญญุตติ วิเสโส อากาโร = วิกาโร อากาโร อันเป็นพิเศษของนิปผันนรูป ชื่อว่า วิการ ลหุโน ภาโว = ลหุตา อากาโร ที่เบา ชื่อว่า ลหุตา รูปสฺส ลหุตา = รูปลหุตา อากาโร ของนิปผันนรูป ชื่อว่า รูปลหุตา

ลกฺขิยนฺติ วินิจฺฉิยนฺติ ธมฺมา อิเม สงฺขตาติ เอเตนาติ = ลกฺขณํ ธรรมทั้งหลายอันบัณฑิตกำหนดวินิจฉัยได้ว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นสังขตะด้วยการอาศัยรูปนี้ ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการวินิจฉัยได้นั้น จึงชื่อว่า ลักษณะ

๑๒. ค. รูป ๒๘ นี้ เมื่อเรียกตามสภาวะแล้วมีกี่ชื่อ คืออะไรบ้าง ? และให้แสดงความหมายของชื่อนั้น ๆ ด้วย

ค. รูป ๒๘ นี้ เมื่อเรียกตามสภาวะแล้ว มี ๘ ชื่อ คือ

๑. ชื่อว่า อเหตุก หมายความว่า ไม่ประกอบด้วยเหตุ

๒. ชื่อว่า สปัจจัย หมายความว่า มีปัจจัย ๔

๓. ชื่อว่า สาสว หมายความว่า เป็นอารมณ์ของอาสวะ

๔. ชื่อว่า สังขต หมายความว่า ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔

๕. ชื่อว่า โลเกีย หมายความว่า เป็นธรรมที่สงเคราะห์ เข้าใน สังขารโลก

๖. ชื่อว่า กามาวจร หมายความว่า เป็นอารมณ์ของกามตัณหา
 ๗. ชื่อว่า อนารัมมณ หมายความว่า ไม่สามารถรู้อารมณ์ได้
 ๘. ชื่อว่า อัปปหัตัพพ หมายความว่า ไม่ใช่ธรรมที่ควรประหาณ

๑๓. ถ. อัชฉัตติกรูป วัตถุรูป ทวารรูป อินทริยรูป โอฟาริกรูป ที่เกิดได้ในสัณฐะของท่าน
 นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงโดยเฉพาะๆ

- ต. อัชฉัตติกรูป ที่เกิดได้ในสัณฐะของข้าพเจ้า มีจำนวน ๕ คือ ปสาทรูป ๕
 วัตถุรูป ที่เกิดได้ในสัณฐะของข้าพเจ้า มีจำนวน ๕ คือ ปสาทรูป ๕
 ทวารรูป ที่เกิดได้ในสัณฐะของข้าพเจ้า มีจำนวน ๗ คือ ปสาทรูป ๕

วิญญูติรูป ๒

อินทริยรูป ที่เกิดได้ในสัณฐะของข้าพเจ้า มีจำนวน ๗ คือ ปสาทรูป ๕
 อิตถิการูป หรือ ปุริสการูป ๑ ชีวีตรูป ๑
 โอฟาริกรูป ที่เกิดได้ในสัณฐะของข้าพเจ้า มีจำนวน ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕
 วิสยรูป ๗

๑๔. ถ. ให้จำแนกรูป ๒๘ โดย โอฟาริกรูป กับ สุขุมรูป อุปาทินนรูป กับ อนุปาทินนรูป
 อวินิพโกกรูป กับ วินิพโกกรูป

ต. ในจำนวนรูป ๒๘ นั้น เป็นโอฟาริกรูป คือ รูปหยาบ หมายถึงรูปที่ปรากฏชัด
 มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ เป็นสุขุมรูป คือ รูปละเอียดหมายถึงรูปที่ปรากฏไม่ชัด
 มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖

ในจำนวน ๒๘ นั้น เป็นอุปาทินนรูป คือ รูปที่เกิดจากอกุศลกรรมและโลกียกุศลกรรม
 มี ๑๘ ได้แก่ กัมมชรูป ๑๘ เป็นอนุปาทินนรูป คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม และ
 โลกียกุศลกรรมมี ๑๐ ได้แก่ จิตตชรูป ๑๕ อุดชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒

ในจำนวนรูป ๒๘ นั้น เป็นอวินิพโกกรูป คือ รูปที่แยกจากกันไม่ได้ มี ๘ ได้แก่
 มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ คันธารมณ รสารมณ อาหาร เป็นวินิพโกกรูป คือ รูปที่แยกจากกันได้
 มี ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐

๑๕. ถ. ให้จำแนกทวารรูป ๗ โดยอุปัตติทวาร และ กัมมทวาร พร้อมด้วยอธิบาย

ต. ในจำนวนทวารรูป ๗ นั้น ปสาทรูป ๕ เป็นอุปัตติทวาร วิญญูติรูป ๒ เป็น
 กัมมทวาร

อธิบายว่า การเกิดขึ้นของวิถิจิตกัถิ การเกิดขึ้นของกายกรรม วจิกรรมกัถิ ต้องอาศัยทวารรูป ๗ เป็นเหตุ กล่าวคือ การเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถิจิตนั้น ต้องมีปสาทรูป ๕ เป็นเหตุให้เกิด ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ นี้จึงได้ชื่อว่าอุปปัตติทวาร ส่วนการเกิดขึ้นของการกระทำต่างๆ จะเป็นสุจริตกัถิตาม ทุจริตกัถิตาม ยกเว้นกายัญติเสียแล้ว การกระทำนั้นๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้เป็นส่วนมาก และการกล่าววาทาต่างๆ ที่เป็นทุจริตหรือสุจริตนั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยวจิวิญญูติ ยกเว้นวจิวิญญูติเสียแล้ว คำพูดต่างๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น วิญญูติรูปทั้ง ๒ นี้จึงได้ชื่อว่า กัมมทวาร หมายความว่า รูปที่เป็นเหตุให้เกิด กายกรรม วจิกรรม

๑๖. ฉ. โคจรคคาทรูป หมายความว่าอะไร ? ให้ยกตัวอย่างแสดงโดยสังเขป และให้จำแนกโคจรคคาทรูปเหล่านั้นโดย อสัมปัตตโคจรคคาทรูป และสัมปัตตโคจรคคาทรูป พร้อมด้วยอธิบาย

ต. โคจรคคาทรูป หมายความว่า รูปที่รับปัญจารมณัได้ ตัวอย่างเช่น จักขุปสาทรูปารมณั ทำให้เกิดการเห็นได้ โสตปสาทรูปารมณั ทำให้เกิดการได้ยินได้ เป็นต้น และจำแนกโคจรคคาทรูปเหล่านั้น โดยอสัมปัตตโคจรคคาทรูปและสัมปัตตโคจรคคาทรูป ดังนี้คือ

๑. อสัมปัตตโคจรคคาทรูป รูปที่รับอารมณัที่ยังมาไม่ถึง ได้แก่ จักขุปสาทโสตปสาท

๒. สัมปัตตโคจรคคาทรูป รูปที่รับอารมณัที่มาถึงแล้ว ได้แก่ ฆานปสาทชีวหาปสาท กายปสาท

อธิบายว่า จักขุปสาทย่อมรับได้แต่เฉพาะรูปารมณัที่ยังมาไม่ถึงเท่านั้น ถ้ารูปารมณันั้นเข้ามาถึงที่แล้ว จักขุปสาทก็ไม่สามารถรับรูปารมณันั้นได้ หมายความว่า ไม่แลเห็นนั่นเอง เช่น เมื่อเรายกมือขึ้นตรงหน้าเราในระยะอันสมควร เราก็มองเห็นมือได้ แต่ถ้าเราเอามือเข้ามาจนถึงตาแล้ว เราก็ไม่สามารถมองเห็นมือได้ โสตปสาทก็เช่นเดียวกัน ย่อมรับได้แต่เสียงที่ยังมาไม่ถึง ถ้าเสียงนั้นเข้าถึงโสตปสาทในช่องหูแล้ว โสตปสาทก็ไม่สามารถรับเสียงนั้นได้ คือไม่ได้ยินที่ได้ยินนั้นไม่ใช่เสียงที่เข้าถึงโสตปสาท เป็นเสียงที่อยู่ในระยะอันสมควรแก่การได้ยินเท่านั้น ฉะนั้น จักขุปสาท โสตปสาท ทั้ง ๒ นี้ จึงได้ชื่อว่า อสัมปัตตโคจรคคาทรูป

ส่วนฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ทั้ง ๓ นี้ต้องรับอารมณัที่มาถึงแล้ว เช่น ฆานปสาทต้องรับคันธารมณัที่เข้ามาถึงแล้วจึงจะรับกลิ่นได้ ถ้าคันธารมณันั้นยังไม่เข้ามากระทบฆานปสาทก็ไม่สามารถรู้กลิ่นได้ ชิวหาปสาทและกายปสาทก็เช่นเดียวกัน ต้องรับรสารมณัและ

โณฐัพพารมณฺ ที่มากระทบปสาทนั้นจึงจะรู้อารมณฺได้ ฉะนั้น ปสาทรูปทั้ง ๓ นี้จึงชื่อว่า สัมปัตตโคจรคคาหกจิต

๑๗. ก. ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ รวม ๑๒ รูปนี้ชื่อว่า สัปปฏิฆรูปนั้น หมายความว่า กระทบ ? ให้อธิบาย และอินทริยรูป หมายความว่ากระทบ มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้อธิบายยกตัวอย่างมาให้เห็นสัก ๑ รูป

ข. ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ รวม ๑๒ รูปนี้ ชื่อว่าสัปปฏิฆรูปนั้น หมายความว่า เป็นรูปที่กระทบซึ่งกันและกันตามสภาวะได้ คือ จักขุปสาทกระทบกับรูปารมณฺ โสตปสาท กระทบกับสัทธารมณฺ จ्ञานปสาทกระทบกับคันธารมณฺ ชิวหาปสาทกระทบกับรสารมณฺ กายปสาทกระทบกับโณฐัพพารมณฺ ฉะนั้น รูปเหล่านี้จึงชื่อว่า สัปปฏิฆรูป

อินทริยรูป หมายความว่า รูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็น เป็นต้น มี ๘ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑

อธิบาย ยกตัวอย่างดังนี้ เช่น การเห็นจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยจักขุปสาทเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง ถ้าขาดจักขุปสาทเสียแล้วการเห็นก็เกิดขึ้นไม่ได้และการเห็นจะเห็นชัดหรือไม่ชัด เห็นได้ไกลหรือไม่ไกลนั้น ก็แล้วแต่จักขุปสาท ถ้าจักขุปสาทดีมีกำลังมากก็แลเห็นได้ชัดและไกล สิ่งเล็กๆ น้อยๆ ก็สามารถแลเห็นได้ฉะนั้น จักขุปสาทนี้จึงเป็นใหญ่ในการเห็นทั้งหมด จึงได้ชื่อว่า อินทริยรูป

๑๘. ก. ให้อธิบายใน อวินิพโกรูป กับ วินิพโกรูป ตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้องตามหลัก

ข. มหาภูตรูป ๔ รูปารมณฺ คันธารมณฺ รสารมณฺ และอาหารรูป รวม ๘ รูปนี้ ชื่อว่า อวินิพโกรูป เพราะรูปเหล่านี้แยกจากกันไม่ได้ ต้องเกิดร่วมกันเสมอ แม้ในรูปที่เล็กที่สุด เช่น ปริมาณเม็ดหนึ่งก็ต้องประกอบด้วย อวินิพโกรูป ๘ รวมความว่าในบรรดารูปทั้งหลายในโลกนี้จะขาดอวินิพโกรูป ๘ ไม่ได้ อย่างน้อยที่สุดต้องมีอวินิพโกรูป ๘ เสมอไป

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๐ รูปนั้น เป็นรูปที่แยกจากกันเกิดขึ้นได้ เช่น จักขุปสาทก็เกิดได้แต่เฉพาะในหมู่ของตนเท่านั้น จะเกิดร่วมกันกับโสตปสาทเป็นต้นไม่ได้ ฉะนั้น รูป ๒๐ เหล่านี้ จึงชื่อว่า วินิพโกรูป แต่วินิพโกรูปเหล่านี้ แม้ว่าจะแยกกันเกิดขึ้นได้ก็จริง แต่ก็ต้องเกิดร่วมกับอวินิพโกรูป ๘ เสมอไป เช่น จักขุทสกกฺลาป ก็ต้องมีจักขุปสาทรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ และอวินิพโกรูป ๘ ดังนี้

๑๙. ถ. ให้แสดงรูปดังต่อไปนี้

- ก. รูปที่เป็นอินทริยรูปได้ แต่เป็นสุขุมรูปไม่ได้
- ข. รูปที่เป็นสุขุมรูปได้ แต่เป็นอินทริยรูปไม่ได้
- ค. รูปที่เป็นอินทริยรูป และสุขุมรูปได้ทั้งสอง
- ง. รูปที่เป็นอินทริยรูป และสุขุมรูปไม่ได้ทั้งสอง
- จ. รูปที่เป็นอุปาทินนรูปได้ แต่เป็นวินิพโภครูปไม่ได้
- ฉ. รูปที่เป็นวินิพโภครูปได้ แต่เป็นอุปาทินนรูปไม่ได้
- ช. รูปที่เป็นอุปาทินนรูป และวินิพโภครูปได้ทั้งสอง
- ซ. รูปที่เป็นอุปาทินนรูป และวินิพโภครูปไม่ได้ทั้งสอง

ด. ก. รูปที่เป็นอินทริยรูปได้ แต่เป็นสุขุมรูปไม่ได้ คือ ปสาทรูป ๕

ข. รูปที่เป็นสุขุมรูปได้ แต่เป็นอินทริยรูปไม่ได้ คือ อาโป ๑ หทยรูป ๑

อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญัตติรูป ๒ วิการรูป ๓ ลักขณรูป ๔

ค. รูปที่เป็นอินทริยรูป และสุขุมรูปได้ทั้งสอง คือ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑

ง. รูปที่เป็นอินทริยรูป และสุขุมรูปไม่ได้ทั้งสอง คือ ปถวี ๑ เตโช ๑ วาโย

๑ รูปารมณ์ ๑ สัททารมณ์ ๑ คันธารมณ์ ๑ รสารมณ์ ๑

จ. รูปที่เป็นอุปาทินนรูปได้ แต่เป็นวินิพโภครูปไม่ได้ คือ อวินิพโภครูป ๘

ที่เกิดจากกรรม

ฉ. รูปที่เป็นวินิพโภครูปได้ แต่เป็นอุปาทินนรูปไม่ได้ คือ สัททรูป ๑ วิญญัตติรูป

๒ วิการรูป ๓ ลักขณรูป ๔ ปริจเฉทรูป ๑ ที่เกิดจาก จิต อตุ อาหาร

ช. รูปที่เป็นอุปาทินนรูป และวินิพโภครูปได้ทั้งสอง คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ ที่เกิดจากกรรม

ซ. รูปที่เป็นอุปาทินนรูป และวินิพโภครูปไม่ได้ทั้งสอง คือ อวินิพโภครูป ๘ ที่เกิดจาก จิต อตุ อาหาร

๒๐. ถ. ให้แสดงจำนวนของ กรรม จิต อตุ อาหาร ที่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้ และกรรม จิต ที่ไม่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่ กรรมชนิดไหน และจิตชนิดไหน ? ให้อธิบายโดยเฉพาะๆ

ด. ๑. กรรมที่ทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่กรรม ๒๕ คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รวมเป็น ๒๕

๒. จิตที่ทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่ จิต ๗๕ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ อนุวิปากจิต ๔ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์) เจตสิก ๕๒ ที่ในปัจจุบันภพ นับตั้งแต่อุปาทกขณะของปฐมภวักที่ต่อจากปฏิสนธิจิต

๓. อตุที่ทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่ สัตเตโช อุณหเตโช ที่อยู่ในสัตว์และภายนอกสัตว์

๔. อาหารที่ทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่ โอชา ที่อยู่ในอาหารต่างๆ

ส่วนกรรมที่ไม่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ อนุปกุศลกรรม ๔ โลกุตตรกุศลกรรม ๔ เพราะอนุปกุศลกรรม ๔ เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานชนิดรูปวิราคาวาณา คือการปราศจากความยินดีในรูป ฉะนั้น ด้วยอำนาจแห่งรูปวิราคาวาณานี้ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด

สำหรับโลกุตตรกุศลกรรม ๔ นั้น เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานชนิดเห็นไตรลักษณ์ใน รูปนามขันธ ๕ เป็นกรรมที่ทำลายภพชาติ และกัมมชรูปนั้นก็ดับภพชาติอยู่แล้ว ฉะนั้น โลกุตตรกุศลกรรม ๔ นี้ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด จิตที่ไม่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้นั้นมี ๑๔ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ อนุวิปากจิต ๔ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย จุติจิตของพระอรหันต์ ในการเว้นจิต ๑๔ ดวงออกเสีย ก็เพราะว่า ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ ดวงนั้นมีกำลังอ่อน ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ อนุวิปากจิต ๔ ดวงนั้นเป็นผลที่เกิดขึ้นจากอนุปกุศล และเป็นอนุปภพอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้

ส่วนปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์นั้น ไม่มีจำนวนจิตที่จะยกเว้นโดยเฉพาะ มุ่งหมายเอาขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ และจุติเท่านั้น หมายความว่า จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ รูปาวจรวิปากจิต ๕ อนุวิปากจิต ๔ สำหรับอนุวิปากจิต ๔ นั้นได้อธิบายแล้ว ส่วนปฏิสนธิจิต ๑๕ ดวงนั้นในขณะที่เกิดขึ้นครั้งแรกในภพใหม่นั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่มาก จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ และจุติจิตของพระอรหันต์ ๑๓ ดวง คือ มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔ รูปาวจรวิปากจิต ๕ อนุวิปากจิต ๔ สำหรับอนุวิปากจิต ๔ ได้อธิบายแล้ว จุติจิตที่เหลืออีก ๙ ดวง เป็นจุติจิตของพระอรหันต์ซึ่งปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ฉะนั้น จึงไม่ทำให้จิตตชรูปเกิด แต่จิต ๙ ดวงนี้ ถ้าทำหน้าที่จุติจิตของบุคคลอื่นแล้วสามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้

๒๑. ถ. รูปที่เกิดจากเจตสิกที่ดับไปแล้วก็มี รูปที่เกิดจากเจตสิกที่เกิดขึ้นใหม่ก็มี รูปทั้ง ๒ พวกนี้เป็นรูปชนิดไหน และทำไมพระพุทธร่องค์จึงไม่ทรงเรียกว่าเจตสิกขรูป ? ให้อธิบาย

ต. รูปที่เกิดจากเจตสิกที่ดับไปแล้วก็มี รูปที่เกิดจากเจตสิกที่เกิดขึ้นใหม่ก็มี รูปทั้ง ๒ พวกนี้ รูปที่เกิดจากเจตสิกที่ดับไปแล้วเป็นกัมมขรูป เพราะเกิดจากเจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรมที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ ส่วนรูปที่เกิดจากเจตสิกที่เกิดขึ้นใหม่นั้น เป็นจิตตขรูป เพราะธรรมดาจิตนั้นประกอบกับเจตสิกอยู่เสมอแล้ว ฉะนั้นเมื่อเวลาที่จิตทำให้รูปเกิดขึ้นนั้น เจตสิกก็ทำหน้าที่นี้ไปด้วยจิตอย่างเดียวกันทำให้จิตตขรูปเกิดขึ้นนั้นไม่มี

ในการที่รูปทั้งสองพวกนี้ ไม่เรียกว่าเจตสิกขรูปนั้น สำหรับกัมมขรูปเกิดจากอกุศลเจตนา และกุศลเจตนาทั้งจริง แต่เจตนาเหล่านี้พระพุทธร่องค์ ทรงเรียกว่ากรรม ดังที่ทรงกล่าว ว่า เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนา นั้นแหละเป็นตัวกรรม ด้วยเหตุนี้รูปที่เกิดจากอกุศลเจตนา ๑๒ โลภียกุศลเจตนา ๑๓ จึงไม่เรียกว่าเจตสิกขรูป เรียกตามคำกล่าวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า กัมมขรูป

ส่วนจิตตขรูปที่เกิดจากจิตเจตสิกในปัจจุบัน ไม่เรียกว่า เจตสิกขรูปนั้น ก็เพราะเรียกตามธรรมที่เป็นประธาน คือในขณะที่จิตเจตสิกกำลังรับอารมณ์อยู่นั้น จิตเป็นประธาน ไม่ใช่เจตสิกเป็นประธาน ด้วยเหตุนี้จึงไม่เรียกว่า เจตสิกขรูป จึงเรียกว่า จิตตขรูป

๒๒. ถ. โອชาที่ให้อาหารขรูปเกิดขึ้นนั้น มีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง ? และโອชาชนิดไหนที่ให้อาหารขรูปเกิดโดยตรง ชนิดไหนที่เป็นแต่เพียงช่วยอุปถัมภ์ ?

ต. โອชาที่ให้อาหารขรูปเกิดขึ้นได้นั้น มี ๒ ชนิด คือ

๑. พหิทธโອชา

๒. อัชฌัตตโອชา

พหิทธโອชา ได้แก่ โອชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ และยาบางชนิด เช่น วิตามินต่าง ๆ พหิทธโອชานี้ให้อาหารขรูปเกิด เรียกว่า ชนกสัตติ

อัชฌัตตโອชา ได้แก่ กัมมขโອชา และอุตุขโອชาที่เกิดอยู่ในร่างกายของสัตว์ อัชฌัตตโອชานี้ทำหน้าที่อุปถัมภ์ช่วยให้อาหารขรูปเกิด เรียกว่าอุปถัมภกสัตติ กัมมขโອชามีความสำคัญในการทำงานที่ช่วยให้อาหารขรูปเกิดมากกว่า อุตุขโອชา

๒๓. ถ. ให้แปลในคาถาดังต่อไปนี้

อฏฐารส ปณฺณรส เตรส ทฺวาทสาติ จ

กมฺมจิตฺโตตฺตกาหาร ขานิ โหนติ ยถากมฺ

และให้จำแนกกัมมรูป ๑๘ นั้น โดย อัชฌัตติกรูป วัตถุรูป ทวารรูป อินทริยรูป โอปาริกรูป

๓. คานานี้แปลความว่า รูปที่เกิดจากกรรม จิต อุดู อาหาร มีจำนวนตามลำดับดังนี้ คือ กัมมรูป ๑๘ จิตตรูป ๑๕ อุดูรูป ๑๓ อาหารรูป ๑๒ และจำแนกกัมมรูป ๑๘ นั้น ปสาทรูป ๕ เป็นอัชฌัตติกรูป วัตถุรูป ทวารรูป อินทริยรูป โอปาริกรูป, ภาวรูป ๒ ชีวีตรูป ๑ เป็นอินทริยรูป, หทยรูป ๑ เป็นวัตถุรูป, วิสยรูป ๖ (เว้นสัททารมณ์) เป็นโอปาริกรูป

๒๔. ๓. ให้จำแนกรูปดังต่อไปนี้ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

ก. สุขุมรูป	๑๖
ข. เอกสมุฏฐานนิกรูป	๑๑
ค. ทวิสมุฏฐานนิกรูป	๑
ง. ตติสมุฏฐานนิกรูป	๓
จ. จตุสมุฏฐานนิกรูป	๙

๓. ก. สุขุมรูป ๑๖ นั้น ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ มีกรรมเป็นสมุฏฐาน วิญญูติรูป ๒ มีจิตเป็นสมุฏฐาน วิการรูป ๓ มีจิต อุดู อาหารเป็นสมุฏฐาน อาโป อาหาร ปริจเฉท มีกรรม จิต อุดู อาหาร เป็นสมุฏฐาน

ลักษณะรูป ๔ ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นนกุโตจิ-สมุฏฐานนิกรูป

ข. เอกสมุฏฐานนิกรูป ๑๑ นั้น ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ รวม ๘ รูปนี้ เกิดจากกรรม วิญญูติรูป ๒ เกิดจากจิต

ค. ทวิสมุฏฐานนิกรูป ๑ ได้แก่ สัททารมณ์ เกิดจากจิตหรืออุดู

ง. ตติสมุฏฐานนิกรูป ๓ ได้แก่ วิการรูป ๓ เกิดจากจิต อุดู อาหาร

จ. จตุสมุฏฐานนิกรูป ๙ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสธารมณ์ อาหาร ปริจเฉท เกิดจากกรรม จิต อุดู อาหาร

๒๕. ๓. ลักษณะรูปทั้ง ๔ นั้น ท่านกล่าวว่าไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อเป็นเช่นนี้ จะกล่าวได้หรือไม่ว่าลักษณะรูปทั้ง ๔ นั้น เกิดขึ้นโดยพระเจ้าเป็นผู้สร้าง ? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้อง

๓. ลักษณะรูปทั้ง ๔ ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นสภาพของนิปผันนรูป ๑๘ ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ เมื่อนิปผันนรูปเกิดขึ้น โดยอาศัยสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็มีลักษณะรูปทั้ง ๔ ติดอยู่ด้วย คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของรูปนั้น เหมือนกับคนเราเกิดมามีลักษณะ ๔ ประการติดประจำมาด้วย คือ การเกิด การเติบโต

การแก่ การตาย และอาการเหล่านี้ไม่ได้มีขึ้นโดยเฉพาะ ต้องอาศัยร่างกายของคนหรือสัตว์ ถ้าไม่มีร่างกายของคนหรือสัตว์แล้ว เครื่องหมายทั้ง ๔ ก็จะไม่ปรากฏ ข้อนี้นั้นใด ร่างกายของคนหรือสัตว์ก็เปรียบได้กับนิพจน์รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง การเกิด การเติบโต การแก่ การตาย ของคนหรือสัตว์นั้นก็เปรียบเหมือนกับลักษณะรูปทั้ง ๔ ฉะนั้น ฉะนั้นลักษณะรูปทั้ง ๔ นี้ จึงไม่ได้เกิดขึ้นโดยอาศัยสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง และไม่ได้เกิดขึ้นโดยมีพระเจ้าเป็นผู้สร้าง

๒๖. ก. อุดุขรูป ๔ อย่างที่เกิดขึ้นอยู่ในร่างกายของท่านนั้น คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายของอุดุขรูปนั้น ๆ ด้วย

ค. อุดุขรูป ๔ อย่างที่เกิดขึ้นอยู่ในร่างกายของข้าพเจ้านั้น คือ

๑. กัมมปัจจัยอุดุขรูป = รูปที่เกิดจากอตุที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
๒. จิตตปัจจัยอุดุขรูป = รูปที่เกิดจากอตุที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
๓. อุดุปัจจัยอุดุขรูป = รูปที่เกิดจากอตุที่มีอตุเป็นสมุฏฐาน
๔. อาหารปัจจัยอุดุขรูป = รูปที่เกิดจากอตุที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

๒๗. ก. ให้แสดงจิตที่ทำให้จิตตชรูปเกิดได้ดังต่อไปนี้

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระ
๓. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้
๔. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
๕. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
๖. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
๗. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

ค. ๑. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดได้นั้น ได้แก่จิต ๗๕ (เว้นทวิปัญญจวิญญานจิต

๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย จุติจิตของพระอรหันต์)

๒. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่จิต ๑๓ ดวง คือ โภสมุขโสมนัส ๔ โสมนัสสทูปปาหจิต ๑ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากริยาโสมนัส ๔

๓. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้เกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่จิต ๒ ดวง คือ โทสมุขจิต ๒

๔. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อยเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่จิต ๓๒ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ อภิญญาจิต ๒

๕. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูดเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่จิต ๓๒ ดวง เหมือนข้อ ๔

๖. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ เกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่จิต ๓๒ ดวง เหมือนข้อ ๔

๗. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่นนั้น ได้แก่จิต ๕๘ ดวง คือ มโนทวารวชชนจิต ๑ กามชนจิต ๒๙ อัปปนาชนจิต ๒๖ อภิญญาจิต ๒ (นับอภิญญาจิต ๒ โดยเฉพาะอีก เพราะรูปาวจรปัญจฌานกุศลจิตและกิริยาจิต ๒ ดวงนี้เป็นจิตชนิดสามัญไม่มีการรู้พิเศษก็มี มีการรู้พิเศษก็มี)

๒๘. ๘. ให้แสดงจิตตชรูปที่เกิดจากจิตดังต่อไปนี้ โลกมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ มโนทวารวชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ (เว้นอภิญญา) รูปาวจรวิปากจิต ๕ อภิญญาจิต ๒ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ผลจิต ๔

๙. จิตตชรูปที่เกิดจากโลกมูลโสมนัสสหคตจิต ๔ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปหวัระ
๓. จิตตชรูปเคลื่อนไหว
๔. จิตตชรูปพูด
๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
๖. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากโลกมูลอุเบกขาสหคตจิต ๔ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปเคลื่อนไหว
๓. จิตตชรูปพูด
๔. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากโทสมูลจิต ๑ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปร้องไห้
๓. จิตตชรูปเคลื่อนไหว
๔. จิตตชรูปพูด

๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

๖. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิต ๒ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญญ

๒. จิตตชรูปเคลื่อนไหว

๓. จิตตชรูปพุด

๔. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากมโนทวาราวชชนจิต ๑ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญญ

๒. จิตตชรูปเคลื่อนไหว

๓. จิตตชรูปพุด

๔. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากหสิตุปปาตจิต ๑ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญญ

๒. จิตตชรูปหวัระ

๓. จิตตชรูปเคลื่อนไหว

๔. จิตตชรูปพุด

๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

๖. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลโสมนัสสหคตจิต ๔ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญญ

๒. จิตตชรูปหวัระ

๓. จิตตชรูปเคลื่อนไหว

๔. จิตตชรูปพุด

๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

๖. จิตตชรูปเกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลอุเบกขาสหคจิต ๔ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปเคลื่อนไหว
๓. จิตตชรูปพุด
๔. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากรูปาวจรกุศล ๕ ดวง มี ๒ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปที่ทำให้อริยาบถใหญ่ทั้ง ๓ ที่เกิดต่อมโนทวาราวชชนจิต ๑

มหากุศลจิต ๘ กุศลอภิญญาจิต ๑ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

จิตตชรูปที่เกิดจากรูปาวจรวิปากจิต ๕ ดวง มี ๑ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ

จิตตชรูปที่เกิดจากอภิญญาจิต ๒ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปเคลื่อนไหว
๓. จิตตชรูปพุด
๔. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
๕. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จิตตชรูปที่เกิดจากรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง มี ๒ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปที่ทำให้อริยาบถใหญ่ทั้ง ๓ ที่เกิดจากมโนทวาราวชชนจิต ๑

มหากิริยาจิต ๘ กิริยาอภิญญาจิต ๑ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

จิตตชรูปที่เกิดจากผลจิต ๔ ดวง มี ๒ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปที่ทำให้อริยาบถใหญ่ทั้ง ๓ ที่เกิดต่อจากมโนทวาราวชชนจิต ๑

มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ สหิคุปปาทจิต ๑ อภิญญาจิต ๒ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

๒๙. ถ. ให้จำแนกโสมนัสสหคจิต ๑๓ ดวง ที่ทำให้การหัวเราะเกิดขึ้นโดยบุคคล ๓ จำพวก

ต. โสมนัสสหคจิต ๑๓ ดวง ที่ทำให้การหัวเราะเกิดขึ้น โดยบุคคล ๓ จำพวก คือ

๑. ปุณฺณ หัวเราะด้วยจิต ๘ ดวง คือ โลกมุทโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔

๒. ผลเสกขบุคคล ๓ หัวเราะด้วยจิต ๖ ดวง คือ ทิฏฐิคติวิปยุตตโสมนัส ๒ มหากุศลโสมนัส ๔

๓. พระอรหันตบุคคล หัวเราะด้วยจิต ๕ ดวง คือ หลีคุปปาทจิต ๑ มหากริยา-
โสมนัส ๔

๓๐. ถ. คำว่า กลาป หมายความว่าอะไร และรูปกลาป มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?
ให้ยกหลักฐานแสดงด้วย

ต. คำว่า กลาป หมายความว่า หมวด หมู่มัด ฉะนั้น คำว่า รูปกลาป จึงหมายถึง
รูปที่เป็นหมวดๆ หมู่มๆ และในรูปหนึ่งๆ นั้นจะต้องมีสภาพความเป็นไปพร้อมกัน ๓ อย่าง ที่
เรียกว่า สหवตฺติ คือ

๑. เอกุปฺปาท	เกิดพร้อมกัน
๒. เอกนิโรธ	ดับพร้อมกัน
๓. เอกทิสฺสย	มีที่อาศัย คือมหาภูตรูปอย่างเดียวกัน

เมื่อมีความเป็นไปพร้อมกันทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว จึงเรียกว่า รูปกลาป และรูปกลาป
มีจำนวน ๒๓ กลาป คือ

กัมมชกลาป	๙	} รวม ๒๓ กลาป
จิตตชกลาป	๘	
อตุชกลาป	๔	
อาหารชกลาป	๒	

ดังมีหลักฐานบาลีแสดงว่า

กมฺมจิตฺโตตฺตกาหาร	สมฺภูฏานา ยถากมฺ
นวภูฏ จตุโร เทวติ	กลาปา हि เตวีสติ

รูปกลาปที่มี กรรม จิต อตุ อาหาร เป็นสมฺภูฏานเหล่านี้ เมื่อว่าโดยจำนวนที่แท้จริง
แล้ว มีตามลำดับดังนี้คือ กัมมชกลาป ๙ จิตตชกลาป ๘ อตุชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒
รวมเป็น ๒๓

๓๑. ถ. ทำไมพระอนุรุธาจารย์จึงกล่าวว่า รูปที่อยู่ในกลาปเดียวกันนั้น จะต้องพร้อม
ด้วยองค์ ๓ ที่เรียกว่า สหวตฺติ จะมากกว่า ๓ หรือน้อยกว่า ๓ ไม่ได้หรือ ? ให้อธิบาย

ต. การที่พระอนุรุธาจารย์กล่าวว่า รูปที่อยู่ในกลาปเดียวกันนั้น จะต้องพร้อมด้วย
องค์ ๓ ที่เรียกว่า สหวตฺติ จะมากกว่าหรือน้อยกว่า ๓ ไม่ได้ นั่น คือ ลักษณะทั้ง ๓ ที่เรียกว่า

สหวัตถุ ของรูปกลาปนี้ เหมือนกับลักษณะทั้ง ๔ ของเจตสิก ต่างกันที่ไม่มีข้อ เอกาลมฺพน คือมีอารมณ์อันเดียวกันเท่านั้นนอกนั้นเหมือนกันหมด คือ เอกุปฺปาต เกิดพร้อมกัน เอกนิโรธ ดับพร้อมกัน เอกวตฺถุ หรือ เอกนิสฺสย มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกัน

ฉะนั้น ถ้าองค์ของรูปกลาปจะมีมากกว่า ๓ ก็หมายความว่า จะต้องมียกที่ว่า เอกาลมฺพน อยู่ด้วย แต่ เอกาลมฺพน นี้ เป็นองค์ของรูปกลาปไม่ได้ เพราะรูปธรรมนั้นเกิดขึ้น โดยไม่ได้อาศัยอารมณ์ แต่เกิดจาก กรรม จิต อาหาร และ กรรม จิต อุตุ อาหาร นี้ เป็นตัว อารมณ์ก็จริง แต่เป็นอารมณ์ของจิตเจตสิก ฉะนั้น เอกาลมฺพน จึงไม่ใช่องค์ของรูปกลาป ด้วยเหตุนี้องค์ของรูปกลาปจึงมีมากกว่า ๓ ไม่ได้

องค์ของรูปกลาปมีน้อยกว่า ๓ ไม่ได้ ฉะนั้น เพราะธรรมดารูปที่เกิดอยู่ในสันดานของ สัตว์ทั้งหลายนั้นมีจำนวนมากมาย เกิดดับอยู่เสมอมิได้ขาด เหมือนกระแสน้ำ ในจำนวนรูป เหล่านี้ รูปที่เกิดพร้อมกันก็มี รูปที่ดับพร้อมกันก็มี รูปที่เกิดไม่พร้อมกันก็มี รูปที่ดับไม่พร้อม กันก็มี ไม่ได้อาศัยมหาภูตรูปอย่างเดียวกันก็มี เช่น จักขุปสาทที่เกิดอยู่ในตาของคนหนึ่งๆ นั้น นับอย่างสามัญแล้วต้องมีจำนวนแสนๆ ล้านๆ กว่าเสมอ ในจำนวนจักขุปสาทแสนๆ ล้านๆ กว่านี้ จักขุปสาทที่เกิดพร้อมกันก็มี ดับพร้อมกันก็มี แต่มหาภูตรูปที่เป็นที่อาศัยเกิดนั้นไม่ใช่ อย่างเดียวกัน เช่นนี้แล้วจะเรียกว่าเป็นรูปกลาปเดียวกันไม่ได้ และมหาภูตรูปที่เกิดอยู่ในกลาป เดียวกันก็มีหลายชนิด คือ กัมมขมมหาภูตรูป จิตตขมมหาภูตรูป อุตฺตขมมหาภูตรูป อาหารขมมหาภูตรูป ในมหาภูตรูป ๔ อย่างนี้ เกิดพร้อมกันก็มี ดับพร้อมกันก็มี แต่ที่อาศัยเกิดต่างกัน เพราะ กัมมขมมหาภูตรูปก็ต้องอาศัยกัมมขมมหาภูตรูปด้วยกัน จิตตขมมหาภูตรูปก็ต้องอาศัยจิตตขมมหาภูตรูปด้วยกัน ดังนี้ เป็นต้น จึงจะเป็นกลาปเดียวกันได้ แม้ว่าเป็นมหาภูตรูปด้วยกัน แต่สมุฏ ฐานต่างกันก็เป็นกลาปเดียวกันไม่ได้ เช่น ปลวี่เป็นกัมมขบปลวี่ อาโปเป็นจิตตขบอาโป เตโช เป็นอุตฺตขบเตโช วาโยเป็นอาหารขบวาโย ดังนี้แล้ว มหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ก็เป็นรูปกลาปเดียวกันไม่ได้ อย่างว่าแต่สมุฏฐานต่างกันเลย แม้แต่สมุฏฐานอย่างเดียวกัน เกิดดับพร้อมกัน แต่ถ้าที่อาศัย ต่างกันแล้วก็เป็นรูปกลาปเดียวกันไม่ได้ เช่น มหาภูตรูปที่เกิดจากกรรมมีอยู่ ๒ ชุดด้วยกัน ทั้ง ๒ ชุดนี้เกิดก็พร้อมกัน ดับก็พร้อมกัน แต่ที่อาศัยของมหาภูตรูปทั้งสองชุดนี้ต่างกันคือ ที่ อาศัยของปลวี่ที่อยู่ในชุดที่ ๑ ต้องเป็น อาโป เตโช วาโย ที่อยู่ในชุดที่ ๑ ด้วยกัน อาโป เตโช วาโย ที่อยู่ในชุดที่ ๒ จะเป็นที่อาศัยของปลวี่ในชุดที่ ๑ ไม่ได้ ในทำนองเดียวกัน อาโป เตโช วาโย ที่อยู่ในชุดที่ ๑ ก็เป็นที่อาศัยของปลวี่ในชุดที่ ๒ ไม่ได้ ฉะนั้น มหาภูตรูปทั้ง ๒ ชุดนี้ จึงเป็นรูปกลาปเดียวกันไม่ได้ อุปมาเหมือนคน ๒ คน เกิดวันเดียวกัน ตายวันเดียวกัน แต่ คนละมารดา แล้วจะเรียกคน ๒ คนนี้ว่าเป็นพี่น้องท้องเดียวกันไม่ได้ฉันใด รูปที่เป็นรูปกลาป

เดียวกันก็ฉนั้น ด้วยเหตุผลดังที่ได้อธิบายมานี้ จึงแสดงให้เห็นว่า องค์แห่งรูปกลาปที่เรียกว่า สหุตติ นั้น จะน้อยกว่า ๓ ไม่ได้

๓๒. ก. รูปอื่นๆ เป็นองค์ของกลาปได้ แต่ทำไมปริจเฉทรูป ๑ และลักษณะรูป ๔ จึงเป็นองค์ของกลาปไม่ได้ ? ให้อธิบาย และยกหลักฐานแสดงด้วย

ค. ในการที่ปริจเฉทรูป เป็นองค์ของกลาปไม่ได้นั้น เพราะปริจเฉทรูปเป็นรูปที่กำหนดขอบเขตระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป จึงไม่นับเข้าเป็นองค์ของกลาป ส่วนลักษณะรูป ๔ นั้น ก็เป็นรูปที่เป็นเครื่องหมายของรูปกลาป ฉะนั้น จึงไม่นับเข้าอยู่ในองค์ของกลาปเช่นเดียวกัน ดังมีคาถาแสดงว่า

กลาปानํ ปริจฺเจท ลกฺขณตฺตา วิจฺจขณา
น กลาปํ กฺมิจฺจาหุ อาภาสํ ลกฺขณานิ จ

อาภาสรูป ๑ และลักษณะรูป ๔ บัณฑิตทั้งหลายไม่แสดงว่าเป็นองค์ของกลาป เพราะรูปทั้ง ๕ เหล่านี้ เป็นส่วนแยกของรูปกลาป และเป็นเครื่องหมายของรูปกลาปเท่านั้น

๓๓. ก. ให้แสดงกัมมชกลาป ๙ พร้อมด้วยความหมายและองค์ธรรม

ค. กัมมชกลาป ๙ พร้อมด้วยความหมายและองค์ธรรม มีดังนี้

๑. จักขุทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีจักขุปสาทเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ จักขุปสาท ๑

๒. โสตทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีโสตปสาทเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ โสตปสาท ๑

๓. ฆานทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีฆานปสาทเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ ฆานปสาท ๑

๔. ชิวหาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีชิวหาปสาทเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ ชิวหาปสาท ๑

๕. กายทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีกายปสาทเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ กายปสาท ๑

๖. อิตถิภาวทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีอิตถิภาวรูปเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ อิตถิภาวรูป ๑

๗. ปุริสภาวทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีปุริสภาวรูปเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ ปุริสภาวรูป ๑

๘. วัตถุกตกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มีทหยวัตถุกตกลาปเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ทหยรูป ๑

๙. ชีวิตนวกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๙ มีชีวิตรูปเป็นประธาน องค์ธรรม ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ ชีวิตรูป ๑

๓๔. ฉ. ในคนๆ หนึ่งมีกัมมชกลาปเกิดได้อย่างมากที่สุดเท่าใด และอิตถิภาวทสกกลาป กับ ปุริสภาวทสกกลาป ทั้ง ๒ นี้เกิดขึ้นในคนๆ เดียวกันได้หรือไม่ ? ให้อธิบาย และจงจำแนกร่างกายทั้ง ๓ ส่วนนั้น โดยกัมมชกลาป

ค. ในคนๆ หนึ่งมีกัมมชกลาปเกิดได้อย่างมากที่สุด ๘ กลาป และอิตถิภาวทสกกลาป กับปุริสภาวทสกกลาป ทั้ง ๒ นี้ เกิดขึ้นในคนๆ เดียวกันไม่ได้ เพราะเหตุว่า อิตถิภาวทสกกลาป เป็นรูปกลาปที่แสดงความเป็นหญิง ปุริสภาวทสกกลาป เป็นรูปกลาปที่แสดงความเป็นชาย ฉะนั้น ถ้าเป็นหญิงก็ต้องเว้นปุริสภาวทสกกลาปออก ถ้าเป็นชายก็ต้องเว้นอิตถิภาวทสกกลาป กัมมชกลาปทั้ง ๒ นี้ จึงเกิดขึ้นในคนๆ เดียวกันไม่ได้

จำแนกร่างกายทั้ง ๓ ส่วน โดยกัมมชกลาป คือ

ก. อุปริมกาย กายเบื้องบน นับตั้งแต่คอขึ้นไปตลอดศีรษะ มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๗ กลาป คือ ๑. จักขุทสกกลาป ๒. โสททสกกลาป ๓. มานทสกกลาป ๔. ชิวหาทสกกลาป ๕. กายทสกกลาป ๖. ภาวทสกกลาป ๗. ชีวิตนวกกลาป

ข. มัชฌิมกาย กายท่ามกลาง นับตั้งแต่คอลงไปถึงสะดือ มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ ๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓. วัตถุกตกลาป ๔. ชีวิตนวกกลาป

ค. เหนฏฐิมกาย กายเบื้องต่ำ นับตั้งแต่สะดือลงไปถึงเท้า มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๓ กลาป คือ ๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓. วัตถุกตกลาป ๔. ชีวิตนวกกลาป

๓๕. ฉ. ให้แสดงชื่อของจิตตชกลาป ๘ ตามลำดับ และให้อธิบายในสัททนวกกลาป และสัททลหุตาทิวาทสกกลาปด้วย

ค. จิตตชกลาป ๘ คือ ๑. สุทฐัญญูกกลาป ๒. สัททนวกกลาป ๓. กายวิญญูตินวกกลาป ๔. วจิวินญูตีสัทททสกกลาป ๕. ลหุตาทิวาทสกกลาป ๖. สัททลหุตาทิวาทสกกลาป ๗. กายวิญญูติลหุตาทิวาทสกกลาป ๘. วจิวินญูตีสัททลหุตาทิวาทสกกลาป

สัททนวกกลาปนั้น เกิดขึ้นเมื่อเวลาที่มีเสียงปรากฏ โดยไม่เกี่ยวกับการพูด และเกิดขึ้นในเวลาจิตใจอ่อน ท้อถอย ไม่เข้มแข็ง ได้แก่เสียงที่เกิดจากการหายใจเข้าออก เสียงไอ จาม และหาว ที่ไม่สะดวก ไม่แจ่มใส

สัททวนกกลาปนี้ เมื่อมีวิธีการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า สัททลหุตาทิตทาท-
สกกกลาป และเกิดในเวลาจิตใจสบาย เข้มแข็ง ได้แก่เสียงชนิดเดียวกันกับสัททวนกกลาป แต่
เสียงนั้นสะดวงและแจ่มใสกว่า

๓๖. ถ. ตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ มีจิตตชกกลาปเกิดได้เท่าใด คืออะไรบ้าง ? และจิตต-
ชกกลาปทั้ง ๘ นั้น ได้แก่รูปพวกไหน มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. ตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ มีจิตตชกกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ ๑. สุทธัญญุกกลาป
๒. กายวิญญูตินวกกลาป ๓. ลหุตาทิตทาทสกกกลาป ๔. กายวิญญูติลหุตาทิตทาทสกกกลาปและ
ในจิตตชกกลาปทั้ง ๘ นั้น ได้แก่ จิตตชรูป มีจำนวน ๑๔ คือ อวินิพโกรูป ๘ สัททรูป ๑
วิธีการรูป ๕

๓๗. ถ. อุดุชรูป ๑๓ เมื่อจัดเป็นรูปกลาปแล้ว ได้จำนวนกลาปเท่าใด คืออะไรบ้าง ?
และจงจำแนกอุดุชกกลาปเหล่านั้นโดยการเกิดขึ้นภายในและภายนอก

ต. อุดุชรูป ๑๓ เมื่อจัดเป็นรูปกลาปแล้วได้ ๔ กลาป คือ ๑. สุทธัญญุกกลาป
๒. สัททวนกกลาป ๓. ลหุตาทิตทาทสกกกลาป ๔. สัททลหุตาทิตทาทสกกกลาป ในอุดุชกกลาป
ทั้ง ๔ นี้ เกิดขึ้นภายในสัตว์ได้ทั้ง ๔ กลาป ส่วนภายนอกคือในสิ่งที่ไม่มีชีวิตเกิดได้เพียง
๒ กลาป คือ สุทธัญญุกกลาปและสัททวนกกลาปเท่านั้น

๓๘. ถ. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง เสียงร้องเพลงและเสียงดนตรี และระหว่าง
จิตตชสุทธัญญุกกลาป กับ อุดุชสุทธัญญุกกลาป

ต. ความแตกต่างกันระหว่างเสียงร้องเพลงและเสียงดนตรี คือ เสียงร้องเพลงเกิด
ขึ้นโดยอาศัยจิต เสียงดนตรีเกิดขึ้นโดยอาศัยอตุ เสียงร้องเพลงได้จิตตชกกลาป ๒ คือ
๑. วจีวิญญูติสัททสกกกลาป ๒. วจีวิญญูติสัททลหุตาทิตทาทสกกกลาป เสียงดนตรีได้อุดุชกกลาป ๑
คือ สัททวนกกลาป เสียงร้องเพลงเกิดจากสิ่งที่มีชีวิตก็ได้ ได้แก่เสียงคนหรือเสียงเพลง เกิดจากสิ่ง
ที่ไม่มีชีวิตก็ได้ เช่น เสียงร้องเพลงที่เกิดจากจานเสียงหรือวิทยุ ส่วนเสียงดนตรีนั้น เกิดจากสิ่ง
ที่ไม่มีชีวิตอย่างเดียว ความแตกต่างกันระหว่าง จิตตชสุทธัญญุกกลาป กับ อุดุชสุทธัญญุกกลาป นั้นคือ

๑. จิตตชสุทธัญญุกกลาป เกิดขึ้นในสิ่งที่มีชีวิตอย่างเดียว อุดุชสุทธัญญุกกลาป เกิด
ขึ้นในสิ่งที่มีชีวิตก็ได้ ไม่มีชีวิตก็ได้

๒. จิตตชสุทธัญญุกกลาป ปรากฏโดยเฉพาะไม่ได้ ต้องอาศัยอตุชรูปปรากฏเสมอ
อุดุชสุทธัญญุกกลาป ปรากฏโดยเฉพาะได้ เช่น ร่างกายคน สัตว์ ต้นไม้ ภูเขา สถานที่ต่างๆ
เป็นต้น

๓๙. ถ. อาหารชกลาปทั้ง ๒ นั้น เกิดภายนอกสัตว์ได้หรือไม่ ? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้องตามหลัก

ต. อาหารชกลาปทั้ง ๒ นั้น เกิดภายนอกสัตว์ไม่ได้ เพราะอาหารชกลาปจะเกิดได้นั้นต้องอาศัยกัมมชโอชาที่อยู่ในร่างกายของสัตว์ เป็นผู้อุปการะแก่พหิทธโอชา คือ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ นั้นอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น รูปกลาปที่อยู่ในอาหารที่ยังไม่ได้บริโภคเข้าไปนั้น ไม่ใช่เป็นอาหารชกลาป เป็นอุตุชกลาป

ส่วนต้นไม้ต่างๆ ที่เจริญเติบโตออกดอกออกผลได้ ก็โดยอาศัยดิน น้ำ และปุ๋ยทำให้อุตุชกลาปเกิด หากอาหารชกลาปเกิดไม่ เพราะต้นไม้บริโภคอาหารอย่างสัตว์ไม่ได้ การที่ดิน น้ำ และปุ๋ยซึมเข้าไปในลำต้นทางรากของต้นไม้ นั้น เป็นตามธรรมชาติ แต่เราเรียกตามสมมติโวหารว่าต้นไม้กินอาหาร ไม่ใช่เรียกตามสภาวะปรมาตม์ เมื่อต้นไม้ไม่มีกัมมชโอชาเป็นผู้อุปการะ ดิน น้ำ และปุ๋ยที่ซึมเข้าไปในลำต้นนั้นก็ไม่ใช่อาหารชกลาปดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น อาหารชกลาปทั้งสองนี้จึงเกิดได้เฉพาะภายในสัตว์เท่านั้น

๔๐. ถ. ให้แปลในกาลาดังต่อไปนี้

อภฺฐวีสติ กาเมสุ

โหนติ เตวีสุ รูปสุ

สตุตฺรเสวสญฺญินํ

อรุเป นตฺถิ กิณฺณจิปิ

ต. แปล ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้ ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ ๑) รูป ๒๓ (เว้นฆาน ชิวหา กาย ภาวรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ รูป ๑๗ (เว้นปสาทรูป ๕ สัททรูป ๑ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ วิญญูติรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในรูปภูมิ ๔ ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

๔๑. ถ. ท่านกล่าวว่ากัมมชกลาปที่เกิดได้ในรูปพรหม มีเพียง ๔ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสททสกกลาป วัตถุทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป เมื่อเป็นเช่นนี้ในศีระของรูปพรหมก็มี แต่ตากับหูเท่านั้นไม่มีจมูก ลิ้น เช่นนั้นหรือ และการที่รูปพรหมมีตาและหูเกิดได้นั้น เพราะเหตุใด ? ให้อธิบาย

ต. ในศีระของรูปพรหม ไม่ใช่มีแต่ตากับหูเท่านั้น จมูก ลิ้น ก็มีเหมือนกัน เพราะในที่นี้คำว่า ฆาน ชิวหา ไม่ได้มุ่งหมายเอารูปร่างสัณฐานของจมูก ลิ้น มุ่งหมายเอาปสาทรูปที่เกิดอยู่ในรูปเหล่านั้น ฉะนั้น ในการที่ว่าพรหมไม่มีจมูก ลิ้น ก็หมายเอาว่า ฆานปสาท ชิวหาปสาท ไม่มีสำหรับพวกรูปพรหมกล่าวคือ พรหมไม่รู้สีกลิ้นต่างๆ ไม่มีการลิ้มรสต่างๆ แต่รูปร่างสัณฐานของจมูก ลิ้น คงมีเช่นเดียวกันกับมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย

ในการที่พรหมมีตา และหูเกิดขึ้นได้นั้น ก็หมายความว่า จักขุปสาท โสตปสาท เกิดได้ คือเห็นได้ ได้ยินได้ เพราะตาและหูทั้งสองนี้ มิได้มีแต่โทษอย่างเดียว ย่อมมีคุณประโยชน์มากเหมือนกัน คือตามีประโยชน์ในการแลเห็นสิ่งที่ประเสริฐมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น เรียกว่าทัศนานุตตริยคุณ หูมีประโยชน์ในการฟังพระธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เรียกว่า สวณานุตตริยคุณ ด้วยเหตุนี้ ตาและหูจึงเกิดแก่พวก รูปพรหมได้

๔๒. ถ. รูปที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตตพรหมนั้นมีกี่ชนิด รูปที่เกิดในร่างกายของมนุษย์มีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง ? และรูปที่เกิดจากกรรม เมื่อนับโดยพิสดารแล้วมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? และให้แสดงรูปที่เกิดในกามภูมิโดยพิสดาร

ต. รูปที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตตพรหม มี ๒ ชนิด คือ กัมมขรูป อุดขรูป รูปที่เกิดอยู่ในร่างกายของมนุษย์คนหนึ่ง ๆ นั้น มี ๔ ชนิด คือ กัมมขรูป จิตตขรูป อุดขรูป อาหารขรูป

รูปที่เกิดจากกรรม เมื่อนับโดยพิสดารแล้ว มีจำนวน ๘๖ คือ กัมมขรูป ๑๘ นั้น มีนิปผันนรูป ๑๗ ในนิปผันนรูป ๑๗ นี้ รูปหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยลักษณะรูป ๔ ฉะนั้น ลักษณะรูปจึงมี ๖๘ ลักษณะรูป ๖๘ รวมกับกัมมขรูป ๑๘ จึงเป็นกัมมขรูปโดยพิสดาร ๘๖

รูปที่เกิดในกามภูมิโดยพิสดารมี ๒๓๐ คือ กัมมขรูป ๘๖ จิตตขรูป ๕๑ อุดขรูป ๔๙ อาหารขรูป ๔๔

๔๓. ถ. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

สทโท วิกาโร ชรตา

มรณญโอบปตฺติยํ

น ลพฺภนฺติ ปวตฺเตตุ

น กิณฺจิปิ น ลพฺภติ

ต. แปล สัตถรูป ๑ วิการรูป ๕ ชรตารูป ๑ อนิจจตารูป ๑ รวม ๘ รูปนี้เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล คือ อุปาทกขณะของปฏิสนธิจิต ส่วนในปวัตติกาลนั้น รูปใดรูปหนึ่งจะเกิดไม่ได้นั้นไม่มีเลย ย่อมเกิดได้ทั้งหมด

๔๔. ถ. รูปที่เกิดในขณะปฏิสนธินั้น ได้แก่รูปชนิดไหน มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? และให้จำแนกกัมมชกลาปที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิของสังเสทขก้านิด คัพภเสยยกะก้านิด และโอบปาติกะก้านิดในรูปภูมิ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ)

ต. รูปที่เกิดในขณะปฏิสนธินั้น ได้แก่ กัมมขรูป มีจำนวน ๑๘ คือ อวินิพโกครูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ทหรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ แล้วแต่ก้านิดและภูมิตามสมควร และกัมมชกลาปที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิของสังเสทขก้านิดนั้น ได้กัมมชกลาป ๗ กลาป คือ ๑. จักขุทสกกลาป ๒. โสตทสกกลาป ๓. มานทสกกลาป ๔. ชิวหาทสกกลาป ๕. กายทสกกลาป

๖. ภาวทสกกลาป ๗. วัตถุทสกกลาป ในขณะที่ปฏิสนธิของคัพภเสยยกะกำเนิดนั้นได้กัมมชกลาป ๓ คือ ๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓. วัตถุทสกกลาป โอปปาติกะกำเนิดในรูปภูมิ (เวณิสัญญสัจตภูมิ) มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ ๑. จักขุทสกกลาป ๒. โสตทสกกลาป ๓. วัตถุทสกกลาป ๔. ชีวิตนวกกลาป

๔๕. ถ. กัมมชกลาปที่ขาดตกบกพร่องได้แก่ผู้ที่เป็นสังเสทษกำเนิด และคัพภเสยยกะกำเนิดนั้น ได้แก่ กัมมชกลาปชนิดไหน ? และให้แสดงเวลาที่ ตา หู จมูก ลิ้น ชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายของท่าน

ต. กัมมชกลาปที่ขาดตกบกพร่องได้แก่ผู้ที่เป็นสังเสทษกำเนิด และคัพภเสยยกะกำเนิดนั้นคือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ภาวทสกกลาป

แสดงเวลาที่ ตา หู จมูก ลิ้น ทั้ง ๔ นี้ ที่เกิดในร่างกายของข้าพเจ้า (ที่เป็นคัพภเสยยกะ) นั้น เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๑๑ คือระหว่าง ๗๐ ถึง ๗๗ วัน แต่การเกิดขึ้นของกลาปทั้ง ๔ นี้ ไม่จำกัดลงไปว่า กลาปไหนเกิดก่อนกลาปไหนเกิดหลัง เพราะพระพุทธรองค์ทรงแสดงลำดับแห่งกัมมชกลาปทั้ง ๙ นั้น ไม่ได้ทรงแสดงโดยอุปปัตติกมนัย เป็นการแสดงโดยเทศนากมนัย เช่นเดียวกับการแสดงชั้น ๕ และสัจจะ ๔ ดังที่วัดอุรุธกถาแสดงว่า เสธานี จตุตตาริ สตุตตตติ รตติมุหิ ฆายนุติ กัมมชกลาป ๔ ที่เหลือจาก กาย ภาว วัตถุ ชีวิต ย่อมเกิดขึ้นในเวลา ๗๗ วัน คือสัปดาห์ ๑๑ ส่วนชีวิตนวกกลาปเกิดขึ้นในสัปดาห์แรกหลังจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา คือระหว่าง ๗ วัน

๔๖. ถ. สัตว์ที่เกิดขึ้นโตทีเดียวโดยแน่นอนนั้นมีกี่จำพวก คืออะไรบ้าง ? และให้แสดงความเจริญแห่งร่างกายของท่านตามลำดับ นับตั้งแต่ปฏิสนธิจนเป็นต้นมา จนมีอวัยวะครบถ้วน

ต. สัตว์ที่เกิดขึ้นโตทีเดียวโดยแน่นอน มี ๒๔ จำพวก คือสัตว์นรก ๑ นิชฌามัตถิกเปรต ๑ เทวดาที่อยู่ในจาตุมาหาราชิกา ๑ (เวณิฆุมมัญญเทวดา) เทวดาที่อยู่ในเทวภูมิ เบื้องบน ๕ รูปพรหม ๑๖

แสดงความเจริญแห่งร่างกายของข้าพเจ้า (คัพภเสยยกะ) ตามลำดับ นับตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงมีอวัยวะครบถ้วน มีดังนี้

ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธิ นั้น เกิดเป็นกลลรูป คือเป็นหยาดน้ำใสเหมือนน้ำมันงา

ในสัปดาห์ที่ ๒ หลังจากกลลรูป เกิดเป็นอพัพพุรูป มีลักษณะเป็นฟอง สีเหมือนน้ำล้างเนื้อ

ในสัปดาห์ที่ ๓ หลังจากอัพพุรูป เกิดเป็นเปสิรูป มีลักษณะเหมือนชิ้นเนื้อที่เหลวสีแดง

ในสัปดาห์ที่ ๔ หลังจากเปสิรูป เกิดเป็นฆนรูป มีลักษณะเป็นก้อนมีสัณฐานเหมือนไข่ไก่

ในสัปดาห์ที่ ๕ หลังจากฆนรูป เกิดเป็นปัญจสาขาคือรูปนั้นแตกออกเป็นปุม ๕ ปุม ต่อจากนั้น คือระหว่างสัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ผม ขน เล็บ เหล่านี้ก็ปรากฏ

๔๗. ก. ให้แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรกและครั้งสุดท้ายของรูปดังต่อไปนี้ กัมมรูป จิตต-
รูป อุดุรูป อาหารรูป

ค. กัมมรูป เกิดขึ้นครั้งแรกตั้งแต่อุปาทักขณะของปฏิสนธิจิต และเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายที่อุปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจิตจิตขึ้นไป

จิตตรูป เกิดขึ้นครั้งแรกตั้งแต่อุปาทักขณะของปฐมภวังค์ และเกิดครั้งสุดท้ายที่อุปาทักขณะของจิตจิต สำหรับพระอรหันต์เกิดครั้งสุดท้ายที่อุปาทักขณะของจิตดวงที่ ๒ ที่นับถอยหลังจากจิตจิตขึ้นไป

อุดุรูป เกิดขึ้นครั้งแรกที่รู้ดิขณะของปฏิสนธิจิตและเกิดเรื่อยไปแม้ว่าสัตว์นั้นตายแล้ว เป็นซากศพ เป็นกระดูก ขี้เถา หรือดินก็ตาม เกิดไปจนกระทั่งโลกถูกทำลาย

อาหารรูป เกิดขึ้นตั้งแต่โอชาที่ซึมซาบทั่วไป (ในสัปดาห์ที่ ๒-๓) และเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายที่ภังคักขณะของจิตจิต

๔๘. ค. รูปทั้ง ๔ มี กัมมรูป เป็นต้น ที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านจะดับเวลาไหน ? ให้แสดงโดยเฉพาะๆ และท่านพระอรธรรคทายาจารย์ พระภิกษุจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าในมนุษย์ภูมิ กินอาหารครั้งหนึ่งอยู่ไปได้ ๗ วัน ในเทวภูมินั้นกินอาหารครั้งหนึ่งอยู่ไปได้ ๑ เดือน หรือ ๒ เดือน แต่พระอนรุทธาจารย์กล่าวว่ามนุษย์ไม่ได้กินอาหารก็อยู่ไปได้ ๗ เดือน หรือ ๑๐ เดือนก็มี อยากทราบว่ามีมนุษย์ชนิดนี้ ได้แก่มนุษย์จำพวกไหน อยู่ได้โดยอาศัยอะไร ?

ค. แสดงการดับของรูปทั้ง ๔ คือ

กัมมรูป ดังที่ภังคักขณะของจิตจิต

จิตตรูป ของปุณฺณหรือพระเสกขบุคคล ๓ เมื่อตายแล้ว จิตตรูปจะตั้งอยู่เท่ากับจิต ๑๖ ดวง จึงดับลง

อุดุรูป จะดับลงเมื่อโลกถูกทำลาย

อาหารรูป เมื่อตายแล้ว ยังตั้งอยู่เท่ากับจิต ๑๗ ดวง แต่ไม่เต็มที คือ เท่ากับ ๕๐ ขณะเล็ก จึงดับลง

ตามที่พระอนุรุธอาจารย์กล่าวว่า มนุษย์ไม่ได้กินอาหารก็อยู่ได้ตลอด ๗ เดือน หรือ ๑๐ เดือนก็มีนั้น ได้แก่ทารกที่อยู่ในครรภ์มารดา โดยอาศัยอาหารที่มารดาบริโภคเข้าไป

๔๙. ถ. ให้อธิบายบาลีทั้ง ๒ ข้อดังต่อไปนี้

๑. มรณกาลे पन जुतिजितोप्रिस्तुตรสมजितुत्तส जुติกาลमुपाทय गम्म-
रुपानि न उपपत्थन्ति पुเรत्रमुपपन्नानि ज गम्मरुपानि जुतिजितुत्तสมกาลमेव पवตुतिव्वा
निरुत्थन्ति

๒. ตโต ปริ จิตตชาหารชรูปญจ วาจิขุชติ

ต. อธิบายในบาลีข้อที่ ๑ ตั้งแต่ มรณกาลे पन เป็นต้นไปจนถึง निरुत्थन्ति นั้น อธิบายว่า กัมมชรูปเมื่อเริ่มเกิดตั้งแต่อุปาทกขณะของปฏิสนธิจิตแล้ว ก็เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อย ๆ ไปไม่ขาดสายทุกๆ ขณะของจิต ตลอดเวลาที่สัตว์นั้นยังมีชีวิตอยู่จนกระทั่งสัตว์นั้นตายลง และในเวลาที่สัตว์นั้นใกล้จะตายกัมมชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้ายที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป แล้วก็ไม่ได้เกิดอีกต่อไป ส่วนกัมมชรูปที่เกิดเป็นครั้งสุดท้ายนั้นเมื่อมีอายุเทียบเท่ากับ ๑๗ ขณะของจิตแล้วก็ย่อมดับลง ฉะนั้น กัมมชรูปนี้จึงดับลงพร้อมกับจุติจิต

ในการที่กัมมชรูปเกิดขึ้นครั้งสุดท้าย ที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นั้นก็เพราะว่าธรรมชาติอายุของรูปๆ หนึ่งมีอายุเท่ากับจิต ๑๗ ดวงแล้วก็ดับลงและจุติจิตกับ กัมมชรูปก็จะต้องดับลงพร้อมกัน จึงจะเรียกว่าสัตว์นั้นตาย จุติจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปก่อนกัมมชรูปนั้นไม่มีเลย ถ้ากัมมชรูปยังไม่ดับจุติจิตก็ย่อมไม่เกิด นี่เป็นไปตามสภาวะ ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดบังคับได้ ด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายของกัมมชรูปจึงต้องเกิดที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติขึ้นไปดังกล่าวแล้ว

ในบาลีข้อที่ ๒ ที่ว่า ตโต ปริ เป็นต้นจนถึง วาจิขุชติ อธิบายว่า นอกจากจุติจิตของพระอรหันต์แล้ว จุติจิตของปุถุชนและพระเสกขบุคคลทั้งหลายนั้นย่อมทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น การเกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายของจิตตชรูป จึงเกิดขึ้นที่อุปาทกขณะของจุติจิต สำหรับพระอรหันต์นั้นจิตตชรูปที่เกิดเป็นครั้งสุดท้ายที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๒ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่า แม้จุติจิตจะดับลงแล้ว คือผู้นั้นตายแล้วก็ตาม จิตตชรูปก็ยังคงตั้งอยู่ต่อไปอีกเท่ากับจิต ๑๖ ดวงจึงดับลง ส่วนพระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้ว จิตตชรูปก็ยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต ๑๕ ดวง แล้วก็ดับลง ที่กล่าวดังนั้นก็กล่าวตามสภาวะความเป็นไปแห่งนามวิถิรูปวิถิเท่านั้น ถ้ากล่าวโดยโวหารแล้ว กล่าวได้ว่า เมื่อตายแล้วจิตตชรูปก็ดับพร้อมกันไปด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่า เวลาที่เทียบเท่ากับจิต ๑๕ ดวงหรือ ๑๖ ดวงนี้ ยังไม่เท่ากับเศษหนึ่งส่วนร้อยของ ๑ วินาที

ส่วนอาหารรูปที่ได้กล่าวไว้ว่า เกิดขึ้นทุกๆ ขณะของจิตนั้น เมื่อถึงกึ่งคักขณะของ จุติจิต อาหารรูปยังเกิดขึ้นได้เป็นครั้งสุดท้าย และเมื่อจุติจิตดับลงแล้ว สำหรับในกามบุคคล อาหารรูปที่เกิดเป็นครั้งสุดท้ายยังคงตั้งอยู่ได้อีกเท่ากับจิต ๑๗ ดวง แต่ไม่เต็มที คือ เท่ากับ ๕๐ ขณะเล็กของจิตเท่านั้น

ส่วนพรหมทั้งหลายนั้น ไม่มีอาหารรูปเกิดอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่ต้องกล่าว

๕๐. ถ. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ และใน ๓๑ ภูมิทั้งหมดจะเป็นไปตามคาถานี้ได้หรือไม่ ?
ให้อธิบาย

อิหฺจเญ มตสฺสตาณํ

ปุณฺเทว ภวนฺตเร

ปฏิสนฺธิมฺปาทาย

ตถารูปํ ปวตฺตติ

ต. แปล ในสันดานแห่งสัตว์ทั้งหลายเมื่อตายจากโลกนี้แล้ว รูปทั้ง ๔ ย่อมเกิดอีก ในภพใหม่ ตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้น ทำนองเดียวกันกับภพนี้ ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว

และใน ๓๑ ภูมิทั้งหมดจะเป็นไปตามคาถานี้ไม่ได้ เพราะในบรรดาภูมิทั้ง ๓๑ ภูมินั้น บางภูมิรูปทั้ง ๔ ก็เกิดไม่ครบ ถ้าสัตว์นั้นไปเกิดในกามภูมิ ๑๑ กัมมชรูป จิตตชรูป อุดฺดชรูป อาหารรูป ย่อมเกิดได้ครบ ถ้าเกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) กัมมชรูป จิตตชรูป อุดฺดชรูป ย่อมเกิดได้ ถ้าเกิดในอสัญญสัตตภูมิ ๑ กัมมชรูป อุดฺดชรูป ย่อมเกิดได้ ถ้าเกิดในอรูปภูมิ ๔ แล้วรูปทั้ง ๔ เกิดไม่ได้เลย

ฉะนั้น ใน ๓๑ ภูมิ จึงเป็นไปตามคาถานี้ได้ตามสมควรแก่ภูมิเท่านั้น

๕๑. ถ. ให้แสดงภาพรูปปรมัตถ์ ๒๘ มาโดยลำดับ

จบปัญหาและเฉลยในรูปปรมัตถ์

* * * * *

นิพพานปรมัตถ์

๑. ถ. ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและขันธ ๕ นั้น ชื่อว่า นิพพาน เพราะเหตุใด เป็นธรรมชาติพวกไหน เข้าไปรู้แจ้งได้ด้วยญาณอะไร เป็นอารมณ์โดยตรงของธรรมพวกไหน ? ให้อธิบายยกหลักฐานพร้อมทั้งคำแปลประกอบด้วย

ต. ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและขันธ ๕ นั้น ชื่อว่า นิพพาน เพราะพ้นจากตัณหาแล้ว เป็นโลกุตตรธรรม เข้าไปรู้แจ้งได้ด้วยปัญญาที่อยู่ในมรรคจิตทั้ง ๔ เป็นอารมณ์โดยตรงของโลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ ดังที่พระอนุรุธาจารย์แสดงไว้ในอภิธัมมัตถสังคหปรกณ์ว่า

นิพพานํ ปน โลกุตตรสงฆาตํ จตุมคคญาณเณ สจฺจนิกาทพฺพํ มคคผลานามารมณญฺตํ วานสงฆาตาย ตณฺหาเย นิขนฺตตฺตา นิพฺพานนฺติ ปฺจุจฺจติ

ท่านกล่าวถึงนิพพานอันเป็นโลกุตตรธรรม ที่พึงรู้แจ้งได้ด้วยมรรคญาณทั้ง ๔ เป็นอารมณ์ของมรรคและผลนั้นว่า นิพพาน เพราะพ้นจากตัณหาที่เรียกว่า วานะ เสียแล้ว

๒. ถ. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ พร้อมด้วยอธิบายโดยเฉพา ๆ

ปทมจฺจุตมจฺจนตํ

อสงฺขตมฺนุตฺตรํ

นิพฺพานมิตฺติ ภาสฺสนฺติ

วานมฺนุตฺตา มฺเหสฺสโย

ต. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ คือ ศีลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ย่อมกล่าวสภาวะธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพา ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ไม่มีความตายและก้าวล่วงไปจากขันธ ๕ เสียได้ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นธรรมที่ประเสริฐสุดนั้นว่า นิพพาน

อธิบายในคาถาข้อนี้ว่าพระอนุรุธาจารย์พรรณนาคุณของนิพพานและแสดงให้เห็นว่านิพพานนั้นคืออะไร

การพรรณนาคุณของนิพพานในคาถานี้มีอยู่ ๕ บท คือ ปทํ, อจฺจุตํ, อจฺจนตํ, อสงฺขตํ และ มฺนุตฺตรํ รวมเป็น ๕ บทเหล่านี้ เป็นสภาพของนิพพาน ฉะนั้น ธรรมใดที่มีสภาพ ๕ อย่าง ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ธรรมนั้นแหละชื่อว่า นิพพาน ตามคำกล่าวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย

คำว่า ปทํ แปลว่า ส่วนหนึ่ง หมายความว่า สภาวะธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพา ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ได้แก่ นิพพาน

คำว่า อจฺจุตํ แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย หมายความว่า ไม่มีเกิด ไม่มีตาย เพราะความตายจะมีได้ก็ต้องมีความเกิด เมื่อไม่มีความเกิดแล้วความตายก็ไม่มี ได้แก่ นิพพาน

คำว่า อจฺจนฺตํ แปลว่า ธรรมที่ก้าวล่วงขั้น ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคต ได้แก่ นิพพาน หมายความว่า นิพพานนั้นก้าวล่วงจากขั้น ๕ ที่ดับไปแล้ว คือ ปุพฺพัตตขั้นและก้าวล่วงขั้น ๕ ที่จะเกิดข้างหน้า คือ อปรันตขั้น แม้ว่าไม่ได้แสดงการก้าวล่วงขั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันก็จริง แต่เมื่อได้แสดงการก้าวล่วงจากขั้น ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคตแล้ว การแสดงการก้าวล่วงขั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันก็สำเร็จไปด้วย เพราะขั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันนี้เอง เป็นอนาคตของขั้น ๕ ที่ล่วงไปแล้ว และจะเป็นอดีตของขั้น ๕ โดยเฉพาะ และเป็นธรรมที่พ้นจากกาลทั้ง ๓ เรียกว่า กาลวิมุตตีกทั้งเป็นธรรมที่พ้นจากขั้น เรียกว่า จันธวิมุต

คำว่า อสงฺขตํ แปลว่า ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ นิพพาน หมายความว่า นิพพานนี้เป็นธรรมที่ไม่ใช่ จิต เจตสิก รูป เพราะธรรมดา จิต เจตสิก รูป เหล่านี้เกิดขึ้นได้ ก็โดยมีปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒-๓-๔ เป็นผู้ปรุงแต่งเรียกว่าสังขตธรรม เมื่อพูดโดยสามัญแล้ว คำว่า อสังขตธรรม ก็ได้แก่บัญญัติด้วย แต่ในที่นี้แสดงเฉพาะปรมัตถธรรมซึ่งเป็นธรรมที่มีจริง ๆ ฉะนั้น อสังขตธรรมในที่นี้จึงหมายถึงนิพพาน

คำว่า อนุตฺตรํ แปลว่า เป็นธรรมที่ประเสริฐ ได้แก่ นิพพาน หมายความว่า ธรรมอื่นๆ ที่จะประเสริฐกว่านิพพานนั้นไม่มีเลย เมื่อว่าโดยส่วนรวมแล้ว อนุตตรธรรม ก็ได้แก่โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ และนิพพาน แต่สำหรับในที่นี้หมายถึงนิพพานอย่างเดียว ก็เพราะคาลาที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น แสดงถึงเรื่องนิพพานอย่างเดียว

๓. ถ. คำว่า นิพพาน เมื่อตัดบทออกแล้วมีกี่บท ? และให้แสดงความหมายของบทนั้นๆ ด้วย และจงแปลวจนัตถะดังต่อไปนี้

วินติ สํสัพฺพตีติ = วาน

วานโต นิภฺขณฺตุนฺติ = นิพฺพาน

ด. คำว่า นิพพาน เมื่อตัดออกแล้วมี ๒ บท คือ นิ + วาน นิ แปลว่า พ้น วาน แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องเกี่ยวโยงไว้ หมายถึงตัณหา เมื่อรวม ๒ บทเข้าด้วยกันแล้ว เป็นนิวาน แปลว่า ธรรมที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง หมายถึงพ้นจากตัณหา

วินติ สํสัพฺพตีติ = วาน แปลว่า ธรรมชาติใดย่อมเป็นผู้เกี่ยวไว้ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า วาน ได้แก่ ตัณหา

วานโต นิภฺขณฺตุนฺติ = นิพฺพาน แปลว่า ธรรมชาติใดย่อมพ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง คือ ตัณหา ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า นิพพาน

๔. ถ. ตัณหาชื่อว่า วาน เพราะเหตุใด และที่ตั้งชื่อว่า นิพพาน นั้น ก็ยกตัณหาขึ้นเป็นประธานอยู่ในชื่อนั้น ดูก็ไม่น่าจะเป็นชื่อของธรรมที่ประเสริฐ แต่ชื่อว่า นิพพาน เป็นชื่อของธรรมที่ประเสริฐ อยากทราบว่าเป็นไปได้เพราะเหตุใด ? ให้อธิบาย

ต. ตัณหา คือ ความพอใจ คิดใจในอารมณ์ต่างๆ และความพอใจ คิดใจในอารมณ์นี้เอง เป็นผู้เกี่ยวข้องไว้ไม่ให้หลุดพ้นจากความตาย เหมือนหนึ่งช่างเย็บผ้าที่เอาผ้าหลายๆ ชิ้นมาเย็บติดต่อกันได้ฉับไฉน ตัณหาก็กเปรียบเหมือนช่างเย็บผ้า คือเกี่ยวข้องไว้ในภพเก่าให้ติดต่อกับภพใหม่เรื่อยๆ ไป กำหนดไม่ได้ว่าจะสิ้นสุดลงเมื่อใด ด้วยเหตุนี้ ตัณหา จึงได้ชื่อว่า วาน

สำหรับนิพพานนั้นเป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาไปแล้ว ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า นิพาน คำว่า วาน เป็นชื่อของธรรมที่ไม่ดี แต่เมื่อมีคำว่า นิ ประกอบอยู่ข้างหน้าแล้ว ก็กลายเป็นชื่อของธรรมที่ดีที่สุดไป เช่นเดียวกับผู้ที่ชื่อว่า พระจิณาสพ คำว่า จิณาสพ นี้ เมื่อแยกออกแล้วได้ ๒ บท คือ จิน + อาสว จิน แปลว่า หมด อาสว แปลว่า ธรรมที่ไหลไปได้ใน ๓๑ ภูมิ ได้แก่ โลกะ ทิณฐิ โมหะ อาสว เป็นชื่อที่ไม่ดี แต่เมื่อเอาคำว่า จิน เติมลงไปข้างหน้าแล้ว ก็กลายเป็นสิ่งที่ดีไป ว่าโดยบุคคล ได้แก่ พระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ดังนี้

๕. ถ. นิพพานเมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายของสภาวะลักษณะนั้นๆ ด้วย

ต. นิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้วมีอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึงสงบจากกิเลส และขันธ ๕ ทั้งหมด

๖. ถ. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างสุอุปาทิเสสนิพพาน กับ อนุอุปาทิเสสนิพพาน และจงจำแนกนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้โดยบุคคล

ต. สุอุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่เป็นไปกับกับขันธ ๕ คือวิบากและกัมมชรูปที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย เมื่อว่าโดยบุคคลแล้ว ก็ได้แก่ พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่

อนุอุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่ไม่มีกับขันธ ๕ คือวิบากและกัมมชรูปเหลืออยู่ เมื่อว่าโดยบุคคล ได้แก่ พระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว

๗. ถ. คำว่า อุปาทิ มีในบทว่า สุอุปาทิเสสนิพพานนั้น องค์ธรรมได้แก่อะไร จัดเป็นขันธได้เท่าใด ?

ต. คำว่า อุปาทิ มีในบทว่า สุอุปาทิเสสนิพพานนั้น องค์ธรรมได้แก่ วิบากและกัมมชรูป จัดเป็นขันธได้ขันธ ๕

๘. ถ. ให้แสดงความหมายในนิพพานทั้ง ๒ คือ ทิฏฐธัมมนิพพานและสัมปรายิก-
นิพพาน

 ต. ทิฏฐธัมมนิพพาน หมายถึง พระอรหันต์ทั้งหลายได้เข้าไปรู้แจ้งในนิพพานนั้น
ยังมีชีวิตอยู่ สัมปรายิกนิพพาน หมายถึง พระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้วจึงเข้าถึงพระนิพพาน
นั้น

๙. ถ. นิพพาน เมื่อว่าโดยอาการที่เป็นอยู่แล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดง
ความหมายของนิพพานนั้นโดยสังเขป

 ต. นิพพาน เมื่อว่าโดยอาการที่เป็นอยู่แล้วมี ๓ อย่าง คือ

 ๑. สุธมฺมตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของนิพพานนั้น สุธมฺมตจาก
กิเลสและขันธ ๕

 ๒. อนิมิตตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของนิพพานนั้น ไม่มีนิมิต
เครื่องหมาย รูปร่างสัณฐาน สีสังวรณะแต่อย่างใดเลย

 ๓. อัปฺปหิตตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของนิพพานนั้น ไม่มีอารมณ์
ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจของโลกะ และไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น

๑๐. ถ. บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีในการเกิดอยู่นั้น ไม่ควรปรารถนา
นิพพาน ประการหนึ่ง บัณฑิตบางพวกก็กล่าวว่า ผู้ที่ยังไม่เบื่อหน่ายในร่างกายของตนและของ
คนอื่นนั้น ก็ไม่ควรปรารถนานิพพาน และบัณฑิตบางพวกก็กล่าวว่า ผู้ที่มีความยินดีพอใจใน
รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส คตินึกอยู่นั้น ก็ยังไม่ควรปรารถนา นิพพาน คำกล่าวเหล่านี้
มีเหตุผลอย่างไร ? ให้อธิบายคำพูดทั้ง ๓ ข้อนี้โดยเฉพาะๆ

 ต. การที่บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีในการเกิดอยู่นั้น ไม่ควร
ปรารถนานิพพาน เพราะการที่บุคคลนั้นยังมีความยินดีในการเกิดอยู่ ย่อมแสดงว่ายังมีกิเลส
และยังต้องการขันธ ๕ แต่สภาพของนิพพานนั้น สุธมฺมตจากกิเลสและขันธ ๕ ไม่มีอะไรเหลือ
อยู่เลย จึงเรียกว่า สุธมฺมตนิพพาน ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ยังมีความยินดีในการเกิดอยู่ จึงไม่ควร
ปรารถนานิพพาน

 บัณฑิตบางพวกกล่าวว่า ผู้ที่ยังไม่เบื่อหน่ายในร่างกายของตนและของคนอื่น ก็ไม่ควร
ปรารถนานิพพาน เพราะร่างกายที่ปรากฏขึ้นนั้นก็คือขันธ ๕ ปรากฏเป็นนิมิตเครื่องหมาย
รูปร่างสัณฐาน สีสังวรณะ แต่สภาพของนิพพานนั้นไม่มีนิมิตเครื่องหมาย ใดๆเลย จึงชื่อว่า
อนิมิตตนิพพาน ด้วยเหตุนี้ผู้ยังไม่เบื่อหน่ายในร่างกาย จึงไม่ควรปรารถนานิพพาน

ส่วนที่บัณฑิตกล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นึกคิด
อยู่นั้น ก็ยังไม่ควรปรารถนานิพพาน เพราะ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นึกคิด เป็นสังขตธรรม
ธรรมดาสังขตธรรมทั้งหลายที่เป็นรูปก็ตาม นามก็ตาม ย่อมมีสภาพเป็น ปณิหิต คือ มีอารมณ์ที่
นำปรารถนาด้วยโลภะ หรือมีตัณหา ทั้งสองอย่างนี้หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง แต่สภาพของนิพพาน
นั้นไม่มีอารมณ์ที่นำปรารถนา ด้วยอำนาจโลภะ และไม่มีตัณหาจึงชื่อว่า อปฺปณิหิตนิพพาน
ฉะนั้น บุคคลใดที่มีความยินดีดังกล่าวแล้ว จึงไม่ควรปรารถนานิพพาน

๑๑. ฉ. ธรรมดา จิต เจตสิกนั้น ไม่มีรูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะเหมือนกับร่างกายของ
สัตว์อยู่แล้ว ฉะนั้น จิต เจตสิกเหล่านี้ จะเรียกว่า อนิมิตตนิพพานได้หรือไม่ ? ให้อธิบาย

ต. แม้ว่า จิต เจตสิก คือ นามขันธ์ ๔ จะไม่ปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐาน สีสัน
วรรณะ เหมือนรูปขันธ์ก็จริง แต่ความเกิดสืบต่อกันของนามขันธ์ ๔ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
และปรจิตตวิฆานนอภิญญาลาภีบุคคลทั้งหลาย ย่อมเห็นได้ด้วยปัญญาคล้ายกับว่า นามขันธ์ ๔
นี้มีรูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะ ฉะนั้น จึงมีนิมิตเครื่องหมาย จะเรียกว่า อนิมิตตนิพพานไม่ได้
เพราะความเป็นอยู่ของนิพพานไม่เป็นเช่นนั้น แต่ประการใดเลย

๑๒. ฉ. อรหัตตผลจิต และเจตสิกที่ประกอบนี้ เป็นธรรมที่พ้นจากโลกทั้ง ๓ ไม่ใช่เป็น
อารมณ์ของตัณหา ไม่ได้ประกอบกับตัณหา และผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้นก็ไม่มีกิเลสแล้ว แต่ทำไม
อรหัตตผลจิตจึงเรียกว่า อปฺปณิหิตนิพพานไม่ได้ ? ให้อธิบาย

ต. อรหัตตผลจิต และเจตสิกที่ประกอบเหล่านั้น แม้ว่าจะไม่มีอารมณ์ที่ นำ
ปรารถนาด้วยอำนาจโลภะ และไม่ประกอบกับตัณหากิจจริง แต่ก็ยังไม่พ้นจากความเป็น
ปณิหิตธรรม เพราะต้องเกิดอยู่กับบุคคล ส่วนนิพพานนั้น ไม่ได้เกิดอยู่ภายในบุคคล ฉะนั้น
จะเรียกอรหัตตผลจิต และเจตสิกที่ประกอบว่า อปฺปณิหิตนิพพานไม่ได้

๑๓. ฉ. ให้แสดงองค์ธรรมในบทดังต่อไปนี้ ๑. สุธมฺมุต ๒. นิมิตฺต ๓. ปณิหิต
ต. ๑. สุธมฺมุต องค์ธรรมได้แก่ นิพพาน
๒. นิมิตฺต องค์ธรรมได้แก่ ขันธ์ ๕
๓. ปณิหิต องค์ธรรมได้แก่ ขันธ์ ๕

๑๔. ฉ. ในขณะที่เข้าผลสมาบัติอยู่นั้น มีความรู้สึกคล้ายกับว่า ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น
ได้รู้รส ได้ถูกต้อง ได้นึกคิด หรือไม่ ? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกหลัก

ต. ตามธรรมดาในขณะที่เข้าผลสมาบัติอยู่นั้น ผลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมเกิดอยู่
ติดต่อกัน และอารมณ์ของผลจิตเหล่านั้น คือนิพพาน สภาพของนิพพานนั้นเป็นสุญญตะ คือ

สูญสิ้นจากกิเลสและขันธ ๕ เป็นอนิมิตตะ ไม่มีนิमितเครื่องหมาย และเป็นอัปนิหิตะ ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัณหา กล่าวง่าย ๆ ก็คือ สภาพของนิพพานนั้นไม่มีอะไรเลย นอกจากสภาพความดับสิ้นของขันธ ๕ ทั้งปวง เมื่อเป็นเช่นนั้น ในขณะที่เข้าผลสมาบัติอยู่ จะมีความรู้สึกคล้ายกับว่า ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รู้รส ได้ถูกต้อง ได้นึกคิด ไม่ได้

๑๕. ก. ความปรารถนานิพพาน ที่จัดว่าเป็นวิวัตตหาได้นั้น เป็นอย่างไร ? ให้อธิบาย

ค. ความปรารถนานิพพาน ที่จัดว่าเป็นวิวัตตหาได้นั้น คือผู้ที่ไม่เข้าใจในสภาพความเป็นอยู่ของนิพพานดีพอ เมื่อได้ยินว่านิพพานนั้นไม่มีความทุกข์กาย ทุกข์ใจ แต่ประการใด มีแต่ความสุข เพราะเป็นธรรมที่พ้นจากโลก เช่นนี้แล้วก็เกิดความอยากได้นิพพาน เพราะต้องการความสุขกาย สุขใจ ที่ไม่เกี่ยวกับโลก และไม่ต้องการความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่คิดไม่ถึงว่าสภาพความไม่เกิดของนิพพานนั้นคืออะไร (ธรรมดาความสุขกาย สุขใจ จะเกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวกับการเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม ที่อยู่ในโลกนั้นไม่มี) ฉะนั้น ความปรารถนานิพพานของบุคคลจำพวกนี้ จึงจัดเป็นวิวัตตหา

๑๖. ก. จงแสดงภาพของนิพพานปรมัตถ์ ๖ หรือ ๕ มาตามลำดับ

จบปัญหาและเฉลยในนิพพานปรมัตถ์

ลักษณะของบัณฑิต

นยํ นยติ เมธาวิ อรุราชํ น ยุณฺหติ
 สุนโย เสยฺยโส โหติ สมฺมา วุฑฺโธ น กุปฺปติ
 วินยํ โส ปชานาติ สาธุ เตन สมาคโมติ

- แปลความว่า
๑. บัณฑิตย่อมไม่แนะนำในสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ
 ๒. ไม่ประกอบในสิ่งที่มีโทษร้ายแก่ตน
 ๓. การได้แนะนำในทางที่ดี เป็นความดีของบัณฑิต
 ๔. บัณฑิตนั้นอันผู้อื่นว่ากล่าวโดยดี ย่อมไม่โกรธ
 ๕. ท่านรู้ทั่วถึงอุบายสำหรับแนะนำในทางที่ชอบ

สรุปความว่า การสมาคมกับพวกบัณฑิตนั้น จึงเป็นทางแห่งความดีความเจริญ โดยส่วนเดียวดังนี้

(มาในอภิกคิชาดกในไตรปิฎก มงคลข้อ ๔๐)

หลักสูตรปัญหา

และเฉลยในชั้นจุพอาภิธรรมิกะโท

ปริจเฉทที่ ๓

□□□□□□□□□

เวทนาสังคหะ

๑. ด. ปริจเฉท ๓ เรียกว่า ปกิณณกสังคหะ นั้น เพราะเหตุใด ? และให้แสดงมาติกาทั้ง ๖ พร้อมด้วยความหมาย

ด. ปริจเฉท ๓ ที่เรียกว่า ปกิณณกสังคหะนั้นเพราะเหตุว่า การแสดงสงเคราะห์จิต เจตสิก โดยเรียกรายทั่วไป คือแสดงสงเคราะห์โดยประเภทแห่ง เวทนาบ้าง เหตุบ้าง กิจบ้าง ทวารบ้าง อารมณ์บ้าง วัตถุบ้าง เพราะเหตุนี้ ปริจเฉท ๓ จึงเรียก ปกิณณกสังคหะ

แสดงมาติกาทั้ง ๖ พร้อมด้วยความหมาย

๑. เวทนาสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งเวทนา ๓ หรือ ๕

๒. เหตุสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งเหตุ ๖

๓. กิจสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งกิจ ๑๔ และฐาน ๑๐

๔. ทวารสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งทวาร ๖

๕. อารัมมณสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งอารมณ์ ๖

๖. วัตถุสังคหะ หมายความว่า การสงเคราะห์จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งวัตถุ ๖

๒. ด. นามเตปญญาส คือสภาวะธรรม ๕๓ นั้น ได้แก่อะไร ? และให้แสดงประเภทของเวทนาโดยนัยทั้ง ๒ นั้นด้วย

ต. นามเตปญญาส คือสภาวะธรรม ๕๓ นั้น ได้แก่อัตถิ์ทั้งหมด ว่าโดยลักษณะแล้ว นับรวมเป็น ๑ เจตสิก ๕๒ และประเภทของเวทนาโดยนัยทั้ง ๒ นั้นคือ

๑. อารัมมณานุภวนลักษณะนัย คือ อาการเป็นไปแห่งการเสวยอารมณ์

๒. อินทริยเภทนัย คือ การเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครอง

๓. ๔. ให้อธิบายความเป็นไปแห่งประเภทเวทนา ๓ และ ๕ และให้แปลคาถา ดังต่อไปนี้

สุขํ ทุกขมุเพกขาติ ติวริชา

ตตถ เวทนา

โสมนสสํ โทมนสส-

มิตติ เภเทน ปญจชา

ต. ความเป็นไปแห่งประเภทเวทนา ๓ มีดังนี้ การเสวยอารมณ์ของสัตว์ทั้งหลาย นั้น ย่อมมีอยู่ ๓ อย่างด้วยกัน คือ

๑. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกสบาย เรียกว่า สุขเวทนา

๒. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกไม่สบาย เรียกว่า ทุกขเวทนา

๓. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกเฉยๆ ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์ เรียกว่าอุเบกขาเวทนา

การเสวยอารมณ์ของสัตว์ทั้งหลายโดยเวทนา ๕ นั้น คือ

๑. ความรู้สึกสบายที่เกี่ยวข้องด้วยกายนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในสุขสหคตกาย-วิญญานจิตเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า สุขเวทนา

๒. ความรู้สึกไม่สบายที่เกี่ยวข้องด้วยกายนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในทุกขสทกตกาย-วิญญานจิตเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า ทุกขเวทนา

๓. ความรู้สึกสบายที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในโสมนัสสทกตจิตเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า โสมนัสเวทนา

๔. ความรู้สึกไม่สบายที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในโทสมุจจิตเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า โทมนัสเวทนา

๕. ความรู้สึกเฉยๆ นั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ในอุเบกขาสทกตจิตเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า อุเบกขาเวทนา

คาถานี้แปลความว่าในเวทนาสังคหะนั้นว่า โดยอารัมมณานุภวนลักษณะ คือลักษณะแห่งการเสวยอารมณ์แล้ว มีเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา ว่าโดยอินทริยเภท คือประเภทแห่งอินทรีย์แล้ว มีเวทนา ๕ อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา

๔. ถ. ให้แสดงจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๖๒ และอุเบกขาเวทนา ๕๕ ว่ามีอะไรบ้าง ? จงแสดงตามลำดับของจิต และให้จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนา ๓

ด. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๖๒ นั้น คือ

โลกมูลโสมนัส	๔	}	รวมเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา ๖๒
โสมนัสสันติริณจิต	๑		
โสมนัสหสิตุปปาตจิต	๑		
มหากุศลโสมนัส	๔		
มหาวิบากโสมนัส	๔		
มหากริยาโสมนัส	๔		
รูปาวจรโสมนัส	๑๒		
โลกุตตรโสมนัส	๓๒		

จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๕๕ นั้น คือ

อกุศลอุเบกขา	๖	}	รวมเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วย อุเบกขาเวทนา ๕๕
อเหตุกอุเบกขา	๑๔		
มหากุศลอุเบกขา	๔		
มหาวิบากอุเบกขา	๔		
มหากริยาอุเบกขา	๔		
รูปาวจรอุเบกขา	๓		
อรูปาวจรอุเบกขา	๑๒		
โลกุตตรอุเบกขา	๘		

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนา ๓ คือ

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา มี ๖๓ คือ สุขสหคตกายวิญญานจิต ๑ โสมนัสสหคตจิต ๖๒

๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา มี ๓ คือ ทุกขสหคตกายวิญญานจิต ๑ โทสมูลจิต ๒

๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา มี ๕ คือ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕

๕. ถ. ให้แสดงจำนวนเจตสิกดังต่อไปนี้

ก. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างเดียว

ข. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๒

ค. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๓

ง. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๔

จ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๕

ฉ. เจตสิกที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยเวทนา

ช. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
ไม่ได้

ฌ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา
ไม่ได้

ญ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนาได้ทั้งสอง

ฎ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนาไม่ได้ทั้งสอง

ต. ก. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างเดียว มี ๖ ดวง คือ ปิตติเจตสิก ๑
โทจตุกเจตสิก ๔ วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

ข. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๒ มี ๒๘ ดวง คือ โลติกเจตสิก ๓
โสภณเจตสิก ๒๕

ค. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๓ มี ๑๑ ดวง คือ ปกิณณกเจตสิก ๕
(เว้นปิตติ) โมจตุกเจตสิก ๔ ถิทุกเจตสิก ๒

ง. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๔ ไม่มี

จ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยเวทนา ๕ มี ๖ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก
๖ (เว้นเวทนา)

ฉ. เจตสิกที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยเวทนา มี ๑ ดวง คือ เวทนาเจตสิก

ช. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา
ไม่ได้ ได้แก่ ปิตติเจตสิก

ฌ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา
ไม่ได้ ได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก

ญ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาได้ทั้งสอง ได้แก่
เจตสิก ๔๕ (เว้น เวทนา ปิตติ โทจตุก วิจิกิจฉา)

ฎ. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่
โทจตุกเจตสิก ๔

๖. ณ. ในบรรดาจิตทั้ง ๔ ชาตินั้น
๑. จิตที่เป็นกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าใด คืออะไรบ้าง ?
 ๒. จิตที่เป็นอกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าใด คืออะไรบ้าง ?
 ๓. จิตที่เป็นวิปากชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าใด คืออะไรบ้าง ?
 ๔. จิตที่เป็นกิริยาชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าใด คืออะไรบ้าง ?
- และเวทนาเจตสิกที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เพราะเหตุใด ?

ให้อธิบาย

๗. ณ. ในบรรดาจิตทั้ง ๔ ชาตินั้น
๑. จิตที่เป็นกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้ ๒ คือ โสมนัสเวทนาและ
อุเบกขาเวทนา
 ๒. จิตที่เป็นอกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้ ๓ คือ โสมนัสเวทนา
โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา
 ๓. จิตที่เป็นวิปากชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้ ๔ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา
โสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา
 ๔. จิตที่เป็นกิริยาชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้ ๒ คือ โสมนัสเวทนา และ
อุเบกขาเวทนา

เวทนาเจตสิกที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ก็เพราะว่าการ
เสวยอารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยทางกายก็ดี เกี่ยวข้องด้วยทางใจก็ดี เป็นสภาพของเวทนาเจตสิกทั้งสิ้น
นอกจากเวทนาเจตสิกแล้ว ไม่มีสภาพอื่นทำการเสวยอารมณ์ได้

ฉะนั้น เวทนาเจตสิกที่เสวยอารมณ์ที่ดีเกี่ยวข้องกับทางกายเรียกว่า สุขเวทนา
เวทนาเจตสิกที่เสวยอารมณ์ที่ไม่ดีเกี่ยวข้องกับทางกาย เรียกว่า ทุกขเวทนา
เวทนาเจตสิกที่เสวยอารมณ์ที่ดีเกี่ยวข้องกับทางใจ เรียกว่า โสมนัสเวทนา
เวทนาเจตสิกที่เสวยอารมณ์ที่ไม่ดีเกี่ยวข้องกับทางใจ เรียกว่า โทมนัสเวทนา
เวทนาเจตสิกที่เสวยอารมณ์ปานกลางเกี่ยวข้องกับทางใจ เรียกว่า อุเบกขาเวทนา

ด้วยเหตุนี้ เวทนาเจตสิกนี้จึงไม่ได้เกิดพร้อมกับเวทนาอื่น ๆ

๗. ณ. จงแสดงคาถาที่แสดงถึงประเภทแห่งเวทนา ๓ และ ๕ และคาถาที่จำแนกจิต
โดยเวทนา ๕

ต. คาถาที่แสดงถึงประเภทแห่งเวทนา ๓ และ ๕ มีดังนี้

สุข ทุกขมุเปกขาติ	ติวิธา ตตุถ เวทนา
โสมนสฺส โทมนสฺส-	มิตติ เกเพน ปญจธา

คาถาที่จำแนกจิตโดยเวทนา ๕ มีดังนี้

สุขเมกตฺถ ทุกขญจ	โทมนสฺส ทฺวเย จิตฺ
ทฺวาสมฺมจฺฐิสฺส โสมนสฺส	ปญจปญฺญาสเกตฺรา

จบเวทนาสังคหะ

เหตุสังคหะ

๘. ถ. ที่ชื่อว่าเหตุสังคหะนั้นหมายความว่าอะไร และในการที่เจตสิก ๖ ดวง มีโลภะ เป็นต้น ชื่อว่าเหตุนี้มีความหมายอย่างไร ประมัตตธรรมอื่นๆ ที่นอกจากเจตสิก ๖ ดวง เหล่านั้นเป็นเหตุไม่ได้ เพราะเหตุใด ? ให้อธิบาย

ต. ที่ชื่อว่า เหตุสังคหะ นั้น หมายความว่า การสงเคราะห์จิตเจตสิกโดยประเภท แห่งเหตุ ชื่อว่า เหตุสังคหะ และในการที่เจตสิก ๖ ดวง มี โลภะ เป็นต้น ชื่อว่า เหตุนี้ เพราะ เป็นธรรมที่ให้ผลเกิดขึ้น และให้ผลธรรมนั้นตั้งมั่นในอารมณ์ และให้เจริญขึ้นได้ การที่ประมัตต- ธรรมอื่นๆ ที่นอกจากเจตสิก ๖ ดวงเป็นเหตุไม่ได้นั้น เพราะคำว่าเหตุในเหตุสังคหะนี้ ต้องการ ธรรมที่เป็นมูลเป็นรากของจิต เจตสิก รูป ส่วนประมัตตธรรมอื่นๆ นั้นเป็นมูลรากของจิต เจตสิก รูปไม่ได้ ฉะนั้น ประมัตตธรรมอื่นๆ ที่นอกจากเจตสิก ๖ ดวงเหล่านี้จึงมิใช่เป็นเหตุ

๙. ถ. ให้จำแนกเหตุ ๖ โดย โสภณเภทนัย ชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย และให้แสดงเหตุที่ เกิดแก่บุคคลดังต่อไปนี้

ก. เหตุที่เกิดแก่พระอนาคามีได้ แต่เกิดแก่พระอรหันต์ไม่ได้

ข. เหตุที่เกิดแก่พระอรหันต์ได้ แต่เกิดแก่พระอนาคามีไม่ได้

ค. เหตุเกิดแก่พระอนาคามีและพระอรหันต์ได้ทั้งสอง

ง. เหตุที่เกิดแก่พระอนาคามีและพระอรหันต์ไม่ได้ทั้งสอง

ต. จำแนกเหตุ ๖ โดยโสภณเภทนัย คือ

อโสภณเหตุ มี ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ

โสภณเหตุ มี ๓ ได้แก่ โสภะ โสพะ โสโมหะ
โดยชาติเภทนัย คือ

อกุศลชาติ มี ๓ ได้แก่ โสภะ โสพะ โสโมหะ
กุศลชาติ มี ๓ ได้แก่ โสภะ โสพะ โสโมหะ
วิปากชาติ มี ๓ ได้แก่ โสภะ โสพะ โสโมหะ
กิริยาชาติ มี ๓ ได้แก่ โสภะ โสพะ โสโมหะ

โดยภูมิเภทนัย คือ

กามเหตุ มี ๖ ได้แก่ เหตุทั้ง ๖
รูปเหตุ มี ๓ ได้แก่ โสภะ โสพะ โสโมหะ
อรุณเหตุ มี ๓ ได้แก่ โสภะ โสพะ โสโมหะ
โลกุตตรเหตุ มี ๓ ได้แก่ โสภะ โสพะ โสโมหะ

และ ก. เหตุที่เกิดแก่พระอนาคามีได้ แต่เกิดแก่พระอรหันต์ไม่ได้ ได้แก่ โสภเหตุ

โสมเหตุ

ข. เหตุที่เกิดแก่พระอรหันต์ได้ แต่เกิดแก่พระอนาคามีไม่ได้ ไม่มี

ค. เหตุที่เกิดแก่พระอนาคามีและพระอรหันต์ได้ทั้งสอง ได้แก่ โสภเหตุ
โสพะเหตุ โสโมเหตุ

ง. เหตุที่เกิดแก่พระอนาคามีและพระอรหันต์ไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่ โสเหตุ

๑๐. ฉ. ให้แสดงถึงผลธรรมที่ตั้งมั่นได้ในอารมณ์ และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ โดยอาศัย
เหตุ

ต. เหตุที่ทำให้ผลธรรมตั้งมั่นในอารมณ์นั้นคือ เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น
ตลอดจนถึงจิตคิดนึกเรื่องราวต่างๆ แล้ว อกุศลจิต หรือ กุศลจิต ย่อมเกิดขึ้นและยึดอารมณ์
ต่างๆ เหล่านั้นไว้อย่างมั่นคง นี่แหละคือเป็นผลที่ตั้งมั่นในอารมณ์อันเกิดจากเหตุเหล่านั้น

เหตุทำให้ผลธรรมเจริญขึ้นได้นั้นคือ เมื่อจิตที่ยึดเอาอารมณ์ต่างๆ นั้นค่อยๆ มี
กำลังมากขึ้นๆ หมายความว่า โสภะก็ดี โสพะก็ดี หรือสัทธาเป็นต้นเหล่านั้นก็ดี เมื่อขณะแรกที่
เกิดขึ้นนั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่ ยังไม่ทำให้ลุล่วงไปถึงทุจจริต หรือสุจจริตได้ แต่เมื่อกำลังมากขึ้นแล้ว
ย่อมสามารถทำให้ผู้นั้นกระทำทุจจริตหรือสุจจริต ในบรรดาทุจจริต ๑๐ หรือสุจจริต ๑๐ นั้นลงไปได้
นี่แหละคือเป็นผลที่เจริญขึ้นด้วยอาศัยเหตุเหล่านั้น

๑๑. ถ. ให้นับจำนวนเหตุตามกาลาดังต่อไปนี้

โลภ โทโส จ โมโห จ เหตุ อกุสลา ตโย

อโลภาโทสาโมโห จ กุสลาพฺยากตา ตถา

และจงจำแนกจิต ๘๙ โดยอเหตุกจิต สเหตุกจิต เอกเหตุกจิต ทวิเหตุกจิต ตติเหตุกจิต พร้อมทั้งยกคาถาขึ้นแสดงโดยไม่ต้องแปล

ต. นับจำนวนเหตุตามกาลานี้ มี ๙ คือ

อกุศลเหตุ มี ๓ ได้แก่ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ

กุศลเหตุ มี ๓ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

อพฺยากตเหตุ มี ๓ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

และจำแนกจิต ๘๙ โดยอเหตุกจิตเป็นต้น มีดังนี้

อเหตุกจิต มี ๑๘ ได้แก่

อกุศลวิปากจิต	๗	} รวม ๑๘
อเหตุกกุศลวิปากจิต	๘	
อเหตุกกิริยาจิต	๓	

สเหตุกิริยาจิต มี ๗๑ ได้แก่

อกุศลจิต	๑๒	} รวม ๗๑
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	
มหัคคตจิต	๒๗	
โลกุตตรจิต	๘	

เอกเหตุกจิต มี ๒ ได้แก่ โมหมูลจิต ๒

ทวิเหตุกจิต มี ๒๒ ได้แก่

โลภมูลจิต	๘	} รวม ๒๒
โทสมูลจิต	๒	
กามาวจรญาณวิปยุตตจิต	๑๒	

ตติเหตุกจิต มี ๔๗ ได้แก่

กามาวจรญาณสัมปยุตตจิต	๑๒	} รวม ๔๗
มหัคคตจิต	๒๗	
โลกุตตรจิต	๘	

ดังมีคาถาแสดงว่า

อเหตุกาฏฐารเสก เหตุกา เทว ทวารีสติ

ทวิเหตุกา มหา สตุต- จตุตาลีส ติเหตุกา

๑๒. ฉ. ให้แสดงจิตที่มีเหตุดังต่อไปนี้
- ก. อกุศลจิตที่มีโลกเหตุ แต่ไม่มีโทสเหตุ
 - ข. อกุศลจิตที่มีโทสเหตุ แต่ไม่มีโลกเหตุ
 - ค. อกุศลจิตที่มีโลกเหตุ และโทสเหตุ
 - ง. อกุศลจิตที่ไม่มีโลกเหตุ และโทสเหตุ
- และ ก. กุศลจิตที่มีโลกเหตุ แต่ไม่มีอโมหเหตุ
- ข. กุศลจิตที่มีอโมหเหตุ แต่ไม่มีโลกเหตุ
 - ค. กุศลจิตที่มีโลกเหตุ และอโมหเหตุ
 - ง. กุศลจิตที่ไม่มีโลกเหตุ และอโมหเหตุ
- ต. ก. อกุศลจิตที่มีโลกเหตุ แต่ไม่มีโทสเหตุ ได้แก่ โลกมูลจิต ๘
- ข. อกุศลจิตที่มีโทสเหตุ แต่ไม่มีโลกเหตุ ได้แก่ โทสมูลจิต ๒
- ค. อกุศลจิตที่มีโลกเหตุ และโทสเหตุ ไม่มี
- ง. อกุศลจิตที่ไม่มีโลกเหตุ และโทสเหตุ ได้แก่ โมหมูลจิต ๒
- และ ก. กุศลจิตที่มีโลกเหตุ แต่ไม่มีอโมหเหตุ ได้แก่ มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔
- ข. กุศลจิตที่มีอโมหเหตุ แต่ไม่มีโลกเหตุ ไม่มี
- ค. กุศลจิตที่มีโลกเหตุ และอโมหเหตุ ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔
- มหัคคตกุศลจิต ๙ มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐
- ง. กุศลจิตที่ไม่มีโลกเหตุ และอโมหเหตุ ไม่มี

๑๓. ฉ. เมื่อจำแนกจิตโดยเหตุ ๖ แล้ว มีแต่ อเหตุกจิต เอกเหตุกจิต ทวิเหตุกจิต ติเหตุกจิต ส่วนจตุเหตุกจิต ปัญเหตุกจิต ฉเหตุกจิต นั้นไม่มี ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุใด? และให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง อเหตุกจิต กับ สเหตุกจิต

ต. การที่จตุเหตุกจิต ปัญเหตุกจิต ฉเหตุกจิตไม่มีนั้น เพราะอกุศลเหตุมีเพียง ๓ กุศลเหตุ และ อพยากตเหตุก็มีเพียง ๓ ธรรมดาอกุศลเหตุ กับ กุศลเหตุ หรือกับ อพยากตเหตุ นั้น เกิดขึ้นพร้อมกันในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ ฉะนั้น จตุเหตุกจิต ปัญเหตุกจิต ฉเหตุกจิต จึงไม่มี

ความแตกต่างกันระหว่าง อเหตุกจิต กับ สเหตุกจิต นั้นคือ

ก. อเหตุกจิต จิตที่ไม่มีเหตุนั้นมีกำลังอ่อน ไม่มั่นคงในการรับอารมณ์ สเหตุกจิต จิตที่มีเหตุ มีกำลังเข้มแข็ง มั่นคงในการรับอารมณ์

ข. อเหตุกจิต เมื่อว่าโดยชาติแล้วมีเพียง ๒ ชาติ คือวิปากชาติและกิริยาชาติ
สเหตุกจิต เมื่อว่าโดยชาติแล้วมี ๔ ชาติ คือกุศลชาติ อกุศลชาติ วิปากชาติ

กิริยาชาติ

ค. อเหตุกจิต เป็นกามพวกเดียว

สเหตุกจิต เป็นกาม และ มหัคคตะ โลกุตตระ ได้ทั้ง ๓

ง. อเหตุกจิต เป็นโลกียะ

สเหตุกจิต เป็นโลกียะ และโลกุตตระ ได้ทั้ง ๒

๑๔.

๑. ให้จำแนกเจตสิก ๕๒ ตามอคคหิตัคคหนนัย ดังต่อไปนี้

ก. อเหตุกเจตสิก ข. เอกเหตุกเจตสิก

ค. ทวิเหตุกเจตสิก ง. ตติเหตุกเจตสิก

จ. จตุเหตุกเจตสิก ฉ. ปัญจเหตุกเจตสิก

ช. ฉเหตุกเจตสิก

และให้แสดงชื่อของเหตุตามจำนวนเหตุนั้นมีมาด้วย

๒. จำแนกเจตสิก ๕๒ ตามอคคหิตัคคหนนัย คือ

ก. อเหตุกเจตสิก ไม่มี

ข. เอกเหตุกเจตสิก มี ๓ คือ

โลกเจตสิก

โทสเจตสิก

วิจิกิจฉาเจตสิก

} มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ

ค. ทวิเหตุกเจตสิก มี ๙ คือ โมหเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ

ทัญญูเจตสิก

มานเจตสิก

อิสสาเจตสิก

มัจฉริยเจตสิก

กุกกุจจเจตสิก

} มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ
โหมเหตุ
มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ
โหมเหตุ

อโสกเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 อโทสเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ อโสกเหตุ อโมหเหตุ
 อโมหเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ อโสกเหตุ อโสกเหตุ

ง. ติเหตุกเจตสิก มี ๒๗ คือ

อหิริกเจตสิก	}	มีเหตุ ๓ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
อนัตตปปเจตสิก		
อุทธัจจเจตสิก		
ถีนเจตสิก		
มิทธเจตสิก		

โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น อโสกะ อโทสะ ปัญญา) มีเหตุ ๓ คือ อโสกเหตุ

อโทสเหตุ อโมหเหตุ

จ. จตุเหตุกเจตสิก ไม่มี

ฉ. ปัญจเหตุกเจตสิก มี ๑ คือ ปิฎิเจตสิก มีเหตุ ๕ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ
 อโสกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

ช. ฉเหตุกเจตสิก มี ๑๒ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปิฎิ) มีเหตุทั้ง ๖

๑๕. ฉ. อเหตุกเจตสิกมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงตามคหิตคคหนนัย และ
 จงจำแนกเจตสิกที่ประกอบกับ โลกมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ โดยความเป็น
 อเหตุกเจตสิก เอกเหตุกเจตสิก เป็นต้น ตามที่จะเป็นได้

ต. อเหตุกเจตสิกตามคหิตคคหนนัย มีจำนวน ๑๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก
 ๑๒ (เว้นฉันทะ) ที่ประกอบกับอเหตุกจิต ๑๘ โมหเจตสิกที่ประกอบกับโมหมูลจิต ๒
 รวม ๑๓ ดวง

ในบรรดาเจตสิก ๒๒ ดวง ที่ประกอบกับโลกมูลจิต ๘ ดวงนั้น
 อเหตุกเจตสิก ไม่มี

เอกเหตุกเจตสิก มี ๒ คือ โลกเจตสิก มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 โมหเจตสิก มีเหตุ ๑ คือ โลกเหตุ

เจตสิกที่เหลืออีก ๒๐ ดวง เป็นทวิเหตุกเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ และ

โมหเหตุ

ในบรรดาเจตสิก ๒๒ ดวง ที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น
 อเหตุกเจตสิก ไม่มี

เอกเหตุกเจตสิก มี ๒ คือ โทสเจตสิก มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 โมหเจตสิก มีเหตุ ๑ คือ โทสเหตุ

เจตสิกที่เหลืออีก ๒๐ ดวง เป็นทวิเหตุกเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ และ
 โมหเหตุ

ในบรรดาเจตสิก ๑๖ ดวง ที่ประกอบกับโมหมูลจิต ๒ ดวงนั้น

โหมเจตสิกเป็นอเหตุกเจตสิก คือไม่มีเหตุอื่น ๆ มาประกอบ

เจตสิกที่เหลืออีก ๑๕ ดวง เป็นเอกเหตุกเจตสิก มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ

๑๖. ถ. อโลกะ อโทสะ ที่ประกอบกับญาณวิปยุตตจิตนั้น เป็นเจตสิกพวกไหน
 อโลกะ อโทสะ ที่ประกอบกับญาณสัมปยุตตจิตนั้น เป็นเจตสิกพวกไหน และติเหตุกเจตสิก
 ๓๕ ดวงนั้น ได้แก่อะไรบ้าง เหตุ ๓ นั้น คืออะไร ? ให้แสดงตามคติคคณนัย

ต. อโลกะ อโทสะ ที่ประกอบกับญาณวิปยุตตจิตนั้น เป็นเจตสิกพวกเอกเหตุ-
 กเจตสิก

อโลกะ อโทสะ ที่ประกอบกับญาณสัมปยุตตจิตนั้น เป็นเจตสิกพวกทวิเหตุ-
 กเจตสิก

และติเหตุกเจตสิก ๓๕ ดวงนั้น ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก
 ๒๒ (เว้นอโลกะ อโทสะ ปัญญา) ที่ประกอบกับญาณสัมปยุตตจิตเหตุ ๓ นั้น คือ อโลกเหตุ
 อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๑๗. ถ. ให้แสดงจำนวน อกุศลเหตุ กุศลเหตุ และกิริยาเหตุ โดยพิสดาร และให้จำแนก
 เหตุเหล่านั้นมาให้เห็นชัดด้วย

ต. อกุศลเหตุ มี ๒๒ คือ โลกเหตุ มี ๘ ที่ในโลกมูลจิต ๘

โทสเหตุ มี ๒ ที่ในโทสมูลจิต ๒

โหมเหตุ มี ๑๒ ที่ในอกุศลจิต ๑๒

กุศลเหตุ มี ๑๐๗ คือ อโลกเหตุ มี ๓๗ ที่ในมหากุศลจิต ๘

มหัคคตกุศลจิต ๙ มรรคจิต ๒๐

อโทสเหตุ มี ๓๗ ที่ในมหากุศลจิต ๘

มหัคคตกุศลจิต ๙ มรรคจิต ๒๐

อโมหเหตุ มี ๓๓ ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตต-
 จิต ๔ มหัคคตกุศลจิต ๙ มรรคจิต ๒๐

กริยาเหตุ มี ๔๗ คือ โลกเหตุ มี ๑๗ ที่ในมหากริยาจิต ๘ มหัคคตกริยา-
จิต ๙

อโหสเหตุ มี ๑๗ ที่ในมหากริยาจิต ๘
มหัคคตกริยาจิต ๙

อโมหเหตุ มี ๑๓ ที่ในมหากริยาญาณสัมป-
ยุตตจิต ๔
มหัคคตกริยาจิต ๙

จบเหตุสังคหะ

กิจสังคหะ

๑๘. ถ. คำว่า กิจ ในกิจสังคหะ หมายความว่าอะไร เป็นชื่อของอะไร และกิจมี
จำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้บอกความหมายของกิจนั้นๆ ด้วย

ต. คำว่า กิจ ในกิจสังคหะนี้ หมายความว่า การงานของจิต เจตสิก ชื่อว่า กิจ
เป็นชื่อของจิต เจตสิก และกิจมีจำนวน ๑๔ คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ หมายความว่า ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่

ฯลฯ

๑๔. จตุกิจ หมายความว่า ทำหน้าที่สิ้นจากภพเก่า

๑๙. ถ. กิจมี ๑๔ กิจ แต่ฐานของกิจเหล่านั้นมีเพียง ๑๐ ฐาน ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุ
ใด ให้แสดงฐานโดยพิสดารว่า มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? พร้อมทั้งยกหลักฐานบาลีขึ้น
แสดงด้วย

ต. กิจมี ๑๔ กิจ แต่ฐานของกิจมีเพียง ๑๐ ฐาน ที่เป็นเช่นนี้เพราะ ทสสนกิจ
สวณกิจ ฌายนกิจ สายนกิจ พุสนกิจ ทั้ง ๕ นี้ ต้องตั้งอยู่ในระหว่างปัญจทวาราวชชนจิต
กับสัมปฏิจฉนจิตเท่านั้น ตั้งอยู่ที่อื่นไม่ได้ ฐานนี้เรียกว่า ปัญจวิญญาณฐาน ด้วยเหตุนี้ฐานจึง
มีเพียง ๑๐ ฐาน

ฐานโดยพิสดาร มีจำนวน ๒๕ คือ ปฏิสนธิฐานมี ๑ ภวังคฐานมี ๖ อวชชนฐานมี ๒ ปัญจวิญญานฐานมี ๑ สัมปฏิจจนฐานมี ๑ สันตிரณฐานมี ๑ โวญฐัพพนฐานมี ๒ ขวนฐานมี ๖ ตทารัมมณฐานมี ๒ จุตติฐานมี ๓ รวมเป็นฐาน ๒๕ ดังมีหลักฐานบาลีแสดงว่า

สนธิ เอกัง จ ภวังกํ ทวารวชชนํ ปญจาทุเยกํ
เทเว โว โข จ ตทาเทเวติ จุตติติ ปญจวิสติ

๒๐. ฉ. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างกิจและฐาน และจงชี้ให้เห็นว่า ปฏิสนธิฐาน ๑ ฐาน ภวังคฐาน ๖ ฐานนั้นอยู่ที่ไหน

ต. ความแตกต่างกันระหว่างกิจและฐานมีดังนี้ หน้าที่ของจิต เจตสิกมีปฏิสนธิจิตเป็นต้น ชื่อว่า กิจ สถานที่ทำงานของจิต เจตสิกทั้งหลาย กล่าวคือ เมื่อดวงที่ ๑ ดับลง และในระหว่างดวงที่ ๓ ยังไม่เกิดขึ้นนั้น มีเวลาชั่ว ๑ ขณะใหญ่ของจิต ซึ่งเป็นเวลาสำหรับดวงที่ ๒ จะเกิดขึ้นได้ และทำหน้าที่ของปฏิสนธิกิจเป็นต้น ในระหว่างนี้แหละชื่อว่าฐาน ถ้าจะอุปมาแล้ว การงานของคนทั้งหลายเหมือนกับกิจ สำนักงานต่างๆ เหมือนกับฐาน

ปฏิสนธิฐาน ๑ ฐาน คือ ระหว่างจตุตถจิตกับภวังคจิต

ภวังคฐาน ๖ ฐาน คือ ระหว่างปฏิสนธิจิตกับอวชชนจิต ตทารัมมณจิตกับอวชชนจิต ขวนจิตกับอวชชนจิต โวญฐัพพนจิตกับอวชชนจิต ตทารัมมณจิตกับจตุตถจิต ขวนจิตกับจตุตถจิต

๒๑. ฉ. จงจำแนกกิจ ๑๔ โดยจิต ๘๙ และจำแนกจิต ๘๙ โดยกิจ ๑๔

ต. จำแนกกิจ ๑๔ โดยจิต ๘๙ มีดังนี้

จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ มี ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙

จิตที่ทำหน้าที่อวชชนกิจ มี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑

จิตที่ทำหน้าที่ทสสนกิจ	มี	๒ ดวง	คือ	จักขุวิญญานจิต	๒
จิตที่ทำหน้าที่สวณกิจ	มี	๒ ดวง	คือ	โสตวิญญานจิต	๒
จิตที่ทำหน้าที่ฌายนกิจ	มี	๒ ดวง	คือ	ฆานวิญญานจิต	๒
จิตที่ทำหน้าที่สายนกิจ	มี	๒ ดวง	คือ	ชีวหาวิญญานจิต	๒
จิตที่ทำหน้าที่มุสนกิจ	มี	๒ ดวง	คือ	กายวิญญานจิต	๒
จิตที่ทำหน้าที่สัมปฏิจจนกิจ	มี	๒ ดวง	คือ	สัมปฏิจจนจิต	๒
จิตที่ทำหน้าที่สันตிரณกิจ	มี	๓ ดวง	คือ	สันตிரณจิต	๓

จิตที่ทำหน้าที่ไวญรูปพนกิจ มี ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชจิต ๑

จิตที่ทำหน้าที่ชวนกิจ มี ๕๕ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ หสิตุปปาตจิต ๑

มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกิริยาจิต ๙ โลกุตตรจิต ๘

จิตที่ทำหน้าที่ตทารัมมณกิจ มี ๑๑ ดวง คือ สันตීรณจิต ๓ มหาวีปากจิต ๘

จำแนกจิต ๘๙ โดยกิจ ๑๔ มีดังนี้

อุเบกขาสันตīรณจิต ๒ ทำหน้าที่ ๕ อย่างคือ ปฏิสนธิกิจ ฃวักคกิจ จุตติกิจ
สันตīรณกิจ ตทารัมมณกิจ

มหาวีปากจิต ๘ ทำหน้าที่ ๔ อย่างคือ ปฏิสนธิกิจ ฃวักคกิจ จุตติกิจ
ตทารัมมณกิจ

มหัคคตวิปากจิต ๙ ทำหน้าที่ ๓ อย่างคือ ปฏิสนธิกิจ ฃวักคกิจ จุตติกิจ

โสมนัสสันตīรณจิต ๑ ทำหน้าที่ ๒ อย่างคือ สันตīรณกิจ ตทารัมมณกิจ

มโนทวาราวชชนจิต ๑ ทำหน้าที่ ๒ อย่างคือ ไวญรูปพนกิจ อาวัชชนกิจ

ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ทำหน้าที่ อาวัชชนกิจ

จักขุวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ ทัสสนกิจ

โสตวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ สวณกิจ

ฆานวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ ฃมานกิจ

ชีวรวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ สายณกิจ

กายวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ พุสนกิจ

สัมปฏิจฉนจิต ๒ ทำหน้าที่ สัมปฏิจฉนกิจ

อกุศลจิต ๑๒

หสิตุปปาตจิต ๑

มหากุศลจิต ๘

มหากิริยาจิต ๘

มหัคคตกุศลจิต ๙

มหัคคตกิริยาจิต ๙

โลกุตตรจิต ๘

} ทำหน้าที่ ชวนกิจ

๒๒. ถ. ให้แสดงวณัตตะของคำดังต่อไปนี้ กิจ ฐาน ปฏิสนธิ ฃวักค์ อาวัชชนะ
สัมปฏิจฉนะ สันตīรณะ ไวญรูปพนะ ชวนะ ตทารัมมณะ จุตติ

ต. วณัตตะของคำว่ากิจ คือ กรรม = กิจจํ การกระทำ ชื่อว่ากิจ

วณัตถะของคำว่าฐาน คือ ตัญญูตี ปวตตติจิตต์ เอตถาติ = ฐาน ปฏิสันธิจิต เป็นต้น เกิดขึ้นตั้งอยู่ในระหว่างจิตดวงแรก และดวงหลัง ฉะนั้น ชื่อว่า ฐาน

วณัตถะของคำว่าปฏิสันธิ คือ ปฏิสนุชาน = ปฏิสนุธิ การสืบต่อภพใหม่ ชื่อว่า ปฏิสันธิ

วณัตถะของคำว่าภวังก์ คือ ภวสฺส องคํ = ภวํคํ จิตที่เป็นเหตุสำคัญ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอุปปัตติภพไม่ขาดสาย ชื่อว่าภวังก์

วณัตถะของคำว่า อวักขณะ คือ อวักขยเต = อวักขณํ (วา) อวักขยเต = อวักขณํ การพิจารณาอารมณ์ใหม่ ชื่อว่า อวักขณะ (หรือ) การทำให้การติดต่อแห่งกระแสภวังก์หยุดหมุนเวียนกลับไป ชื่อว่า อวักขณะ

วณัตถะของคำว่า สัมปฏิจฉนะ คือ สมฺปฏิจฉยเต = สมฺปฏิจฉนํ การรองรับซึ่งปัญจารมณไวั ชื่อว่า สัมปฏิจฉนะ

วณัตถะของคำว่า สันติริณะ คือ สมฺมาติริณํ = สนฺติริณํ การไต่สวนปัญจารมณโดยถูกต้อง ชื่อว่า สันติริณะ

วณัตถะของคำว่า โวฏฐัพพะ คือ ววตฺถาปิยเต = โวฏฐัพพํ การกำหนดการตัดสินปัญจารมณ ว่าเป็น อิฏฐะ หรือ อนิฏฐะ ชื่อว่าโวฏฐัพพะ

วณัตถะของคำว่า ชวณะ คือ ชวตฺติติ = ชวณํ ธรรมชาติที่เกิดขึ้นกำลังแรงกล้า คือสามารถเสพอารมณได้ ชื่อว่า ชวณะ

วณัตถะของคำว่า ตทารัมมณะ คือ ตสฺส อารมฺมณํ อารมฺมณํ ยสฺสาติ = ตทารมฺมณํ อารมณของจิตใดเป็นอารมณของชวณะ ฉะนั้น จิตที่มีอารมณของชวณะนั้นชื่อว่า ตทารัมมณะ

วณัตถะของคำว่า จุติ คือ จวนํ = จุติ การเคลื่อนจากภพปัจจุบันไปชื่อว่า จุติ

๒๓. ๓. ให้แปลและอธิบายในคาถาดังต่อไปนี้

อญฺฐสฺสญฺจิตฺตา เทว จ นวญฺฐ เทว ยถากุณมํ

เอก ทฺวํ ติ จตุ ปญจ กิจจญฺฐานานิ นิทฺทิสเ

๓. คาถานี้แปลความว่า แสดงจำนวนจิต โดยหน้าที่และฐานตามลำดับดังนี้ คือ

จิตที่มีหน้าที่ ๑ และฐาน ๑ มีจำนวน ๖๘ ดวง

จิตที่มีหน้าที่ ๒ และฐาน ๒ มีจำนวน ๒ ดวง

จิตที่มีหน้าที่ ๓ และฐาน ๓ มีจำนวน ๙ ดวง

จิตที่มีหน้าที่ ๔ และฐาน ๔ มีจำนวน ๘ ดวง

จิตที่มีหน้าที่ ๕ และฐาน ๕ มีจำนวน ๒ ดวง
อธิบายว่า จิตที่มีหน้าที่ ๑ และฐาน ๑ มีจำนวน ๖๘ ดวง คือ

ปัญจทวาราวชชนะจิต	๑	มีอวชชนะกิจ	และอวชชนะฐาน
สัมปกิจฉนจิต	๒	มีสัมปกิจฉนกิจ	และสัมปกิจฉนฐาน
จักขุวิญญาณจิต	๒	มีส่วนกิจ	และปัญจวิญญาณฐาน
โสตวิญญาณจิต	๒	มีขายนกิจ	และปัญจวิญญาณฐาน
ฆานวิญญาณจิต	๒	มีส่วนกิจ	และปัญจวิญญาณฐาน
ชีวหาวิญญาณจิต	๒	มีส่วนกิจ	และปัญจวิญญาณฐาน
กายวิญญาณจิต	๒	มีผัสสะกิจ	และชวนฐาน

จิตที่มีหน้าที่ ๒ และฐาน ๒ มีจำนวน ๒ ดวง คือ

โสมนัสสันตริณจิต ๑ มีสันตริณกิจ ตทารัมมณกิจ สันตริณฐาน ตทารัมมณฐาน
มโนทวาราวชชนะจิต ๑ มีอวชชนะกิจ โวภูตัพพนกิจ อวชชนะฐาน โวภูตัพพนฐาน
จิตที่มีหน้าที่ ๓ และฐาน ๓ มีจำนวน ๙ ดวง คือ

มหัคคตวิปากจิต ๙ มีปฏิสนธิกิจ ภาวคกิจ จุตติกิจ ปฏิสนธิฐาน ภาวคฐาน

จตุฐาน

จิตที่มีหน้าที่ ๔ และฐาน ๔ มีจำนวน ๙ ดวง คือ

มหาวิปากจิต ๘ มีปฏิสนธิกิจ ภาวคกิจ จุตติกิจ ตทารัมมณกิจ ปฏิสนธิฐาน
ภาวคฐาน จตุฐาน ตทารัมมณฐาน

จิตที่มีหน้าที่ ๕ และฐาน ๕ มีจำนวน ๒ ดวง คือ

อุเบกขาสันตริณจิต ๒ มีปฏิสนธิกิจ ภาวคกิจ จุตติกิจ สันตริณกิจ ตทารัมมณกิจ
ปฏิสนธิฐาน ภาวคฐาน จตุฐาน สันตริณฐาน ตทารัมมณฐาน

๒๔. ถ. จงชี้ให้เห็นฐานดังต่อไปนี้

อวชชนะฐาน ๒ ปัญจวิญญาณฐาน ๑ สัมปกิจฉนฐาน ๑ สันตริณฐาน ๑
โวภูตัพพนฐาน ๒ ชวนฐาน ๖ ตทารัมมณฐาน ๒ จตุฐาน ๓

ค. อวชชนะฐาน มี ๒ ฐาน คือ ระหว่างภาวคกับปัญจวิญญาณในปัญจทวารวิถิ
ระหว่างภาวคกับชวนะในมโนทวารวิถิ

ปัญจวิญญาณฐาน มี ๑ ฐาน คือ ระหว่างปัญจทวาราวชชนะ กับ สัมปกิจฉน
ในปัญจทวารวิถิ

สันติรัตนฐาน มี ๑ ฐาน คือ ระหว่างสัมปฏิจจนะ กับ โวฏฐัพพะใน
ปัญจทวารวิถิ

ชวนฐาน มี ๖ ฐาน คือ ระหว่างโฏฐัพพณะ กับ ตทารัมมณะในปัจจุทวารวิธิต
ที่เป็นตทารัมมณวาระ ระหว่างโฏฐัพพณะ กับ ภวังค์ในปัจจุทวารวิธิต ที่เป็นชวนวาระ ระหว่าง
โฏฐัพพณะ กับ จุตติในปัจจุทวารมรณาสันนวิธิต ที่เป็นชวนวาระ ระหว่างมโนทวาราวชชนะ กับ
ตทารัมมณะในกามชวนมโนทวารวิธิต ที่เป็นตทารัมมณวาระ ระหว่างมโนทวาราวชชนะ กับ
ภวังค์ในกามชวนมโนทวารวิธิตที่เป็นชวนวาระ ระหว่างมโนทวาราวชชนะ กับ จุตติในมโนทวาร
มรณาสันนวิธิต ที่เป็นชวนวาระ

จุติฐาน มี ๓ ฐาน คือระหว่างตารัมมณะ กับ ปฏิสนธิในมรณสันนวิธิที่เป็น ตารัมมณวาระ ระหว่างชวน กับ ปฏิสนธิในมรณสันนวิธิที่เป็นชวนวาระ ระหว่างภวังค์ กับ ปฏิสนธิในมรณสันนวิธิ

๓. เจตสิกที่ทำหน้าที่เกิดภพใหม่ มี ๓๕ ดวง ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ) ในขณะที่ประกอบกับปฏิสนธิจิต

เจตสิกที่ทำหน้าที่รักษารูป มี ๓๕ ดวง ได้แก่ เจตสิกที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง
ในขณะที่ประกอบกับภวังคจิต

เจตสิกที่ทำหน้าที่ตายจากภพเก่า มี ๓๕ ดวง ได้แก่ เจตสิกที่กล่าวมาแล้ว
นั่นเอง ในขณะที่ประกอบกับจุติจิต

เจตสิกที่พิจารณาอารมณ์ใหม่ทางปัญจทวาร มี ๑๐ ดวง ได้แก่ อัญญสมาน-
เจตสิก ๑๐ (เวณวิริยะ ปีติ ฉันทะ) ที่ประกอบกับปัญจทวาราวชชนจิต เจตสิกที่พิจารณา

อารมณ์ใหม่ทางมโนทวาร มี ๑๑ ดวง ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เวณปิติ ฉันทะ) ที่ประกอบกับมโนทวารวิชชนจิต

เจตสิกที่ทำหน้าที่เห็น มี ๗ ดวง ได้แก่ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบกับจักขุวิญญาณจิต ๒

เจตสิกที่ทำหน้าที่ถูกต้อง มี ๗ ดวง ได้แก่ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบกับกายวิญญาณจิต ๒

เจตสิกที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ มี ๑๐ ดวง ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เวณวิริยะ ปิติ ฉันทะ) ที่ประกอบกับสัมปฏิจฉนจิต ๒

เจตสิกที่ทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ มี ๑๑ ดวง ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เวณวิริยะ ฉันทะ) ที่ประกอบกับสันตிரณจิต ๓

เจตสิกที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ มี ๑๑ ดวง ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เวณปิติ ฉันทะ) ที่ประกอบกับมโนทวารวิชชนจิต ๑

เจตสิกที่ทำหน้าที่เสพอารมณ์ มี ๕๒ ดวง ได้แก่ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับชวนจิต ๕๕

เจตสิกที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนะ มี ๓๓ ดวง ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เวณวิริตี อัมปมัญญา) ที่ประกอบกับตทารัมมณจิต ๑๑

๒๖. ฉ. ให้แสดงเจตสิกที่มีจำนวนหน้าที่ ๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐-๑๑-๑๒-๑๓-๑๔ และให้บอกหน้าที่นั้น ๆ ด้วย

ต. เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๑ มี ๑๗ ดวง คือ อกุศลเจตสิก ๑๔ วิริตติเจตสิก ๓ หน้าที่ ๑ คือ ชวนกิจ

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๒-๓ ไม่มี

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๔ มี ๒ ดวง คือ อัมปมัญญาเจตสิก ๒ หน้าที่ ๔ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังกิจ จุตติกิจ ชวนกิจ

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๕ มี ๒๑ ดวง คือ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ปัญญาเจตสิก ๑ ฉันทเจตสิก ๑ หน้าที่ ๕ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังกิจ จุตติกิจ ชวนกิจ ตทารัมมณกิจ

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๖ มี ๑ ดวง คือ ปิตติเจตสิก หน้าที่ ๖ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังกิจ จุตติกิจ สันตிரณกิจ ชวนกิจ ตทารัมมณกิจ

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๗ มี ๑ ดวง คือ วิริยเจตสิก หน้าที่ ๗ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังกิจ จุตติกิจ อาวัชชนกิจ โวฏฐัพพนกิจ ชวนกิจ ตทารัมมณกิจ

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๘ ไม่มี

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๙ มี ๓ ดวง คือ วิตก วิจาร อธิโมกษ์ หน้าที่ ๙ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ อาวัชชนกิจ สัมปฏิจฉนกิจ สันตึรณกิจ โวญฐัพพนกิจ ชวนกิจ ตทารัมมณกิจ

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๑๐-๑๑-๑๒-๑๓ ไม่มี

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๑๔ มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ หน้าที่ ๑๔ มีปฏิสนธิกิจเป็นต้น

จบกิจจสังคหะ

* * * * *

ทวารสังคหะ

๒๗. ฉ. ทวารสังคหะ แปลว่าอะไร คำว่า ทวาร ในที่นี้หมายความว่าอะไร และมี
 กี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้บอกองค์ธรรมของทวารนั้นๆ มาด้วย

ต. ทวารสังคหะ แปลว่า การสงเคราะห์จิตเจตสิก โดยประเภทแห่งทวารชื่อว่า
 ทวารสังคหะ คำว่า ทวาร ในที่นี้หมายความว่า ประตู ซึ่งเป็นที่ออกของวิถิจิตทั้งหลาย
 เหมือนหนึ่งประตูสำหรับเป็นที่เข้าออก ของคนทั้งหลาย มี ๖ อย่าง คือ

๑. จักขุทวาร องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท
๒. โสตทวาร องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท
๓. ฆานทวาร องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาท
๔. ชิวหาทวาร องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท
๕. กายทวาร องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท
๖. มโนทวาร องค์ธรรมได้แก่ ภวังคจิต ๑๙

๒๘. ฉ. ท่านพระภูิกายาจารย์แสดงว่า ในบรรดาสัตว์ทั้งหลายนั้น มีทวารอยู่ ๒ อย่าง คือ
 อากาสทวารอย่างหนึ่ง มณฑทวารอย่างหนึ่ง อยากทราบว่ อากาสทวาร ได้แก่ทวารชนิดไหน
 มณฑทวาร ได้แก่ทวารชนิดไหน ? ให้อธิบาย

ด. ตามที่ท่านพระฎีกาจารย์แสดงว่า ในบรรดาสัตว์ทั้งหลายมีทวารอยู่ ๒ อย่างนั้น ทวารทั้ง ๒ อย่างนั้น คือ

๑. อากาศทวาร ช่องอากาศเป็นทวาร ได้แก่ ช่องตา ๒ ช่องหู ๒ ช่องจมูก ๒ ช่องปาก ๑ ช่องทวารหนัก ๑ ช่องทวารเบา ๑ ช่องขุมขน ๙ แขน ๘ หมื่น

๒. มณฑาทวาร ความใสเป็นทวาร ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวะจิต ๑๙

อธิบายว่า ช่องตา เรียกว่า ทวารนั้น เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งน้ำตา จีตา ช่องหู เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งขี้หู ช่องจมูก เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งน้ำมูก ช่องปาก เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งน้ำลาย เสมหะ ช่องทวารหนัก เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งอุจจาระ ช่องทวารเบา เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งปัสสาวะ ช่องขุมขน เรียกว่า ทวาร เพราะเป็นที่ไหลออกแห่งเหงื่อไคล ไออุ่น ฉะนั้น ช่องตาเป็นต้นเหล่านี้ จึงชื่อว่า อากาศทวาร

ปสาทรูป ๕ และภาวะจิตเหล่านี้ เรียกว่า มณฑาทวาร เพราะคำว่ามณฑะ หมายถึง ความใส คือจักขุปสาทมีความใสสามารถรับสีต่างๆ ได้ และสีต่างๆ ก็ปรากฏในจักขุปสาทได้ โสตปสาทมีความใสสามารถรับเสียงต่างๆ ได้ และเสียงต่างๆ ก็ปรากฏในโสตปสาทได้ ฆานปสาทมีความใสสามารถรับกลิ่นต่างๆ ได้ และกลิ่นต่างๆ ก็ปรากฏในฆานปสาทได้ ชิวหาปสาทมีความใสสามารถรับรสต่างๆ ได้ และรสต่างๆ ก็ปรากฏในชิวหาปสาทได้ กายปสาทมีความใสสามารถรับ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ได้ และ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ก็ปรากฏในกายปสาทได้ ภาวะจิตมีความใส คือ ปราศจากกิเลส ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในอังคุตตรพระบาลีว่า ปภัสสรमितํ ภิกขเว จิตตํ ภิกษุทั้งหลาย ภาวะจิตนี้มีความใสคล้ายกับวัตถุที่มีแสงปรากฏ ฉะนั้น สามารถรับอารมณ์ทั้ง ๖ ได้ และอารมณ์ทั้ง ๖ ก็ปรากฏในภาวะจิตได้

๒๙. ถ. ให้แสดงจิตที่เกิดขึ้นในทวารต่างๆ ดังต่อไปนี้

จักขุทวาริกจิต โสตทวาริกจิต ฆานทวาริกจิต ชิวหาทวาริกจิต กายทวาริกจิต มโนทวาริกจิต ทวารวิมุตติจิต และจงจำแนก จักขุทวาริกจิต มโนทวาริกจิต ทวารวิมุตติจิต เหล่านี้โดยแน่นอน และไม่แน่นอน

ด. จิตที่เกิดขึ้นในทวารต่างๆ มีดังนี้

จักขุทวาริกจิต จิตที่เกิดขึ้นในจักขุทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ กามจิต ๔๖ (เว้น โสตวิญญานจิต ๒ ฆานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒)

โสตทวาริกจิต จิตที่เกิดในโสตทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ กามจิต ๔๖ (เว้น จักขุวิญญานจิต ๒ มานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒)

มานทวาริกจิต จิตที่เกิดในมานทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ กามจิต ๔๖ (เว้น จักขุวิญญานจิต ๒ โสทวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒)

ชิวหาทวาริกจิต จิตที่เกิดในชิวหาทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ กามจิต ๔๖ (เว้น จักขุวิญญานจิต ๒ โสทวิญญานจิต ๒ มานวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒)

กายทวาริกจิต จิตที่เกิดในกายทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ กามจิต ๔๖ (เว้น จักขุวิญญานจิต ๒ โสทวิญญานจิต ๒ มานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒)

มโนทวาริกจิต จิตที่เกิดในมโนทวารได้ มี ๖๗ หรือ ๙๙ ดวง คือ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) มหัคคตกุศลจิต ๙ มหัคคตกิริยาจิต ๙ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

ทวารวิมุตติจิต จิตที่เกิดพ้นจากทวารทั้ง ๖ ได้ มี ๑๙ ดวง คือ อุเบกขา สันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๙ ในขณะที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ จำแนกจักขุทวาริกจิตโดยแน่นอนและไม่แน่นอน คือ จักขุวิญญานจิต ๒ เกิดในจักขุทวารโดยแน่นอน จิตที่เหลือ ๔๔ เกิดในจักขุทวารไม่แน่นอน

จำแนกมโนทวาริกจิตโดยแน่นอนและไม่แน่นอน คือ อัปปนาชวนะ ๒๖ หรือ ๕๘ เกิดในมโนทวารโดยแน่นอน กามจิต ๔๑ เกิดในมโนทวารไม่แน่นอน

จำแนกทวารวิมุตติจิตโดยแน่นอนและไม่แน่นอนคือ มหัคคตวิปากจิต ๙ เกิดพ้นทวารโดยแน่นอน อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ เกิดพ้นทวารไม่แน่นอน

๓๐. ฉ. ให้แสดงจิตที่เกิดในจำนวนทวาร และพ้นจากทวารโดยแน่นอน และไม่แน่นอน ดังต่อไปนี้

ก. จิตที่เกิดในทวารเดียว

ข. จิตที่เกิดในทวาร ๕

ค. จิตที่เกิดในทวาร ๖

ฌ. จิตที่เกิดพ้นจากทวาร ๖

และแปลคาถาดังต่อไปนี้

๑. เอกทวาริกจิตตานิ

ปญจ น ทวาริกานิ จ

นทวาริกวิมุตตานิ

วิมุตตานิ จ สัพพธา

๒. นตฺถีสติ ตถา ตีณิ

เอกตฺถีส ยถากุมํ

ทสธา นวธา เจติ

ปญจธา ปรีตีปเย

ต. ก. จิตที่เกิดในทวารเดียวโดยแน่นอน มี ๓๖ หรือ ๖๘ ดวง ได้แก่ ทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ อัปปนาชวณจิต ๒๖ หรือ ๕๘ ไม่นั่นอน ได้แก่ กามจิต ๕๕ (เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐)

ข. จิตที่เกิดในทวาร ๕ โดยแน่นอน มี ๓ ดวง ได้แก่ มโนธาตุ ๓ ไม่นั่นอน ได้แก่ กามจิต ๕๑ (เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)

ค. จิตที่เกิดในทวาร ๖ โดยแน่นอน มี ๓๑ ดวง ได้แก่ โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มโนทวารวชชนจิต ๑ กามชวณจิต ๒๙ ไม่นั่นอน ๑๐ ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘

ฌ. จิตที่เกิดพันทวาร ๒ โดยแน่นอน มี ๙ ได้แก่ มหัคคตวิปากจิต ๙ ไม่นั่นอน ได้แก่ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘

คานี้แปลความว่า จิตที่เกิดในทวารเดียว จิตที่เกิดในทวาร ๕ จิตที่เกิดในทวาร ๖ จิตที่บางทีเกิดในทวาร ๖ บางทีเกิดพันจากทวาร ๖ และจิตที่เกิดพันจากทวาร ๖ เสมอ มีจำนวนตามลำดับนี้คือ ๓๖-๓-๓๑-๑๐-๙

๓๑. ถ. เจตสิกที่เกิดขึ้นไม่ว่าเวลาใด ต้องเกิดในทวารเดียวเสมอ นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไร ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุใด และเจตสิกที่เกิดพันจากทวารไม่ได้ ต้องเกิดในทวารเสมอ มีจำนวนเท่าใด คืออะไร เพราะเหตุใด ?

ต. เจตสิกที่เกิดขึ้นไม่ว่าเวลาใด ต้องเกิดในทวารเดียวเสมอ นั้น มีจำนวน ๒ ดวง คือ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้เกิดขึ้นรับสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ วิถีจิตที่จะรับสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ได้นั้น ต้องเป็นวิถีจิตที่เกิดทางมโนทวารอย่างเดียว ที่กล่าวเช่นนั้นมุ่งหมายเอาอัปปมัญญาเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศลจิต มหากริยาจิต รูปาวจรกุศลจิต รูปาวจรกริยาจิตเท่านั้น ถ้าอัปปมัญญาเจตสิกประกอบกับ รูปาวจรวิปากจิต แล้วก็พันทวารวิมุตไป ฉะนั้น อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้จึงเกิดได้เฉพาะแต่ในมโนทวารเท่านั้น

และเจตสิกที่เกิดพันจากทวารไม่ได้ ต้องเกิดในทวารเสมอ นั้น มีจำนวน ๑๗ ดวง คือ อุกุศลเจตสิก ๑๔ วิตติเจตสิก ๓ ทั้งนี้ก็เพราะว่า อุกุศลเจตสิก ๑๔ ประกอบกับ อุกุศลจิต ๑๒ ซึ่งเป็นจิตที่เกิดในทวาร ๖ ทวารใดทวารหนึ่งเสมอ ส่วนวิตติเจตสิก ๓ นั้น ก็ประกอบกับมหากุศลจิตและโลกุตตรจิต ซึ่งเป็นจิตที่เกิดในทวารใดทวารหนึ่งเสมอเช่นเดียวกัน ฉะนั้น เจตสิก ๑๗ ดวงเหล่านี้ จึงเกิดในทวารโดยแน่นอน

๓๒. ถ. จักขุทวาริกเจตสิก ปัญจทวาริกเจตสิก ทวารวิมุตเจตสิก ทั้ง ๓ อย่างนี้ โดยแน่นอนไม่มี เพราะเหตุใด ? และปัญญาเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยไม่ใช้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น มีหรือไม่ ถ้ามี เป็นปัญญาเจตสิกดวงไหน ?

ด. จักขุทวาริกเจตสิก ปัญจทวาริกเจตสิก ทวารวิมุตเจตสิก ทั้ง ๓ อย่างนี้ โดยแน่นอนไม่มีนั้น เพราะเหตุว่า เจตสิกที่ประกอบกับจักขุวิญญาณจิตโดยเฉพาะไม่มี เจตสิกที่ประกอบกับมโนธาตุ ๓ โดยเฉพาะไม่มี เจตสิกที่ประกอบกับมหัคคตวิปากจิต ๙ โดยเฉพาะก็ไม่มี ฉะนั้น เจตสิกทั้ง ๓ อย่างนี้จึงเป็นเจตสิกที่แน่นอนไม่ได้

และปัญญาเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยไม่ใช้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นมีปัญญาเจตสิกที่ประกอบกับมหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔ ในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิวิงค์ จุติ และปัญญาเจตสิกที่ประกอบกับมหัคคตวิปากจิต ๙

จบทวารสังคหะ

อาร์มมณสังคหะ

๓๓. ถ. ให้แสดงความหมายแตกต่างกันระหว่างคำว่า อาร์มมณะ กับคำว่า อาลัมพะณะ และอาร์มมณีกีอย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงองค์ธรรมของอาร์มมณเหล่านั้นโดยเฉพาะๆ ด้วย

ด. ความหมายแตกต่างกันระหว่าง คำว่า อาร์มมณะ กับ อาลัมพะณะนั้น มีดังนี้ อาร์มมณะ หมายความว่า ธรรมชาติที่เป็นที่ยินดีของจิตเจตสิกทั้งหลาย เสมือนหนึ่งสวนดอกไม้อันเป็นที่ยินดีของคนทั้งหลาย อาลัมพะณะ หมายความว่า ธรรมชาติอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของจิตเจตสิกทั้งหลาย เหมือนไม้เท้าหรือเชือกอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของคนชรา และคนทุพพลภาพ

อาร์มมณมี ๖ อย่าง คือ

๑. รูปารมณ	องค์ธรรมได้แก่ สีต่าง ๆ
๒. สัทธารมณ	องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ
๓. คันธารมณ	องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ
๔. รสารมณ	องค์ธรรมได้แก่ รสต่าง ๆ

๕. โภฏฐัพพารมณฺ องค์กรธรรมได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดิ่ง

๖. ธรรมารมณฺ องค์กรธรรมได้แก่ จิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูปนิพพาน

บัญญัติ

๓๔. ถ. เมื่อพิจารณาองค์กรธรรมของอารมณฺทั้ง ๖ แล้ว จะเห็นได้ว่าตั้งแต่รูปารมณฺถึง โภฏฐัพพารมณฺนั้น ล้วนแต่เป็นปรมัตถ์และเป็นรูปธรรม ทั้งจำนวนองค์กรธรรมก็น้อย ส่วน ธรรมารมณฺนั้น มีทั้งปรมัตถ์และบัญญัติ มีทั้งรูปและนาม มีทั้งจิต เจตสิก รูป นิพพาน ครบ ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด ? ให้อธิบาย

ต. ตั้งแต่รูปารมณฺถึงโภฏฐัพพารมณฺ ล้วนแต่เป็นรูปปรมัตถ์นั้น เพราะองค์กรธรรมของอารมณฺทั้ง ๕ เหล่านี้เป็นสิ่งที่มีจริงๆ เช่น สีต่างๆ มีสีเขียว สีแดง เป็นต้น เรียกว่า รูปารมณฺ เสียงต่างๆ มีเสียงคน เสียงสัตว์ เสียงน้ำ เสียงฟ้าร้อง เป็นต้น เรียกว่า สัทธารมณฺ กลิ่นต่างๆ มีกลิ่นหอม กลิ่นเหม็น เรียกว่า คันธารมณฺ รสต่างๆ มีรสเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม เป็นต้น เรียกว่า รสธารมณฺ สิ่งสัมผัสต่างๆ มี เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดิ่ง เรียกว่า โภฏฐัพพารมณฺ เหล่านี้ ซึ่งปรากฏอยู่ในโลก ใครๆ ก็สามารถเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสได้ทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้อารมณฺทั้ง ๕ ดังกล่าวมานี้ จึงเป็นปรมัตถ์ เป็นบัญญัติไม่ได้ เพราะบัญญัติเป็นสิ่งที่ไม่มีจริง

องค์กรธรรมของอารมณฺทั้ง ๕ ที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็ไม่ใช่เป็นสภาพนามธรรม เพราะธรรมดานามธรรมนั้นเป็นสภาพที่สามารถน้อมไปสู่อารมณฺต่างๆ คือ สิ่งที่มีชีวิต ไม่มีชีวิต และเรื่องราวต่างๆ ได้ ส่วนอารมณฺทั้ง ๕ มีรูปารมณฺ เป็นต้นนั้น ไม่สามารถน้อมไปสู่อารมณฺ คือสิ่งต่างๆ หรือเรื่องราวต่างๆ ได้ ฉะนั้น อารมณฺทั้ง ๕ เหล่านี้จึงล้วนแต่เป็นรูปธรรมทั้งสิ้น

องค์กรธรรมของอารมณฺทั้ง ๕ เหล่านี้ที่มีจำนวนน้อย ก็เพราะในจำนวนรูป ๒๘ นั้น รูปที่เรียกว่า รูปารมณฺ ก็ได้แก่สีอย่างเดียว รูปที่เหลือ ๒๗ ไม่เรียกว่า รูปารมณฺ รูปที่เรียกว่า สัทธารมณฺ ก็ได้แก่เสียงอย่างเดียว รูปที่เหลือ ๒๗ ไม่เรียกว่า สัทธารมณฺ รูปที่เรียกว่า คันธารมณฺ ก็ได้แก่กลิ่นอย่างเดียว รูปที่เหลือ ๒๗ ไม่เรียกว่า คันธารมณฺ รูปที่เรียกว่า รสธารมณฺก็ได้แก่รสอย่างเดียว รูปที่เหลือ ๒๗ ไม่เรียกว่า รสธารมณฺ รูปที่เรียกว่าโภฏฐัพพารมณฺก็ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดิ่ง เท่านั้น รูปที่เหลือ ๒๕ ไม่เรียกว่า โภฏฐัพพารมณฺ เพราะรูปที่เหลือจากรูป ๗ อย่างเหล่านี้ ฉะนั้น องค์กรธรรมของรูปารมณฺจนถึงโภฏฐัพพารมณฺ จึงมีน้อย

ส่วนธรรมารมณฺที่มีทั้งปรมัตถ์และบัญญัติ มีทั้งรูปและนาม มีทั้งจิต เจตสิก รูป นิพพาน นั้นก็เพราะธรรมที่เป็นสิ่งให้รู้ คืออารมณฺต่างๆ นั้น ก็มีใช้มีแต่เพียงรูป เสียง กลิ่น

รส สัมผัสเท่านั้น ปรมัตถ์ธรรมที่เหลืออันได้แก่ จิต เจตสิก รูป ๒๑ นิพพาน และบัญญัติธรรมเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่ให้รู้ คือเป็นอารมณ์ได้เช่นเดียวกัน แต่ธรรมเหล่านี้มีสภาพละเอียดกว่าอารมณ์ ๕ ที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น ธรรมเหล่านี้จึงเรียกว่า ธรรมารมณ

อนึ่ง สภาพของธรรมารมณเหล่านี้ แม้จะไม่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และวชิจิตที่เกิดขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย เหล่านี้ก็ไม่มีโอกาสที่จะรู้ธรรมารมณได้ก็จริง แต่ธรรมารมณเหล่านี้ก็ปรากฏทางใจได้ ฉะนั้น มโนทวารวชิจิตจึงรู้ธรรมารมณได้ แต่จะรู้มากหรือน้อยเพียงใดนั้น ก็แล้วแต่การปรากฏของธรรมารมณนั้น ถ้าปรากฏแก่ทางใจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ธรรมารมณที่ปรากฏนี้ก็ย่อมปรากฏได้ทั้งหมดไม่มีเหลือ ฉะนั้น มโนทวารวชิจิตที่เป็นสัพพัญญุตญาณ จึงสามารถรู้ธรรมารมณได้หมด ถ้าปรากฏทางใจของบุคคลอื่นๆ ก็ปรากฏไม่หมด ฉะนั้น มโนทวารวชิจิตของบุคคลอื่นจึงรู้ธรรมารมณได้ไม่หมด ด้วยเหตุนี้ธรรมารมณจึงมีได้ทั้งปรมัตถ์และบัญญัติ มีทั้งรูปและนาม มีทั้งจิต เจตสิก รูป นิพพาน ครอบบริบูรณ์

๓๔. ถ. ให้จำแนกทวาริกจิต และทวารวิมุตจิต ดังต่อไปนี้โดยอารมณ์และกาล

ก. จักขุทวาริกจิต ข. โสตทวาริกจิต ค. ฆานทวาริกจิต ฉ. ชิวหาทวาริกจิต ง. กายทวาริกจิต จ. มโนทวาริกจิต ฉ. ทวารวิมุตจิต และนิพพาน กับบัญญัติทั้ง ๒ นี้ พ้นจากกาลทั้ง ๓ เรียกว่า กาลวิมุตอารมณ์ เช่นนี้เพราะเหตุใด ?

ต. จำแนกทวาริกจิต ทวารวิมุตจิต โดยอารมณ์และกาล มีดังนี้ คือ

- ก. จักขุทวาริกจิต ๔๖ มีรูปารมณที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
- ข. โสตทวาริกจิต ๔๖ มีสัททารมณที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
- ค. ฆานทวาริกจิต ๔๖ มีคันธารมณที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
- ฉ. ชิวหาทวาริกจิต ๔๖ มีรสารมณที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
- ง. กายทวาริกจิต ๔๖ มีโผฏฐัพพารมณที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
- จ. มโนทวาริกจิต ๖๗ หรือ ๙๙ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต

และกาลวิมุต ตามสมควรแก่อารมณ์

ฉ. ทวารวิมุตจิต ๑๙ มีอารมณ์ ๖ ที่เรียกว่า กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต ซึ่งเป็นปัจจุบัน อดีต และบัญญัติ ที่ทวาริกมรณาสันนขณะรับเอามาจากภพก่อนเมื่อใกล้จะตาย

และนิพพานกับบัญญัติที่พ้นจากกาล เรียกว่ากาลวิมุตอารมณ์นั้นเพราะธรรม ๒ พวกนี้ เป็นอสังขตธรรม ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ฉะนั้น การเกิดขึ้นของธรรม ๒

พวกนี้จึงไม่มี เมื่อไม่มีการเกิดขึ้นแล้ว ก็กล่าวไม่ได้ว่า นิพพานหรือบัญญัติเหล่านี้ เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต จึงเรียกว่า กาลวิมุตอาร์มณ

๓๖. ถ. ทวารวิมุตจิตที่ไม่ได้รับอาร์มณของมรณาสันนชวณะที่ในภพก่อน คือภพที่ ๒ เมื่อใกล้จะตายนั้นมีหรือไม่ ถ้ามี เป็นทวารวิมุตจิตของบุคคลพวกไหน ได้แก่จิตอะไร และ อาร์มณของทวารวิมุตจิตที่ได้มาจากมรณาสันนชวณะนั้น เป็นมรณาสันนชวณะที่เกิดในทวาร ไหน ?

ต. ทวารวิมุตจิตที่ไม่ได้รับอาร์มณของมรณาสันนชวณะที่ในภพก่อน คือภพที่ ๒ เมื่อใกล้จะตายนั้นมี ได้แก่ มหาวิปากจิต ๘ ดวงใดดวงหนึ่ง ของมนุษย์ หรือเทวดา ที่จุติ มาจากอสังขยสัตตภูมิพวกหนึ่ง มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวงใดดวงหนึ่ง ที่มีกรรมนิมิต หรือคตินิมิต ซึ่งเป็นรูป ของมนุษย์ เทวดา ที่จุติมาจากอรูปภูมิพวกหนึ่ง

และอาร์มณของทวารวิมุตจิต ที่ได้รับมาจาก มรณาสันนชวณะนั้น เป็นมรณาสันนชวณะที่เกิดในทวารทั้ง ๖ ทวารใดทวารหนึ่ง

๓๗. ถ. ให้จำแนก กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต ทั้ง ๓ นี้โดยอาร์มณทั้ง ๖ และ ทวารวิมุตจิต ที่ไม่ได้รับอาร์มณชนิดที่เป็น กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต เหล่านี้มีหรือไม่ จง ยกเหตุผลมาแสดงให้เห็นด้วย และที่กล่าวว่าอาร์มณของทวารวิมุตจิตเหล่านี้เป็นปัจจุบันก็มี อดีตก็มี กาลวิมุตก็มี อยากทราบว่ ทวารวิมุตจิตพวกไหนมีอาร์มณเป็นปัจจุบันได้ พวกไหนมีอาร์มณ เป็นอดีตได้ พวกไหนมีอาร์มณเป็นกาลวิมุตได้ ? ให้อธิบายพร้อมยกองค์ธรรมของอาร์มณ ทั้ง ๓ นี้ด้วย

ต. จำแนก กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต โดยอาร์มณ ๖ นั้นมีดังนี้ คือ

กรรมอาร์มณ ได้อารมณอย่างเดียว คือ ธรรมอาร์มณ

กรรมนิมิตอาร์มณ และคตินิมิตอาร์มณ ได้อารมณทั้ง ๖

และทวารวิมุตจิตที่ไม่ได้รับอาร์มณชนิดที่เป็นกรรม กรรมนิมิต คตินิมิต นั้น ไม่มี ทั้งนี้ก็เพราะว่า ทวารวิมุตจิตนั้น ก็ได้แก่จิต ๑๙ ดวงในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จูติ นั้นเอง หนึ่ง ตามธรรมดาอาร์มณของจิตทั้ง ๓ ชนิดนี้ ย่อมมีอาร์มณเป็นอย่างเดียวกัน ตลอดภพหนึ่งๆ จะต่างกันไม่ได้ กล่าวคือ ปฏิสนธิจิตมีอาร์มณอันใด ภวังคจิต จูติจิตก็มี อาร์มณอันนั้น ดังที่พระอนุรุธาจารย์แสดงไว้ว่า

ปฏิสนธิ ภวังคณ

ตถา จวนมานส

เอกเมว ตเถเวก-

วิสยญเจกชาตีย์

ในชาติหนึ่งนั้น ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต รวม ๓ อย่างนี้ เป็นจิตอย่างเดียวกัน และอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตก็ต้องเป็นอย่างเดียวกัน

ธรรมดาปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลายนั้น ไม่ว่าจะเป็น ทุกคติ สุกคติ ปุณฺณ หรือ พระอริยบุคคลก็ตาม ย่อมมีอารมณ์ที่เป็น กรรม กรรมนิमित คตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ได้รับมาจากมรณาสันนชวณะในภพก่อน เมื่อใกล้จะตายด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้น ทวารวิมุตติที่ไม่ได้รับอารมณ์ที่เป็น กรรม กรรมนิमित คตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นไม่มี

ในบรรดาทวารวิมุตติ ๑๙ ดวงเหล่านั้น อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ รวม ๑๐ ดวงนี้ มีอารมณ์เป็นปัจจุบันได้ องค์ธรรมของปัจจุบันอารมณ์ ได้แก่ นิปผันนรูป ๑๘

อธิบายว่า ในมรณาสันนวิธีของกามบุคคลเหล่านี้ ถ้ามีปัจจุบันนิปผันนรูปเป็นอารมณ์แล้ว เมื่อถึงเวลาที่จุติจิตดับลงนั้น อารมณ์นั้นยังไม่ดับไป เมื่อเป็นเช่นนั้น อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ ที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิและภวังคอย่างมากที่สุด ๖ ขณะ ที่เกิดในภพใหม่นั้น ก็มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน

อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ วิญญาณัญจายตนวิปากจิต ๑ เนวสัณญานาสัณญายตนวิปากจิต ๑ รวม ๑๒ ดวงนี้ มีอารมณ์เป็นอดีตได้ องค์ธรรมของอดีตอารมณ์ ได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ และ อาภาสานุญจายตนกุสลจิต ๑ เจตสิก ๓๐ อากิญจัญญายตนกุสลจิต ๑ เจตสิก ๓๐

อธิบายว่า ในมรณาสันนวิธีของกามบุคคลเหล่านี้ ถ้ามีอารมณ์ ๖ ที่เป็นอดีตแล้ว ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ของกามบุคคลที่ในภพใหม่นั้นก็มีอารมณ์เป็นอดีต ในที่นี้องค์ธรรมของอดีตอารมณ์ ได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

และในมรณาสันนวิธีของกามบุคคลเหล่านี้ แม้ว่ามีปัจจุบันนิปผันนรูปเป็นอารมณ์ก็ตาม แต่อารมณ์เหล่านี้ดับพร้อมกันกับจุติจิตแล้ว ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ของกามบุคคล ที่ในภพใหม่ก็มีอารมณ์เป็นอดีตเช่นเดียวกัน ในที่นี้องค์ธรรมของอดีตอารมณ์ได้แก่นิปผันนรูป ๑๘

ส่วนวิญญาณัญจายตนวิปากจิต ๑ และเนวสัณญานาสัณญายตนวิปากจิต ๑ รวม ๒ ดวงนี้ มีอดีตกรรมนิमितธรรมารมณ์ ในที่นี้องค์ธรรมของอดีตธรรมารมณ์ ได้แก่ อาภาสานุญจายตนกุสลจิต ๑ เจตสิก ๓๐ อากิญจัญญายตนกุสลจิต ๑ เจตสิก ๓๐

รูปาวจรวิปากจิต ๕ อาภาสานุญจายตนกุสลจิต ๑ อากิญจัญญายตนกุสลจิต ๑ รวม ๗ ดวงนี้ มีอารมณ์เป็นกาลวิมุตติได้ องค์ธรรมของกาลวิมุตติอารมณ์ ได้แก่ กสิณ-

บัญญัติ ๑๐ อสุภบัญญัติ ๑๐ โภจนาบัญญัติ ๑ อานาปานบัญญัติ ๑ สัตถบัญญัติ ๑
อากาสบัญญัติ ๑ และนัตถิภาวบัญญัติ ๑

อธิบายว่า ในมรรณาสันนิเวศของฌานลาภบุคคลเหล่านั้น ย่อมมีกรรมนิมิตธรรมา-
รณณ์ที่เป็นกาลวิมุตแน่นอนอยู่แล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ รูปาวจรวิปากจิต ๕ อากาสนัญญาตนิ-
วิปากจิต ๑ อากิญจัญญาตนิวิปากจิต ๑ ที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ ของรูปบุคคลและ
อรูปบุคคลที่ในภพใหม่นั้น ก็ต้องมีอารมณ์ที่เป็นกาลวิมุตเช่นเดียวกัน

๓๘. ฉ. ให้จำแนกทวารวิมุตจิตเหล่านั้นโดย กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต และอารมณ์ ๖
และกามปฏิสนธิจิตของผู้ที่จุติมาจากอรูปภูมินั้น ถ้ามีรูปเป็นอารมณ์แล้ว จะกล่าวได้ไหมว่า
อารมณ์นี้ได้มาจากมรรณาสันนิเวศที่เกิดขึ้นในภพก่อนเมื่อใกล้จะตาย ? ให้อธิบาย

ค. จำแนกทวารวิมุตจิตโดย กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต และอารมณ์ ๖ นั้น มีดังนี้
คือ ในบรรดาทวารวิมุตจิต ๑๙ ดวงนั้น อุเบกขาสันตริณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ รวม ๑๐ ดวงนี้
ได้นิมิตทั้ง ๓ คือ กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต ทั้ง ๓ อย่างนี้ เมื่อจัดเข้าในอารมณ์ ๖
แล้ว กรรมเป็นธรรมารมณ์อย่างเดียว กรรมนิมิต และ คตินิมิตได้อารมณ์ทั้ง ๖

รูปาวจรวิปากจิต ๕ อากาสนัญญาตนิวิปากจิต ๑ อากิญจัญญาตนิวิปากจิต ๑
รวม ๗ ดวงนี้ ได้บัญญัติกรรมนิมิตอย่างเดียว เมื่อจัดเข้าในอารมณ์ ๖ เป็นธรรมารมณ์

วิญญูณัญญาตนิวิปากจิต ๑ เนวสัญญานาสัญญายตนิวิปากจิต ๑ รวม ๒ ดวงนี้
ได้มหัคคตกรรมนิมิตอย่างเดียว เมื่อจัดเข้าในอารมณ์ ๖ เป็นธรรมารมณ์

และกามปฏิสนธิจิตของผู้ที่จุติมาจากอรูปภูมินั้น ถ้ามีรูปเป็นอารมณ์แล้ว ก็กล่าว
ได้ว่า อารมณ์นี้ไม่ได้รับมาจากมรรณาสันนิเวศที่เกิดขึ้นในภพก่อน คืออรูปภพเมื่อใกล้จะตาย
เพราะทวารวิมุตจิตของมนุษย์หรือเทวดา ที่จุติมาจากอรูปภูมินี้ ถ้ามีกรรมอารมณ์หรือกรรมนิมิต
คตินิมิต ที่เป็นนามอารมณ์หรือบัญญัติอารมณ์แล้ว ก็รู้ได้ว่าอารมณ์ของทวารวิมุตจิตเหล่านี้ได้
มาจากภพที่ ๒ คือ อรูปภูมิเมื่อใกล้จะตาย แต่ถ้าทวารวิมุตจิตของบุคคลจำพวกนี้ มีกรรม-
นิมิต คตินิมิต ที่เป็นรูปอารมณ์แล้ว ก็รู้ได้ว่าไม่ได้รับมาจากภพที่ ๒ คือ อรูปภูมิ ต้องได้
รับมาจากภพที่ ๓ ขึ้นไป ขณะที่มนุษย์ เทวดา หรือ รูปพรหม ทั้งนี้ก็เพราะว่า
วิถิจิตของพวกอรูปพรหมทั้งหลายไม่ได้รับอารมณ์ที่เป็นรูปเลย

๓๙. ฉ. ให้แสดงจิตพร้อมด้วยอารมณ์ ตามจำนวนที่แสดงไว้ในคาถาดังต่อไปนี้
ปญจวิส, ฉ, เอกวิส, อฏฐ, วิส, ปญจ, ฉ

ต. แสดงจิตพร้อมด้วยอารมณ์ตามจำนวนที่ได้แสดงไว้ในคานานันมีดังนี้ คือ

ปณฺจวิส ได้แก่จิต ๒๕ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ ตทารัมมณจิต ๑๑ หลติคุปปาทจิต ๑ รวม ๒๕ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นกามธรรม

จ ได้แก่จิต ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญาตนณานจิต ๓ เนวสัณญานา-
สัณญายตนณานจิต ๓ รวม ๖ ดวงนี้ มีธรรมารมณที่เป็นมหัคคตะ

เอกวิส ได้แก่จิต ๒๑ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้นอภิญาณจิต ๒)
อากาสนัญญาตนณานจิต ๓ อากิณญัญญาตนณานจิต ๓ รวม ๒๑ ดวงนี้ มีธรรมารมณที่เป็นบัญญัติ

อฏฐ ได้แก่จิต ๘ ดวง คือ โลกุตตรจิต ๘ มีธรรมารมณ ที่เป็นนิพพาน

วิส ได้แก่จิต ๒๐ ดวง คือ อกุสลจิต ๑๒ มหากุสลญาณวิปยุตตจิต ๔
มหากิริยาญาณวิปยุตตจิต ๔ รวม ๒๐ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ และบัญญัติ

ปณฺจ ได้แก่จิต ๕ ดวง คือ มหากุสลญาณสัมปยุตตจิต ๔ กุสลอภิญา-
ณจิต ๑ รวม ๕ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตตระ และบัญญัติ (เว้นอรหัตตมรรค
อรหัตตผล)

น ได้แก่จิต ๖ ดวง คือ มโนทวารวาชชนจิต ๑ มหากิริยาญาณสัมป-
ยุตตจิต ๔ กิริยาอภิญาณจิต ๑ รวม ๖ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตตระ และ
บัญญัติโดยไม่มีเหลือ

๔๐. ถ. ปรมัตถ์และบัญญัติทั้ง ๒ อย่างนี้ เมื่อจัดเป็นอารมณ์โดยพิสดารแล้ว มีที่
อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงองค์ธรรมของอารมณ์นั้นๆ ด้วย

ต. ปรมัตถ์และบัญญัติทั้ง ๒ อย่างนี้ เมื่อจัดเป็นอารมณ์โดยพิสดารแล้วมี ๒๑
อย่าง คือ

๑. กามอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
๒. มหัคคตอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่ มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๒๕
๓. นิพพานอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่ นิพพาน
๔. นามอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก นิพพาน
๕. รูปอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่ รูป ๒๘
๖. ปัจจุบันอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป
๗. อดีตอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป
๘. อนาคตอารมณ์	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป

๙. กาลวิมุตตารมณ	องค์ธรรมได้แก่ นิพพาน บัญญัติ
๑๐. บัญญัติอารมณ	องค์ธรรมได้แก่ อตถบัญญัติ สัททบัญญัติ
๑๑. ปรมัตถอารมณ	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน
๑๒. อัชฌัตตอารมณ	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป
๑๓. พหิททอารมณ	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน บัญญัติ
๑๔. อัชฌัตตพหิททอารมณ	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก รูป
๑๕. ปัญจารมณ	องค์ธรรมได้แก่ วิสยรูป ๗
๑๖. รูปารมณ	องค์ธรรมได้แก่ สีต่าง ๆ
๑๗. สัททารมณ	องค์ธรรมได้แก่ เสียงต่าง ๆ
๑๘. คันธารมณ	องค์ธรรมได้แก่ กลิ่นต่าง ๆ
๑๙. รสอารมณ	องค์ธรรมได้แก่ รสต่าง ๆ
๒๐. โผฏฐัพพารมณ	องค์ธรรมได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
๒๑. ธรรมารมณ	องค์ธรรมได้แก่ จิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูป

นิพพาน บัญญัติ

๔๑. ถ. ให้แสดงจิตและเจตสิกที่รับอารมณ์ดังต่อไปนี้โดยแน่นอน

๑. กามอารมณ	๒. มหัคคตอารมณ	๓. นิพพานอารมณ
๔. นามอารมณ	๕. รูปอารมณ	๖. ปัจจุบันอารมณ
๗. อดีตอารมณ	๘. กาลวิมุตตอารมณ	๙. บัญญัติอารมณ
๑๐. ปรมัตถอารมณ	๑๑. อัชฌัตตอารมณ	๑๒. พหิททอารมณ

และให้แสดงจิตและเจตสิกที่รับอารมณ์ดังต่อไปนี้โดยไม่นอน

๑. กามอารมณ	๒. มหัคคตอารมณ	๓. ปัจจุบันอารมณ
๔. อดีตอารมณ	๕. อนาคตอารมณ	๖. กาลวิมุตตอารมณ
๗. บัญญัติอารมณ	๘. ปรมัตถอารมณ	๙. ปัญจารมณ
๑๐. ธรรมารมณ	๑๑. รูปอารมณ	๑๒. นามอารมณ
๑๓. อัชฌัตตอารมณ	๑๔. พหิททอารมณ	๑๕. นิพพานอารมณ

ต. แสดงจิตและเจตสิกที่รับอารมณ์โดยแน่นอนนั้นมีดังนี้

๑. จิตที่รับกามอารมณโดยแน่นอนมี ๒๕ ดวง คือ ทวิปัญญาวุญญาณจิต ๑๐

มโนธาตุ ๓ ตทารมณจิต ๑๑ หสิตุปปาทจิต ๑ เจตสิกที่รับกามอารมณโดยแน่นอนไม่มี

๒. จิตที่รับมหัคคตอารมณ์โดยแน่นอน มี ๖ ดวง คือ วิญญาณัญจายตน-
ฌานจิต ๓ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิต ๓ เจตสิกที่รับมหัคคตอารมณ์โดยแน่นอน ไม่มี

๓. จิตที่รับนิพพานอารมณ์โดยแน่นอน มี ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ โลกุตตรจิต
๘ หรือ ๔๐ เจตสิกที่รับนิพพานอารมณ์โดยแน่นอน ไม่มี

๔. จิตที่รับนามอารมณ์โดยแน่นอน มี ๑๔ ดวง คือ วิญญาณัญจายตน-
ฌานจิต ๓ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิกที่รับนามอารมณ์โดย
แน่นอน ไม่มี

๕. จิตที่รับรูปอารมณ์โดยแน่นอน มี ๑๓ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐
มโนธาตุ ๓ เจตสิกที่รับรูปอารมณ์โดยแน่นอน ไม่มี

๖. จิตที่รับปัจจุบันอารมณ์โดยแน่นอน มี ๑๓ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต
๑๐ มโนธาตุ ๓ เจตสิกที่รับปัจจุบันอารมณ์โดยแน่นอน ไม่มี

๗. จิตที่รับอดีตอารมณ์โดยแน่นอน มี ๖ ดวง คือ วิญญาณัญจายตน-
ฌานจิต ๓ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิต ๓ เจตสิกที่รับอดีตอารมณ์โดยแน่นอน ไม่มี

๘. จิตที่รับกาลวิมุตตอารมณ์โดยแน่นอน มี ๒๙ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕
(เว้นอภิณฺญาจิต ๒) อากาสนัญจายตนฌานจิต ๓ อากิณฺณจัญญายตนฌานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘
เจตสิกที่รับกาลวิมุตตอารมณ์โดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปมัญญาเจตสิก ๒

๙. จิตที่รับบัญญัติอารมณ์โดยแน่นอน มี ๒๑ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕
(เว้นอภิณฺญาจิต ๒) อากาสนัญจายตนฌานจิต ๓ อากิณฺณจัญญายตนฌานจิต ๓ เจตสิกที่รับ
บัญญัติอารมณ์โดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปมัญญาเจตสิก ๒

๑๐. จิตที่รับปรমัตถอารมณ์โดยแน่นอน มี ๓๙ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต
๑๐ มโนธาตุ ๓ ตทารมมณจิต ๑๑ หลิตุปปาทจิต ๑ วิญญาณัญจายตนฌานจิต ๓ เนว-
สัณญานาสัณญายตนฌานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิกที่รับปรมัตถอารมณ์โดยแน่นอน มี ๓
ดวง คือ วิรตีเจตสิก ๓

๑๑. จิตที่รับอหัตตอารมณ์โดยแน่นอน มี ๖ ดวง คือ วิญญาณัญจายตน-
ฌานจิต ๓ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิต ๓ เจตสิกที่รับอหัตตอารมณ์โดยแน่นอน ไม่มี

๑๒. จิตที่รับพหิททอารมณ์โดยแน่นอน มี ๒๖ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕
(เว้นอภิณฺญาจิต ๒) อากาสนัญจายตนฌานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิกที่รับพหิททอารมณ์
โดยแน่นอน มี ๓ ดวง คือ อิสสาเจตสิก ๑ อัปมัญญาเจตสิก ๒

และจิตเจตสิกที่รับอารมณ์โดยไม่แน่นอน มีดังนี้

๑. จิตที่รับกามอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๓๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่รับกามอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปมัญญาเจตสิก ๒)

๒. จิตที่รับมหัคคตอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๓๑ ดวง เหมือนกามอารมณ์ เจตสิกที่รับมหัคคตอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้นวิรติเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒)

๓. จิตที่รับปัจจุบันอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๔๓ ดวง คือ กามจิต ๔๑ อภิญญาจิต ๒ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจตสิกที่รับปัจจุบันอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปมัญญาเจตสิก ๒)

๔. จิตที่รับอดีตอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๔๓ ดวง เหมือนปัจจุบันอารมณ์ เจตสิกที่รับอดีตอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้นวิรติเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒)

๕. จิตที่รับอนาคตอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๔๓ ดวง เหมือนปัจจุบันอารมณ์ เจตสิกที่รับอนาคตอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปมัญญาเจตสิก ๒)

๖. จิตที่รับกาลวิมุตอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๓๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่รับกาลวิมุตอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้นอัปมัญญาเจตสิก ๒)

๗. จิตที่รับบัญญัติอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๓๑ ดวง เหมือนกาลวิมุตอารมณ์ เจตสิกที่รับบัญญัติอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้นวิรติเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒)

๘. จิตที่รับปรমัตถอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๓๑ ดวง เหมือนกาลวิมุตอารมณ์ เจตสิกที่รับปรมัตถอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้นวิรติเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒)

๙. } จิตที่รับปัญจารมณ์ ธรรมารมณ์ รูปอารมณ์ นามอารมณ์ โดยไม่
๑๐. } แน่นอน มี ๔๓ ดวงเท่ากัน คือ กามจิต ๔๑ อภิญญาจิต ๒ (เว้น
๑๑. } ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)
๑๒. }

เจตสิกที่รับปัญจารมณ์ ธรรมารมณ์ รูปอารมณ์ นามอารมณ์ โดยไม่แน่นอนมี ๕๐ ดวงเท่ากัน (เว้นอัปมัญญาเจตสิก ๒)

๑๓. } จิตที่รับอัมมัตตอารมณ์ พหิตถอารมณ์ โดยไม่แน่นอน มี ๕๖ ดวง
๑๔. } เท่ากัน คือ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒

เจตสิกที่รับอัมมัตตอารมณ์ พหิตถอารมณ์ โดยไม่แน่นอน มี ๔๙ ดวงเท่ากัน (เว้นอิสสาเจตสิก ๑ อัปปมัญญาเจตสิก ๒)

๑๕. จิตที่รับนิพพานอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๑๑ ดวง คือ มโนทวาร-
วชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาจิต ๒
เจตสิกที่รับนิพพานอารมณ์โดยไม่แน่นอน มี ๓๖ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณ-
เจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญาเจตสิก ๒)

หมายเหตุ อารมณ์ของสัมปัตตวิรติ และสมุจเฉทวิรติทั้งสองนั้น อาจารย์ทั้งหลาย
มีความเห็นตรงกันหมด คือ สัมปัตตวิรติมีปัจจุบันอารมณ์ สมุจเฉทวิรติมีกาลวิมุตตอารมณ์
ส่วนอารมณ์ของสมาทานวิรตินั้น ความเห็นของอาจารย์ทั้งหลายไม่ตรงกัน คืออาจารย์หลายท่าน
มีอาจารย์เลื่อมหาเถระเป็นต้น กล่าวว่า สมาทานวิรติมีอนาคตอารมณ์ แต่อาจารย์บางท่านมี
ท่านอาจารย์ภาสกาฎีกา เป็นต้น กล่าวว่า สมาทานวิรติมีปัจจุบันอารมณ์

๔๒. ถ. ให้แสดงจิตและเจตสิก ที่กระทำเรื่องดังต่อไปนี้ให้เป็นอารมณ์ได้

๑. ความลำบาก ๒. ความสบาย ๓. ความโกรธ ๔. ความดีใจ ๕. ความโง่
๖. ความฉลาด ๗. คนสวยที่อยู่เฉพาะหน้า ๘. เสียงวิทูที่กำลั้งเปิดอยู่ ๙. ความร้อน
๑๐. ความเย็น ๑๑. คนเจ็บ ๑๒. คนมั่งมี ๑๓. ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ๑๔. คำหยาบคาย
๑๕. บิดามารดา ครู อาจารย์ ๑๖. รูปร่างหน้าตาของผู้อื่น ๑๗. รูปร่างหน้าตาของตนเอง
๑๘. อวัยวะของผู้อื่น ๑๙. อวัยวะของตนเอง ๒๐. ความผิดของตน

ด. จิตและเจตสิกที่กระทำเรื่องดังต่อไปนี้ให้เป็นอารมณ์ได้นั้น มีดังนี้คือ

๑. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความลำบาก ได้แก่ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒
(เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจตสิก ๔๕ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ มุทิตา)
๒. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความสบาย ได้แก่ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒
(เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจตสิก ๔๗ (เว้นกุกกุจจะ วิรติ กรุณา)
๓. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความโกรธ ได้แก่ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒
(เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจตสิก ๔๕ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ วิรติ อัปปมัญญา)
๔. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความดีใจ ได้แก่ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒
(เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจตสิก ๔๗ (เว้นกุกกุจจะ วิรติ กรุณา)

๕. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความโง่ ได้แก่ กามจิต ๔๑ อภิญญาจิต ๒ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจตสิก ๔๕ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี มุทิตา)

๖. จิต เจตสิก ที่รู้เรื่องความฉลาด ได้แก่ กามจิต ๔๑ อภิญญาจิต ๒ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจตสิก ๔๗ (เว้นกุกกุจจะ วิรตี กรุณา)

๗. จิต เจตสิก ที่กำลังดูคนสวยที่อยู่เฉพาะหน้า ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้นอกุศลวิปากจิต ๗ และกุศลวิปากโสธ ฆาน ชิวหา กายวิญญานจิต อุเบกขาสันติริณ-กุศลวิปากจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๗ (เว้นกุกกุจจะ วิรตี กรุณา)

๘. จิต เจตสิก ที่รับฟังเสียงวิญญูที่กำลังเปิดอยู่ ได้แก่ กามจิต ๔๕ (เว้นจักขุ ฆาน ชิวหา กายวิญญานจิต หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๙ (เว้นวิรตี ๓)

๙. จิต เจตสิก ที่รับกระทบกับความร้อน ได้แก่ กามจิต ๔๕ (เว้นจักขุ โสธ ฆาน ชิวหาวิญญานจิต หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๕ (เว้นอิสสา กุกกุจจะ วิรตี อัปปมัญญา)

๑๐. จิต เจตสิก ที่รับกระทบกับความเย็น ได้จำนวนเท่ากับจิตเจตสิกที่รับกระทบกับความร้อน

๑๑. จิต เจตสิก ที่กำลังแลเห็นคนเจ็บ ได้แก่ กามจิต ๔๕ (เว้นโสธ ฆาน ชิวหา กายวิญญานจิต หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๖ (เว้นอิสสา กุกกุจจะ วิรตี มุทิตา)

๑๒. จิต เจตสิก ที่กำลังแลเห็นคนมั่งมี ได้แก่ กามจิต ๔๕ (เว้นโสธ ฆาน ชิวหา กายวิญญานจิต หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๖ (เว้นมัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี กรุณา)

๑๓. จิต เจตสิก ที่กำลังนึกถึงชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ กามจิต ๔๑ อภิญญาจิต ๒ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจตสิก ๔๑ (เว้นกุกกุจจะ)

๑๔. จิต เจตสิก ที่กำลังได้ยินคำหยาบคาย ได้แก่ กามจิต ๓๓ (เว้นอเหตุ กกุศลวิปากจิต ๘ และอกุศลวิปากจักขุ ฆาน ชิวหา กายวิญญานจิต หสิตุปปาทจิต ๑ มหาวิปากจิต ๘) เจตสิก ๔๔ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตี อัปปมัญญา)

๑๕. จิต เจตสิก ที่นึกถึงบิดา มารดา ครู อาจารย์ ได้แก่ กามจิต ๔๐ อภิญญาจิต ๒ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๗ (เว้นอิสสา กุกกุจจะ วิรตี)

๑๖. จิต เจตสิก ที่มองเห็นรูปร่างหน้าตาของผู้อื่น ได้แก่ กามจิต ๔๖ อภิญญาจิต ๒ (เว้นโสธ ฆาน ชิวหา กายวิญญานจิต) เจตสิก ๔๘ (เว้นกุกกุจจะ วิรตี)

๑๗. จิต เจตสิก ที่มองเห็นรูปร่างหน้าตาของตนเอง ได้แก่ กามจิต ๔๕ อภิญญาจิต ๒ (เวทนาโสธ ฌาน ชิวหา กายวิญญูณจิต หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๕ (เวทนาโสธ กุกกุจจะ วิรติ อัปมัญญา) ที่นับอภิญญาจิตด้วยนั้น มุ่งหมายถึงรูปร่างหน้าตาของตนในอดีตและอนาคต

๑๘. จิต เจตสิก ที่รู้ถึงอรรถาธิบายของผู้อื่น ได้แก่ กามจิต ๔๐ อภิญญาจิต ๒ (เวทนาวิปัญญวิญญูณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๒ หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๕ (เวทนาโสธ กุกกุจจะ วิรติ อัปมัญญา)

๑๙. จิต เจตสิก ที่นึกถึงอรรถาธิบายของตนเอง ได้แก่ กามจิต ๔๐ อภิญญาจิต ๒ (เวทนาวิปัญญวิญญูณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔๖ (เวทนาโสธ วิรติ อัปมัญญา)

๒๐. จิต เจตสิก ที่นึกถึงความรับผิดชอบของตนเอง ได้แก่ กามจิต ๔๐ อภิญญาจิต ๒ (เวทนาวิปัญญวิญญูณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ หสิตุปปาทจิต ๑) เจตสิก ๔ (เวทนาโสธ มัจฉริยะ วิรติ อัปมัญญา)

จบอาร์มมสังคหะ

วัตถุสังคหะ

๔๓. ถ. คำว่า วัตถุ ในวัตถุสังคหะนี้ หมายความว่าอะไร วัตถุมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้บอกองค์ธรรมของวัตถุนั้น ๆ มาด้วย และจงแปลคาถาดังต่อไปนี้

ฉัตตํ นิสสิตา กามะ สตุต รุเป จตุพพิธา

ติวตถุ นิสสิตา รุเป ธาเตวกา นิสสิตา มตา

ค. คำว่า วัตถุ ในวัตถุสังคหะนี้ หมายความว่าธรรมที่เป็นที่อาศัยของจิตเจตสิกชื่อว่า วัตถุ วัตถุมี ๖ อย่างคือ

๑. จักขุวัตถุ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท

๒. โสถวัตถุ องค์ธรรมได้แก่ โสถปสาท

๓. ฌานวัตถุ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท

๔. ชิวหาวัตถุ องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาท
 ๕. กายวัตถุ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาท
 ๖. หทยวัตถุ องค์ธรรมได้แก่ หทยรูป

กาลานี้แปลความว่า นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบวิญญานธาตุ ๗ ที่อาศัยวัตถุรูป ๖ เกิดในกามภูมิ ๑๑ พึงทราบวิญญานธาตุ ๔ คือ จักขุวิญญานธาตุ โสทวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ ที่อาศัยวัตถุรูป ๓ คือ จักขุวัตถุ โสทวัตถุ หทยวัตถุ เกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตกภูมิ) พึงทราบมโนวิญญานธาตุ ๑ ที่ไม่อาศัยวัตถุรูป เกิดในอรุณภูมิ ๔

๔๔. ถ. วิญญานธาตุ ๗ คืออะไรบ้าง ให้แสดงองค์ธรรมด้วย และวิญญานธาตุที่ไม่ได้อาศัยวัตถุก็เกิดได้นั้น มีหรือไม่ ถ้ามีเป็นวิญญานธาตุชนิดไหน และการเกิดขึ้นของวิญญานธาตุที่ไม่ได้อาศัยวัตถุนี้ เป็นวิญญานธาตุของบุคคลใด อาศัยอะไรเป็นปัจจัยให้เกิด ?

ต. วิญญานธาตุ ๗ คือ

๑. จักขุวิญญานธาตุ	องค์ธรรมได้แก่	จักขุวิญญานจิต ๒
๒. โสทวิญญานธาตุ	องค์ธรรมได้แก่	โสทวิญญานจิต ๒
๓. ฆานวิญญานธาตุ	องค์ธรรมได้แก่	ฆานวิญญานจิต ๒
๔. ชิวหาวิญญานธาตุ	องค์ธรรมได้แก่	ชิวหาวิญญานจิต ๒
๕. กายวิญญานธาตุ	องค์ธรรมได้แก่	กายวิญญานจิต ๒
๖. มโนธาตุ	องค์ธรรมได้แก่	สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปัญจทวาร-

วัชชนจิต ๑

๗. มโนวิญญานธาตุ องค์ธรรมได้แก่ จิต ๗๖ หรือ ๑๐๘ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)

วิญญานธาตุที่ไม่ได้อาศัยวัตถุรูปก็เกิดได้นั้นมี เป็นวิญญานธาตุชนิดมโนวิญญานธาตุ และการเกิดขึ้นของมโนวิญญานธาตุที่ไม่ได้อาศัยวัตถุรูปนี้ เป็นมโนวิญญานธาตุของอรุณพรหม อาศัยอรุณกุศลกรรมที่เป็นอดีตและอารมณ์ เป็นปัจจัยให้เกิด

๔๕. ถ. ให้แสดงจิตดังต่อไปนี้

- ก. จิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูปแน่นอน
 ข. จิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูปไม่แน่นอน
 ค. จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยวัตถุรูปแน่นอน
 ฉ. จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยวัตถุรูปไม่แน่นอน
 และจงจำแนกจิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิดแน่นอนนั้นโดยวัตถุรูป ๖

ต. ก. จิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูปแน่นอน มี ๔๓ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ โทสมูลจิต ๒ ตทารัมมณจิต ๑๑ หลิตุปปาตจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑๕ โสดาปัตติมรรคจิต ๑

ข. จิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูปไม่แน่นอน มี ๔๒ ดวง คือ โลกมุติ ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวารวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อรูปกุศลจิต ๔ อรูปกริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรคจิต ๑)

ค. จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยวัตถุรูปแน่นอน มี ๔ ดวง คือ อรูปวิปากจิต ๔

ฌ. จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยวัตถุรูปไม่แน่นอน มี ๔๒ ดวง คือ เหมือนกับข้อ ข.

จำแนกจิต ๔๓ ดวงที่อาศัยวัตถุรูปเกิดแน่นอนโดยวัตถุรูป ๖ มีดังนี้ คือ

๑. จักขุวิญญาณจิต ๒ อาศัยจักขุวัตถุเกิด

ฯลฯ

๒. มโนธาตุ ๓ โทสมูลจิต ๒ ตทารัมมณจิต ๑๑ หลิตุปปาตจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑๕ โสดาปัตติมรรคจิต ๑ รวม ๓๓ ดวงนี้ อาศัยหทยวัตถุเกิด

๔๖. ฉ. ให้จำแนกจิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิดไม่แน่นอนนั้นโดยวัตถุรูป ๖ และผู้ที่ไม่มีหัวใจนั้น ความโกรธ การกระทำอิทธิฤทธิ์ การเจริญวิปัสสนาให้ถึงโสดาปัตติมรรคจิตเกิด เหล่านี้ จะเกิดได้หรือไม่ ? ให้อธิบาย

ต. จำแนกจิต ๔๒ ดวงที่อาศัยวัตถุรูปเกิดไม่แน่นอนโดยวัตถุรูป ๖ นั้น คือ จิต ๔๒ ดวงเหล่านี้ เมื่อเกิดในปัญจโวการภูมิ อาศัยหทยวัตถุรูปเกิดเท่านั้น และผู้ที่ไม่มีหัวใจนั้นมีอยู่ด้วยกัน ๒ จำพวก คือ อสัณฺณสัจตพรหม ๑ อรูปพรหม ๑ สำหรับอสัณฺณสัจตพรหมนั้น ไม่มีนามธรรมอยู่แล้ว ความโกรธ การกระทำอิทธิฤทธิ์เป็นต้นเหล่านี้เป็นตัวนามธรรม และเกิดจากนามธรรม ฉะนั้น ในข้อนี้จึงไม่เกี่ยวกับอสัณฺณสัจตพรหมแต่ประการใด ส่วนอรูปพรหมนั้น แม้จะมีนามธรรมก็จริง แต่ธรรมดาพรหมทั้งหลาย ไม่มีโทสะอยู่แล้ว ฉะนั้น ความโกรธจึงเกิดขึ้นไม่ได้ สำหรับอิทธิฤทธิ์นั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยรูปาวจรปัญจฌณ-อภิญา แต่อรูปพรหมทั้งหลายนั้นไม่มีรูปฌณอยู่แล้ว ดังนั้นจึงทำอิทธิฤทธิ์ไม่ได้ ส่วนการเจริญวิปัสสนาให้ถึงโสดาปัตติมรรคจิตเกิดขึ้นนั้นก็ย่อมทำไม่ได้เช่นเดียวกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าขาดปรโตโมสปัจจย คือไม่ได้รับฟังธรรมคำสอนจากผู้อื่นนั่นเอง

๔๗. ฉ. ให้จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยวัตถุรูป ๖ และที่กล่าวว่า โทชฺศกเจตสิก ๔ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ต้องอาศัยวัตถุรูปเกิดโดยแน่นอน เพราะเหตุใด ?

ต. จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยวัตถุรูป ๖ นั้น มีดังนี้ คือ ในบรรดาเจตสิก ๕๒ ดวง นั้น สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง อาศัยวัตถุรูป ๖ เกิดก็ได้ ไม่อาศัยวัตถุรูป ๖ เกิดก็ได้ เจตสิกที่เหลือ ๓๙ (เวทนาเจตสิก ๔ อปัมมัญญาเจตสิก ๒) อาศัยหทยวัตถุรูปเกิดก็ได้ ไม่อาศัยหทยวัตถุรูปเกิดก็ได้ โทชทุกเจตสิก ๔ อปัมมัญญาเจตสิก ๒ อาศัยหทยวัตถุรูปเกิดแน่นอน

และที่กล่าวว่า โทชทุกเจตสิก ๔ อปัมมัญญาเจตสิก ๒ ต้องอาศัยหทยวัตถุรูปเกิดโดยแน่นอนนั้น เพราะเหตุว่า โทชทุกเจตสิก ๔ ดวงนี้เกิดได้เฉพาะแต่ในกามภูมิอย่างเดียว ส่วนอปัมมัญญาเจตสิก ๒ เกิดได้เฉพาะแต่ในปัญจโวหารภูมิเท่านั้น

จบวัตถุลักษณะ

รวมสังกะ

๔๘. ฉ. จิตที่มีปณิณณเจตสิกประกอบได้ทั้ง ๖ ดวง และ ๕ ดวงนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? และจงจำแนกจิตเหล่านี้ โดย เวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ์ วัตถุ

ต. ก. จิตที่มีปณิณณเจตสิกประกอบทั้ง ๖ ดวงได้นั้น มี ๒๗ ดวง คือ โลกมุทโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔ มหาวิบากโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔ ปฐมฉานจิต ๑๑ รวม ๒๗ ดวง

จำแนกโดยเวทนา คือ จิต ๒๗ ดวงเหล่านี้ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

จำแนกโดยเหตุ คือ โลกมุทโสมนัส ๔ มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ

มหากุศลญาณสัมปยุตตโสมนัส ๒ มหาวิบากญาณสัมปยุตตโสมนัส ๒ มหากิริยาญาณสัมปยุตตโสมนัส ๒ ปฐมฉานจิต ๑๑ รวม ๑๗ ดวงนี้มีเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ มหากุศลญาณวิปยุตตโสมนัส ๒ มหาวิบากญาณวิปยุตตโสมนัส ๒ มหากิริยาญาณวิปยุตตโสมนัส ๒ รวม ๖ ดวงนี้ มีเหตุ ๒ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ

จำแนกโดยกิจ คือ โลกมุทโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔ โลเกียปฐมฉานกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ โลกุตตรปฐมฉานจิต ๘ รวม ๒๒ ดวงนี้ ทำหน้าที่ชวนกิจ มหาวิบากโสมนัส ๔ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุตติกิจ ตทารัมมณกิจ โลเกียปฐมฉานวิปากจิต ๑ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุตติกิจ

จำแนกโดยทวาร คือ โลกมูลโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๔ รวม ๑๒ ดวงนี้ เกิดได้ในทวาร ๖ มหาวิบากโสมนัส ๔ เกิดในทวาร ๖ ก็ได้ เกิดพ้นทวาร ๖ ก็ได้ ปฐมณานจิต ๑๐ (เว้นโลกียปฐมณานวิปากจิต ๑) เกิดได้ในมโนทวาร โลกียปฐมณานวิปากจิต ๑ เกิดพ้นจากทวาร

จำแนกโดยอารมณ์คือ โลกมูลโสมนัส ๔ มหากุศลญาณวิปยุตตโสมนัส ๒ มหากิริยาญาณวิปยุตตโสมนัส ๒ รวม ๘ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะและบุญญิต มหากุศลญาณสัมปยุตตโสมนัส ๒ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตตระ และบุญญิต (เว้น อรหัตตมรรค อรหัตตผล) มหากิริยาญาณสัมปยุตตโสมนัส ๒ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตตระ และบุญญิตโดยไม่มีเหลือ มหาวิบากโสมนัส ๔ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นกามธรรม อย่างเดียว โลกียปฐมณานจิต ๓ มีธรรมารมณที่เป็นบุญญิต โลกุตตรปฐมณานจิต ๘ มีธรรมารมณที่เป็นนิพพาน

จำแนกโดยวัตถุ คือ โลกมูลโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากิริยาโสมนัส ๓ โลกุตตรปฐมณานจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรคปฐมณานจิต ๑) รวม ๑๙ ดวงนี้ ถ้าเกิดใน ปัญจโวการภูมิอาศัยหทยวัตถุเกิด ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิไม่อาศัยวัตถุเกิด มหาวิบากโสมนัส ๔ โลกียปฐมณานจิต ๓ โสดาปัตติมรรคปฐมณานจิต ๑ รวม ๘ ดวงนี้ อาศัยหทยวัตถุเกิดเสมอ

ข. จิตที่มีปณณกเจตสิกประกอบเพียง ๕ ดวงได้นั้น มี ๓๐ ดวง คือ โลกมุลอุเบกขา ๔ โทสมุลจิต ๒ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลอุเบกขา ๔ มหาวิบากอุเบกขา ๔ มหากิริยาอุเบกขา ๔ ทุตติยณานจิต ๑๑ รวม ๓๐ ดวง

จำแนกโดยเวทนา คือ โลกมุลอุเบกขา ๔ มหากุศลอุเบกขา ๔ มหาวิบากอุเบกขา ๔ มหากิริยาอุเบกขา ๔ รวม ๑๖ ดวงนี้ เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา โทสมุลจิต ๒ เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา หสิตุปปาทจิต ๑ ทุตติยณานจิต ๑๑ รวม ๑๒ ดวงนี้ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

จำแนกโดยเหตุ คือ โลกมุลอุเบกขา ๔ มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ โทสมุลจิต ๒ มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ หสิตุปปาทจิต ๑ ไม่มีเหตุ มหากุศล ญาณสัมปยุตตอุเบกขา ๒ มหาวิบากญาณสัมปยุตตอุเบกขา ๒ มหากิริยาญาณสัมปยุตต-อุเบกขา ๒ ทุตติยณานจิต ๑๑ รวม ๑๗ ดวงนี้ มีเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ มหากุศลญาณวิปยุตตอุเบกขา ๒ มหาวิบากญาณวิปยุตตอุเบกขา ๒ มหากิริยา-ญาณวิปยุตตอุเบกขา ๒ รวม ๖ ดวงนี้ มีเหตุ ๒ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ

จำแนกโดยกิจ คือ โลกมูลอุเบกขา ๔ โทสมูลจิต ๒ หลิตุปปาตจิต ๑ มหา
กุศลอุเบกขา ๔ มหากริยาอุเบกขา ๔ โลเกียทุตติยฌานกุศล ๑ กริยาจิต ๑ โลกุตตรทุตติย-
ฌานจิต ๘ รวม ๒๕ ดวงนี้ ทำหน้าที่ชวนกิจ มหาวิบากอุเบกขา ๔ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ
ภวังคกิจ จุตติกิจ ตทารัมมณกิจ โลเกียทุตติยฌานวิปากจิต ๑ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ
จุตติกิจ

จำแนกโดยทวาร คือ โลกมูลอุเบกขา ๔ โทสมูลจิต ๒ หลิตุปปาตจิต ๑
มหากุศลอุเบกขา ๔ มหากริยาอุเบกขา ๔ รวม ๑๕ ดวงนี้ เกิดได้ในทวาร ๖ มหาวิบาก-
อุเบกขา ๔ เกิดในทวาร ๖ ก็ได้ เกิดพ้นจากทวาร ๖ ก็ได้ ทุตติยฌานจิต ๑๐ (เว้นโลเกีย-
ทุตติยฌานวิปากจิต ๑) เกิดในมโนทวาร โลเกียทุตติยฌานวิปากจิต ๑ เกิดพ้นจากทวาร

จำแนกโดยอารมณ์ คือ โลกมูลอุเบกขา ๔ โทสมูลจิต ๒ มหากุศลญาณวิป-
ยุตตอุเบกขา ๒ มหากริยาญาณวิปยุตตอุเบกขา ๒ รวม ๑๐ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ ที่
เป็นโลเกียะและบัญญัติ มหากุศลญาณสัมปยุตตอุเบกขา ๒ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลเกียะ
โลกุตตระ และบัญญัติ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) มหากริยาญาณสัมปยุตตอุเบกขา ๒
มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลเกียะ โลกุตตระ และบัญญัติโดยไม่มีเหลือ มหาวิบากอุเบกขา ๔
หลิตุปปาตจิต ๑ รวม ๕ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นกามธรรมอย่างเดียว โลเกียทุตติยฌาน-
จิต ๓ มีธรรมารมณ์ที่เป็นบัญญัติ โลกุตตรทุตติยฌานจิต ๘ มีธรรมารมณ์ที่เป็นนิพพาน

จำแนกโดยวัตถุ คือ โลกมูลอุเบกขา ๔ มหากุศลอุเบกขา ๔ มหากริยาอุเบกขา ๔
โลกุตตรทุตติยฌานจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรคทุตติยฌานจิต ๑) รวม ๑๙ ดวงนี้ ถ้าเกิดใน
ปัญจโวการภูมิ อาศัยหทยวัตถุเกิด ถ้าเกิดในจุวัการภูมิ ไม่ได้อาศัยวัตถุเกิด โทสมูลจิต ๒
หลิตุปปาตจิต ๑ มหาวิบากอุเบกขา ๔ โลเกียทุตติยฌานจิต ๓ โสดาปัตติมรรคทุตติยฌานจิต ๑
รวม ๑๑ ดวงนี้ อาศัยหทยวัตถุเกิดเสมอ

๔๙. ฉ. จิตที่มีปณณกเจตสิกประกอบได้เพียง ๔-๓ ดวงได้นั้น มีจำนวนเท่าใด คือ
อะไรบ้าง ? และจงจำแนกจิตเหล่านี้ โดยเวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ์ วัตถุ และจิต
ที่ไม่ได้ประกอบกับปณณกเจตสิกทั้ง ๖ ดวงนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? พร้อมกับ
จำแนกจิตเหล่านี้โดยเวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ์ วัตถุ

ต. ก. จิตที่มีปณณกเจตสิกประกอบได้เพียง ๔ ดวงมี ๑๔ ดวง คือ อุทัจ-
จสัมปยุตตจิต ๑ โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ ตติยฌานจิต ๑๑ รวม ๑๔
ดวง

จำแนกโดยเวทนา คือ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ รวม ๒ ดวงนี้ เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา โสมนัสสันตிரณจิต ๑ ตติยฉานจิต ๑๑ รวม ๑๒ ดวงนี้ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

จำแนกโดยเหตุ คือ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ รวม ๒ ดวงนี้ ไม่มีเหตุ ตติยฉานจิต ๑๑ มีเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

จำแนกโดยกิจ คือ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ โลภียตติยฉานกุศลจิต ๑ กริยาจิต ๑ โลกุตตรตติยฉานจิต ๘ รวม ๑๑ ดวงนี้ ทำหน้าที่ชวนกิจ โสมนัสสันตிரณจิต ๑ ทำหน้าที่สันตிரณกิจ ตทารัมมณกิจ มโนทวาราวชชนจิต ๑ ทำหน้าที่อวชชนกิจ โภจภูพพณกิจ โลภียตติยฉานวิปากจิต ๑ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ

จำแนกโดยทวาร คือ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ รวม ๓ ดวงนี้ เกิดได้ในทวาร ๖ โลภียตติยฉานกุศลจิต ๑ กริยาจิต ๑ โลกุตตรตติยฉานจิต ๘ รวม ๑๐ ดวงนี้ เกิดในมโนทวาร โลภียตติยฉานวิปากจิต ๑ เกิดพ้นจากทวาร

จำแนกโดยอารมณ์ คือ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะและบุญญัตติ โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นกามธรรมอย่างเดียว มโนทวาราวชชนจิต ๑ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตตระ และบุญญัตติได้ทั้งหมดไม่มีเหลือ โลภียตติยฉานจิต ๓ มีธรรมารมณ์ที่เป็นบุญญัตติ โลกุตตรตติยฉานจิต ๘ มีธรรมารมณ์ที่เป็นนิพพาน

จำแนกโดยวัตถุ คือ อุทธัจจสัมปยุตตจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ โลกุตตรตติยฉานจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรคตติยฉานจิต ๑) รวม ๘ ดวงนี้ ถ้าเกิดในปัญจโวการภูมิ อาศัยหทยวัตถุเกิด ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิ ไม่ได้ อาศัยวัตถุเกิด โสมนัสสันตிரณจิต ๑ โลภียตติยฉานจิต ๓ โสดาปัตติมรรคตติยฉานจิต ๑ รวม ๕ ดวงนี้ อาศัยหทยวัตถุเกิดเสมอ

ข. จิตที่มีปณณกเจตสิกประกอบได้เพียง ๓ ดวง มี ๔๐ ดวง คือ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ มโนธาตุ ๓ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ จตุตถฉานจิต ๑๑ ปัญจฉานจิต ๒๓ รวม ๔๐ ดวง

จำแนกโดยเวทนา คือ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ มโนธาตุ ๓ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ ปัญจฉานจิต ๒๓ รวม ๒๙ ดวงนี้ เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา จตุตถฉานจิต ๑๑ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

จำแนกโดยเหตุ คือ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ มโนธาตุ ๓ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ รวม ๕ ดวงนี้ไม่มีเหตุ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓ รวม ๓๔ ดวงนี้ มีเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

จำแนกโดยกิจ คือ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ โลเกียจตุตถฌานกุศลจิต ๑ กริยาจิต ๑ โลเกียปัญจฌานกุศลจิต ๕ กริยาจิต ๕ โลกุตตรจตุตถฌานจิต ๘ โลกุตตรปัญจฌานจิต ๘ รวม ๑๙ ดวงนี้ ทำหน้าที่ชวนกิจ ปัญจทวารวชชนจิต ๑ ทำหน้าที่อวชชนกิจ สัมปฏิจฉนจิต ๒ ทำหน้าที่สัมปฏิจฉนกิจ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ฃวักคกิจ จุตติกิจ สันตிரณกิจ ตทารัมมณกิจ โลเกียจตุตถฌานวิปากจิต ๑ โลเกียปัญจฌานวิปากจิต ๕ รวม ๖ ดวงนี้ ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ฃวักคกิจ จุตติกิจ

จำแนกโดยทวาร คือ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เกิดได้ในทวาร ๖ มโนธาตุ ๓ เกิดได้ในปัญจทวาร อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ เกิดในทวาร ๖ ก็ได้เกิดพ้นจากทวาร ๖ ก็ได้ โลเกียจตุตถฌานกุศลจิต ๑ กริยาจิต ๑ โลเกียปัญจฌานกุศลจิต ๕ กริยาจิต ๕ โลกุตตรจตุตถฌานจิต ๘ โลกุตตรปัญจฌานจิต ๘ รวม ๒๘ ดวงนี้ เกิดในมโนทวาร โลเกียจตุตถฌานวิปากจิต ๑ โลเกียปัญจฌานวิปากจิต ๕ รวม ๖ ดวงนี้ เกิดพ้นจากทวาร

จำแนกโดยอารมณ์ คือ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลเกียะ และบัญญัติ มโนธาตุ ๓ มีปัญจอารมณ์ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นกามธรรมอย่างเดียว โลเกียจตุตถฌานจิต ๓ รูปาวจรปัญจฌานจิต ๓ (เว้นอภิณฺญา) รวม ๖ ดวงนี้ มีธรรมารมณที่เป็บัญญัติกุสลอภิณฺญาจิต ๑ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลเกียะ โลกุตตระ และบัญญัติ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) กริยาอภิณฺญาจิต ๑ มีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลเกียะ โลกุตตระ และบัญญัติได้ทั้งหมด ไม่มีเหลือ อาภาสภณญ-จายตนฌานจิต ๓ มีธรรมารมณที่เป็นกสิณคฺชาภูมิภาสภณญติ วิญญาณญายตนฌานจิต ๓ มีธรรมารมณที่เป็นอาภาสภณญายตนกุสลและกริยา อภิณฺญาญายตนฌานจิต ๓ มีธรรมารมณที่เป็นนัตถิกาวบัญญัติ เนวสัณญานาสัณญายตนฌานจิต ๓ มีธรรมารมณที่เป็นอภิณฺญาญายตนกุสลและกริยา โลกุตตรจตุตถฌานจิต ๘ โลกุตตรปัญจฌานจิต ๘ มีธรรมารมณที่เป็นนิพพาน

จำแนกโดยวัตถุ คือ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ กริยาจิต ๔ โลกุตตรจตุตถฌานจิต ๗ โลกุตตรปัญจฌานจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรคจตุตถฌานจิต ๑ ปัญจฌานจิต ๑) รวม ๒๓ ดวงนี้ ถ้าเกิดในปัญจโวการภูมิ อาศัทยทวยวัตถุเกิด ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิ ไม่ได้อาศัยวัตถุเกิด มโนธาตุ ๓ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ รูปาวจรจตุตถฌานจิต ๓ รูปาวจรปัญจฌานจิต ๓ โสดาปัตติมรรคจตุตถฌานจิต ๑ โสดาปัตติ

มรรคปัญจมนจิต ๑ รวม ๑๓ ดวงนี้ อาศัยหทยัตถุเกิดเสมอ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ ไม่ได้อาศัยัตถุเกิดเลย

และจิตที่ไม่ได้ประกอบกับปกิณณกเจตสิก ๖ ดวงนั้น มีจำนวน ๑๐ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐

จำแนกโดยเวทนา คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ โสตวิญญาณจิต ๒ ฆานวิญญาณจิต ๒ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ รวม ๘ ดังนี้ เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑ เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา สุขสหคตกายวิญญาณจิต ๑ เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา

จำแนกโดยเหตุ คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวงนี้ไม่มีเหตุ

จำแนกโดยกิจ คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ ทำหน้าที่ทสสนกิจ โสตวิญญาณจิต ๒ ทำหน้าที่สวณกิจ ฆานวิญญาณจิต ๒ ทำหน้าที่ฆายนกิจ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ ทำหน้าที่สายนกิจ กายวิญญาณจิต ๒ ทำหน้าที่พฺพสนกิจ

จำแนกโดยทวาร คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ เกิดในจักขุทวาร โสตวิญญาณจิต ๒ เกิดในโสตทวาร ฆานวิญญาณจิต ๒ เกิดในฆานทวาร ชิวหาวิญญาณจิต ๒ เกิดในชิวหาทวาร กายวิญญาณจิต ๒ เกิดในกายทวาร

จำแนกโดยอารมณ์ คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ มีรูปารมณ์ คือ สีต่าง ๆ โสตวิญญาณจิต ๒ มีสัทธารมณ์ คือ เสียงต่าง ๆ ฆานวิญญาณจิต ๒ มีคันธารมณ์ คือ กลิ่นต่าง ๆ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ มีรสารมณ์ คือ รสต่าง ๆ กายวิญญาณจิต ๒ มีโณภูมัพพารมณ์ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดิ่ง

จำแนกโดยวัตถุ คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ อาศัยจักขุวัตถุเกิด โสตวิญญาณจิต ๒ อาศัยโสตวัตถุเกิด ฆานวิญญาณจิต ๒ อาศัยฆานวัตถุเกิด ชิวหาวิญญาณจิต ๒ อาศัยชิวหาวัตถุเกิด กายวิญญาณจิต ๒ อาศัยกายวัตถุเกิด

๕๐. ถ. ให้จำแนกจิตที่มีจำนวนอกุศลเจตสิก และโสภณเจตสิกประกอบดังต่อไปนี้ โดยเวทนา พร้อมทั้งจำนวนและชื่อของจิตมาให้เห็นด้วย

ก. จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้ ๑๐-๘-๖-๕-๔ ดวง

ข. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๒๕-๒๔-๒๓-๒๒-๒๐-๑๙ ดวง

ค. ก. จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้ ๑๐ ดวง มี ๑ ดวง คือ โทสมูลสสังขาริกจิต เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้ ๘ ดวง มี ๕ ดวง คือ ทิฏฐิคตสัมปยุตตสังขาริกจิต ๒ ทิฏฐิคตวิปยุตตสังขาริกจิต ๒ รวม ๔ ดวงนี้ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง โทสมูลอสังขาริกจิต ๑ เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา

จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้ ๖ ดวง มี ๔ ดวง คือ ทิฏฐิตตสัมปยุต-
ตอสังขาริกจิต ๒ ทิฏฐิตตวิปปยุตตอสังขาริกจิต ๒ รวม ๔ ดวงนี้ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา
๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง

จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้ ๕ ดวง มี ๑ ดวง คือ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต
เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้ ๔ ดวง มี ๑ ดวง คือ อุทธัจจสัมปยุตตจิต
เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

ข. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๒๕ ดวง มี ๔ ดวง คือ มหากุศล
ญาณสัมปยุตตจิต ๔ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๒
ดวง

จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๒๔ ดวง มี ๔ ดวง คือ มหากุศลญาณ
วิปปยุตตจิต ๔ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง

จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๒๓ ดวง มี ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ โลกุต-
ตรจิต ๘ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา โลกุตตรจิต ๔๐ เกิดพร้อมด้วย
โสมนัสเวทนา ๓๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๘ ดวง

จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๒๒ ดวง มี ๑๖ ดวง คือ มหากิริยาญาณ-
สัมปยุตตจิต ๔ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง
รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นปัญจกมณจิต ๓) เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา

จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๒๑ ดวง มี ๔ ดวง คือ มหากิริยาญาณ-
วิปปยุตตจิต ๔ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง

จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๒๐ ดวง มี ๑๙ ดวง คือ มหาวิบาก-
ญาณสัมปยุตตจิต ๔ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๒
ดวง โลเกียปัญจกมณจิต ๑๕ เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา

จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๑๙ ดวง มี ๔ ดวง คือ มหาวิบากญาณ-
วิปปยุตตจิต ๔ เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง

จบรวมสังกะ

จบปัญหาและเฉลยในปริจเฉทที่ ๓

ปริจเฉทที่ ๗

อาร์มภท

๑. ถ. จงแปลคาถาที่แสดงถึงอนุสนธิและปฏินญา มี ทวาสดตติ วิธา วุตตา เป็นต้น และให้นับจำนวนวัตถุธรรม ๗๒ มาให้เห็นโดยไม่ต้องยกเหตุผล

ต. คาถานี้แปลความว่า วัตถุธรรม คือธรรมที่มีสภาพของตนโดยแท้ ๗๒ ประการ นั้น จำพเจ้าได้แสดงไปแล้ว บัดนี้จะแสดงสมุจยสังคหะ คือสังคหะที่รวบรวมธรรมต่าง ๆ ของวัตถุธรรม ๗๒ ประการนั้น ตามที่จะเข้ากันได้

นับจำนวนวัตถุธรรม ๗๒ นั้นมีดังนี้ จิตทั้งหมดนับเป็น ๑ เจตสิก ๕๒ นิพผันน-
รูป ๑๘ นิพพาน ๑ รวม ๗๒

๒. ถ. สมุจยสังคหะ หมายความว่าอะไร ให้ยกวงนัตถะขึ้นแสดงด้วย และพระ
อนุรุธาจารย์แสดงการจำแนกวัตถุธรรมทั้ง ๗๒ นั้นออกเป็นกี่หมวด คืออะไรบ้าง ? ให้
บอกความหมายของหมวดนั้น ๆ ด้วย

ต. สมุจยสังคหะ หมายความว่า ปริจเฉทที่แสดงการรวบรวมปรมัตถธรรมทั้ง ๔
ที่มีสภาพเข้ากันได้ให้อยู่เป็นหมวด ๆ ชื่อว่า สมุจยสังคหะ ดังมีวงนัตถะ แสดงว่า สห
อุจฺจียนฺเต เอตฺถาติ = สมุจโย (ว) ส ปิณฺฑเตวา อุจฺจียนฺเต เอเตนาติ = สมุจโย
ปริจเฉทที่ชื่อว่า สมุจยะ เพราะเป็นปริจเฉทที่แสดงรวบรวมปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ประการ
พร้อมกัน (หรือ) ปริจเฉทที่ชื่อว่าสมุจยะ เพราะเป็นเหตุแห่งการรวบรวมปรมัตถธรรมที่มี
สภาพที่เข้ากันได้ให้อยู่เป็นหมวด ๆ

และพระอนุรุธาจารย์ แสดงการจำแนกวัตถุธรรม ๗๒ นั้น ออกเป็น ๔ หมวด
คือ ๑. อุกุศลสังคหะ หมายความว่า การแสดงสังเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลโดยส่วนเดียว
หมวดหนึ่ง

ฯ ล ฯ

๔. สัพพสังคหะ หมายความว่า การแสดงสังเคราะห์ จิต เจตสิก รูป นิพพาน
ซึ่งเป็นวัตถุธรรมทั้งหมดรวมกัน หมวดหนึ่ง

จบอาร์มภท

อกุศลสังคหะ

๓. ถ. ธรรม ๙ หมวดในอกุศลสังคหะนั้น คืออะไรบ้าง และในหมวดหนึ่ง ๆ มีธรรมกี่อย่าง ? ให้บอกความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมด้วย

ต. ธรรม ๙ หมวดในอกุศลสังคหะนั้น คือ

๑. อาสวะ ๔ ๒. กิเลส

และในหมวดหนึ่ง ๆ นั้น มีธรรมอยู่ดังต่อไปนี้ คือ

๑. อาสวะ มี ๔ คือ ๒. กิเลส

๒. โสมะ มี ๔ คือ ๒. กิเลส

๓. โยคะ มี ๔ คือ ๒. กิเลส

๔. คันถะ มี ๔ คือ ๒. กิเลส

๕. อุปาทาน มี ๔ คือ ๒. กิเลส

๖. นิเวศน์ มี ๖ คือ ๒. กิเลส

๗. อนุสัย มี ๗ คือ ๒. กิเลส

๘. สังโยชน์ มี ๑๐ คือ ๒. กิเลส

๙. กิเลส มี ๑๐ คือ ๒. กิเลส

๔. ถ. จงแปลคาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในอกุศลสังคหะทั้ง ๙ หมวดนั้น และเมื่อจะแสดงวจนัตถะของคำว่าอกุศลสังคหะแล้ว จะแสดงอย่างไร ?

ต. คาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในอกุศลสังคหะทั้ง ๙ หมวดนั้น แปลดังนี้

๑. อาสวะ โสมะ โยคะ และ คันถะเหล่านี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตมแล้ว มีอย่างละ ๓ อุปาทานมีองค์ธรรมปรมาตม ๒ นิเวศน์มีองค์ธรรมปรมาตม ๘

๒. อนุสัย มีองค์ธรรมปรมาตม ๖ สังโยชน์ มีองค์ธรรมปรมาตม ๙ กิเลส มีองค์ธรรมปรมาตม ๑๐ นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบการแสดงอกุศลสังคหะ โดยมี ๙ หมวด ดังนี้

และวจนัตถะของคำว่า อกุศลสังคหะนั้นมีการแสดงดังนี้ เอกนตาอกุศลชาติ-
กานัน โสมจตุกกาทินัน สกฺคโหติ = อกุศลสกฺคโห หมวดที่สงเคราะห์สภาวธรรมต่างๆ มี
โสมะ ๔ เป็นต้น ที่เป็นอกุศลชาติล้วน ๆ ฉะนั้น จึงชื่อว่า อกุศลสังคหะ

๕. ถ. ท่านเคยได้ฟังมาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายนั้นไม่มีอาสวะแล้ว จึงได้ชื่อว่า จีณาสวะ แปลว่าผู้ที่สูญสิ้นจากอาสวะ ฉะนั้น ให้ท่านบรรยายเรื่องอาสวะ มาให้ฟังโดยละเอียดให้ถูกต้องตามหลัก

ต. บรรยายเรื่องอาสวะตามหลักนั้น มีข้อความดังต่อไปนี้

คำว่า อาสวะ นี้ หมายความว่า สิ่งที่ถูกหมักดองไว้นาน ๆ ได้แก่ สุรา แต่ในที่นี้ คำว่า อาสวะ ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ซึ่งมีสภาพเหมือนกับสุรา เพราะตามธรรมคาสุนั้น เป็นสิ่งที่ถูกหมักดองไว้นาน ๆ ฯลฯ ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงไม่ทรงแสดงอกุศลเจตสิกดวงอื่น ๆ ว่าเป็นอาสวะ

๖. ถ. ให้อธิบายถึงเรื่อง โขมะ และ โยคะ พร้อมทั้งยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย

ต. คำว่า โขมะ หมายความว่า ธรรมชาติที่ท่วมทับเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย และทำให้สัตว์ทั้งหลายจมลงในวัฏฏสงสารจนถึงอบายภูมิเหมือนกับห้วงน้ำ

อธิบายว่า ตามธรรมคาห้วงน้ำ เมื่อมีวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือสัตว์ใด ตกลงไป ในห้วงน้ำนั้นแล้ว น้ำนั้นย่อมท่วมทับเบียดเบียนวัตถุหรือสัตว์นั้น ๆ แล้วทำให้วัตถุหรือสัตว์ ทั้งหลายนั้นจมลงไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นมาได้ ฉะนั้นในที่นี้ ธรรมชาติที่มีสภาพเหมือนกับห้วงน้ำนั้น มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. โลภะ ที่มีสภาพยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์ เรียกว่า กาโมมะ อย่างหนึ่ง

๒. โลภะ ที่มีสภาพยินดีพอใจในรูปภพ อรูปภพ รูปฉาน อรูปฉาน เรียกว่า ภโวมะ อย่างหนึ่ง

๓. ทิฏฐิ ที่มีสภาพเห็นผิดในรูปนาม ขันธ์ ๕ ว่ามีตัวตน เป็นเรา เป็น เขา เป็นหญิง เป็นชาย เป็นต้น เรียกว่า ทิฏฐิโมะ อย่างหนึ่ง

๔. โมหะ ที่มีสภาพหลงไม่รู้ตามความเป็นจริงของรูปนาม ขันธ์ ๕ ที่ไม่ใช่ เป็นตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่เป็นหญิง ไม่ใช่เป็นชาย เป็นต้น เรียกว่า อวิชโมะ อย่างหนึ่ง

ฉะนั้น ปุถุชนทั้งหลายที่ยังมีการดำเนินชีวิตเป็นไปอยู่ในโลก ซึ่งยังมีความ ยินดีพอใจในกามคุณ และมีความเห็นผิด ความหลงเหล่านี้ แม้ว่าภพนี้จะได้เกิดมาเป็นมนุษย์ เทวดา ที่ตั้งอยู่ในฐานะสูงแล้วก็ตาม ก็ยังจมอยู่ในสังสารวัฏฏ์นั่นเอง จำต้องกลับจมลง ไปในอบายภูมิได้อีก ส่วนผู้ที่ได้ฉานนั้น แม้ว่าจะไม่มีความยินดีพอใจในกามคุณก็จริง แต่ก็ ยังมีความยินดีพอใจในความสุขที่เกี่ยวกับฉาน และการเกิดเป็นพรหม ทั้งความเห็นผิด ความหลง ก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้น ฉานลาภีบุคคลทั้งหลายถึงแม้จะได้ฉัตถภาพมาเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม

แล้วก็ตาม แต่ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ต้องจมอยู่ในห้วงแห่งสังสารวัฏฏ์นั่นเอง ยังไม่มีโอกาสที่จะข้ามขึ้นมาให้ถึงซึ่งพระนิพพานได้ ทั้งยังมีเวลาที่จะต้องกลับจมลงไปใบบายภูมิได้อีก นับแต่ภพที่สามเป็นต้นไป ถ้าหากว่าผู้นั้นขาดจากสัมปัตติ ๕ อย่าง คือ

๑. ปุพเพ จ กตปุณญตา = เป็นผู้ที่ได้เคยสั่งสมบุญไว้ในปางก่อน
๒. ปฏิรูปเทสวาส = ได้อยู่ในประเทศที่มีพระสัทธรรมและสัปบุรุษ
๓. สปปริสุปนิสสุย = ได้คบหาสมาคมกับสัปบุรุษ
๔. สทฺธมมสวน = ได้ฟังพระสัทธรรม
๕. อตฺตสมุมาปณิธิ = ตั้งกาย วาจา ใจ อยู่แต่ในสิ่งที่ดี

ทั้งนี้ก็เพราะว่าพรหมทั้งหลาย เมื่อเวลาที่จุติจากพรหมโลกมาบังเกิดเป็นมนุษย์ เทวดาแล้วนั้น ย่อมจะมีความเห็นผิดมากกว่าบุคคลธรรมดาสามัญ ยากที่จะแก้ไขให้หมดสิ้นไปได้ ฉะนั้น ความเห็นผิดต่าง ๆ มีสัสสตทิฐิ เป็นต้น ที่ปรากฏมีอยู่ทั่วไปในโลกทุกวันนี้ นั้นก็เนื่องมาจากบุคคลเหล่านี้เป็นผู้แนะนำสั่งสอนเป็นส่วนมาก เหตุนี้มนุษย์ เทวดา ที่ขาดจากสัมปัตติ ๕ อย่าง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เมื่อตายแล้วก็กลับจมลงไปเกิดในอบายภูมิได้อีกด้วยอำนาจแห่งทิฐิฐะ และอวิชชาซึ่งยังมีอยู่ในจิตตสันดานของตนนั่นเอง

ส่วนผู้ที่สำเร็จเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามีนั้น ถึงแม้จะขจัดความเห็นผิดหมดสิ้นไปแล้วก็จริง แต่ยังมีความหลง ความยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์อยู่ ด้วยเหตุนี้จึงต้องจมอยู่ในห้วงแห่งกามสุคติภูมิ แต่ไม่มีการกลับจมลงไป จนถึงอบายภูมิ สำหรับพระอนาคามีนั้นก็ยังมีความห่วง ความพอใจในความสุขที่เกี่ยวกับฌานและพรหมอยู่ ด้วยอำนาจแห่งโอฆะทั้งสองนี้แหละ จึงทำให้พระอนาคามีต้องจมอยู่ต่อไปในพรหมโลก เหมือนกับผู้ที่จมอยู่ริมฝั่งที่ยังมีน้ำลึกเพียงแค่อเอว โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วนี้ โลกะ ทิฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ จึงได้ชื่อว่า โอฆะ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า อวตฺถริตฺวา หนนฺติตฺติ = โอฆา (วา) อวหนนฺตฺติ โอสีทาเปนฺติตฺติ = โอฆา, โอฆาเวยฺยติ = โอฆา ธรรมชาติโดยย่อมทวมทบเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ธรรมชาตินั้นชื่อว่า โอฆะ (ได้แก่ห้วงน้ำ) (หรือ) ธรรมชาติใดทำให้สัตว์ทั้งหลายจมลง ธรรมชาตินั้นชื่อว่า โอฆะ (ได้แก่ห้วงน้ำ) ธรรมเหล่าใด ย่อมทวมทบเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย และทำให้สัตว์ทั้งหลายจมลงในวัฏฏสงสารจนถึงอบายภูมิ เหมือนกับห้วงน้ำ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า โอฆะ (ได้แก่ โลกะ ทิฐิ โมหะ)

ส่วนคำว่า โยคะ นั้นหมายความว่า ธรรมชาติที่ย่อมประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์ ไม่ให้หลุดพ้นไปได้

อธิบายว่า ธรรมศาสตร์ทั้งหลายที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในวัฏฏทุกข์ ไม่มีโอกาสที่จะหลุดพ้นไปได้นั้น ก็เนื่องด้วยอำนาจของโยคะทั้ง ๔ นี้เอง คือ

๑. โลกะ ที่มีสภาพยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์ เรียกว่า กามโยคะ อย่างหนึ่ง
๒. โลกะ ที่มีสภาพยินดีพอใจในรูปภพ อรูปภพ รูปฉาน อรูปฉาน เรียกว่า ภวโยคะ อย่างหนึ่ง
๓. ทิฏฐิ ที่มีสภาพเห็นผิดในรูปนาม จันท์ ๕ ว่ามีตัวตน เป็นเรา เป็นเขา เป็นหญิง เป็นชาย เป็นต้น เรียกว่า ทิฏฐิโยคะ อย่างหนึ่ง

๔. โมหะ ที่มีสภาพหลงไม่รู้ตามความเป็นจริงของรูปนาม จันท์ ๕ ที่ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่เขา ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย เป็นต้น เรียกว่า อวิชชาโยคะ อย่างหนึ่ง

เมื่อจะเปรียบเทียบแล้ว เหมือนกับการที่ประกอบของสองสิ่งให้ติดแน่น ไม่ให้หลุดพ้นออกจากกันได้ฉนั้นใด โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ก็ประกอบสัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์ ไม่ให้หลุดพ้นไปได้อีกฉนั้นใด โลกะ ทิฏฐิ โมหะ เหมือนการ วัตถุของสองสิ่ง สิ่งหนึ่งเปรียบได้กับสัตว์ทั้งหลาย อีกสิ่งหนึ่งเปรียบได้กับภพชาติต่าง ๆ คือวัฏฏทุกข์ หรืออีกนัยหนึ่งเปรียบเหมือนกับวัวที่ถูกเทียมเกวียนไว้ เมื่อวัวจะเดินไปทางไหนก็ต้องลากเอาเกวียนติดไปด้วยเสมอฉนั้นใด สัตว์ทั้งหลายที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏทุกข์หลุดพ้นไปไม่ได้ ก็เพราะถูกประกอบด้วย โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ฉนั้นใด วัวเปรียบได้กับสัตว์ทั้งหลาย เกวียนเปรียบได้กับกามภพ รูปภพ อรูปภพ ซึ่งเป็นวัฏฏทุกข์ เชือกที่ผูกวัวให้ติดอยู่กับเกวียน เปรียบได้กับ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ

ฉนั้น การประกอบสัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์ของโยคะทั้ง ๔ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกับโอฆะทั้ง ๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วฉนั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดง โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ว่าเป็นโยคะ ดังมีฉนั้นดะแสดงว่า วฏฏฐมมิมิ สตุเต โยเชน-
ตีติ = โยคา ธรรมเหล่าใดที่ประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์ คือภพต่าง ๆ ฉนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า โยคะ

๗. ๘. ให้แปลและอธิบายในฉนั้นดะดังต่อไปนี้

กายํ คนุเถณตีติ = กายคนุตา (วา) กาเยน กายํ คนุเถณตีติ = กายคนุตา และให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง อภิชฌา พยาบาท ที่เป็นมโนทุจริตกับอภิชฌา พยาบาท ที่เป็นคันถะ

๙. คำแปลฉนั้นดะฉนั้นดังฉนี้ ธรรมเหล่าใด ผู้คือเกี่ยวคล้องไว้ซึ่งนามกาย ฉนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า กายคันถะ (หรือ) ธรรมเหล่าใด ผู้คือเกี่ยวคล้องไว้ในระหว่าง นามกาย

รูปกายในปัจจุบันภพ กับนามกาย รูปกายในอดีตภพ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า กายคันถะ

อธิบายว่า คำว่า คันถะ หมายถึงเครื่องผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เกี่ยวคล้องกัน ประดุจโซ่เหล็ก ธรรมคาโซ่เหล็กนั้น เป็นห่วงเกี่ยวคล้อง โยงติดต่อกันเป็นสายยืดยาวฉั่นใด โลกะ โทสะ ทิฏฐิ ทั้ง ๓ นี้ ฯ ล ฯ คือนามกาย รูปกาย อันได้แก่สัตว์ทั้งหลายนั้นเอง

ความแตกต่างกันระหว่าง อภิขณาและพยาบาทที่เป็นมโนทุจริต กับอภิขณาและพยาบาทที่เป็นคันถะนั้นมีดังนี้คือ อภิขณาที่เป็นมโนทุจริต เป็นโลกะอย่างหายาบ ฯลฯ จัดเป็นอภิขณากายคันถะทั้งสิ้น พยาบาทที่เป็นมโนทุจริต เป็นโทสะอย่างหายาบ ฯลฯ จัดเป็นพยาบาทกายคันถะทั้งสิ้น

๘. ถ. คำว่า อุปาทาน เมื่อแยกบทแล้ว มีกี่บท คืออะไรบ้าง มีความหมายอย่างไร ? และให้แสดงวจนัตถะด้วย

ต. คำว่า อุปาทาน เมื่อแยกบทออกแล้วได้ ๒ บท คือ อุป + อาทาน อุป หมายถึงมัน อาทาน หมายถึงยึด เมื่อรวม ๒ บทเข้าด้วยกันแล้ว หมายถึง การยึดมันในอารมณ์ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า อุปาทิยนฺตติ = อุปาทานานิ ธรรมเหล่าใดย่อมยึดมันในอารมณ์ ฉะนั้นธรรมเหล่านั้นชื่อว่าอุปาทาน

๙. ถ. ตามธรรมดาคนเราทั้งหลายนั้น ไม่ค่อยมีความยินดีในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา เป็นส่วนมาก ที่เป็นอย่างนี้เพราะมีอะไรเป็นอุปสรรค และธรรมที่เป็นอุปสรรคในการที่จะทำความดีนั้นมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้ยกตัวอย่างขึ้นแสดงด้วย

ต. ตามธรรมดาคนทั้งหลายที่ไม่ค่อยมีความยินดีพอใจในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา เป็นส่วนมากนั้น ก็เพราะด้วยอำนาจแห่งนิวรณ์ธรรมเป็นอุปสรรค อันได้แก่ ฯลฯ ก็ทำให้ฉันทาที่ได้อยู่ที่นั่นเสื่อมสิ้นไปไม่สามารถจะเข้าฉันทาได้

ธรรมที่เป็นอุปสรรคในการที่จะทำความดีนั้นมี ๖ อย่าง คือ ๑. กามฉันทนิวรณ์ ฯลฯ ๒. อวิชชานิวรณ์ ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ ว่า ผู้ที่ไม่มีความเลื่อมใสในเรื่องของพระพุทธศาสนา ฯลฯ แสดงให้เห็นว่า กุศลธรรมที่ควรที่จะเกิดก็ไม่มีโอกาสเกิด เพราะโลกะเป็นต้นนั่นเอง เป็นเครื่องกั้นกุศลธรรมไว้ ฉะนั้น โลกะเป็นต้นเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่านิวรณ์

๑๐. ถ. กิเลสที่ไม่ใช่ชื่อว่า อนุสัย นั้นมีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง ? และกิเลสที่ได้ชื่อว่า อนุสัย นั้นเป็นกิเลสชนิดใด ? ให้ยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย

ต. กิเลสที่ไม่ใช่ชื่อว่า อนุสัย นั้นมี ๒ ชนิด คือปริยฎฐานกิเลส และวิติกมมกิเลส และกิเลสที่ได้ชื่อว่า อนุสัยนั้น เป็นกิเลสชนิดที่สงบนิ่งอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลายที่ยัง

ไม่ขึ้นสู่วิถีโดยความเป็นขณะ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า สนฺตานิ อนุ อนุ เสนฺติตฺติ = อนุสยา ธรรมเหล่าใดย่อมนอนเนื่องอยู่ในความสืบทอดแห่งรูปนาม ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อนุสัย หรืออีกนัยหนึ่ง อนุรูป การณ์ ลกิตฺวา เสนฺติ อุปฺปชฺชนฺติตฺติ = อนุสยา ธรรมเหล่าใด เมื่อได้เหตุที่สมควรแล้วย่อมเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อนุสัย

๑๑. ฉ. ให้ยกอุปมาเปรียบเทียบระหว่างกิเลสทั้ง ๓ มีอนุสัยกิเลสเป็นต้น และให้แสดงกุศลที่สามารถประหาณกิเลสทั้ง ๓ เหล่านั้นมาโดยเฉพาะ ๆ ว่ากุศลชนิดไหนประหาณ-กิเลสชนิดใด

ต. แสดงยกอุปมาเปรียบเทียบระหว่างกิเลสทั้ง ๓ มีอนุสัยกิเลสเป็นต้นนั้นมีดังนี้ คือ อนุสัยกิเลส ปริยฺยฐานกิเลส วิตีกกมกิเลส ทั้ง ๓ อย่างนี้เปรียบเทียบเหมือนกับไม้ขีดไฟ อนุสัยกิเลสเปรียบเหมือนไฟที่อยู่ในหัวไม้ขีด อารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เปรียบเหมือนเอาก้านไม้ขีดไฟขีดที่ข้างกล่อง เมื่อไฟปรากฏขึ้น ไฟนี้เปรียบเหมือนกับปริยฺยฐานกิเลส และเมื่อเอาไฟที่ปรากฏขึ้นนี้ไปจุดเข้ากับวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว ไฟที่ลุกติดวัตถุ นั้น ๆ เปรียบเหมือนวิตีกกมกิเลส ดังนี้

และกุศลที่สามารถประหาณกิเลสทั้ง ๓ เหล่านี้ได้โดยเฉพาะ ๆ นั้นคือ

๑. สีลกุศล สามารถประหาณวิตีกกมกิเลสได้
๒. สมာธิกุศล สามารถประหาณปริยฺยฐานกิเลสได้
๓. ปัญญาในมรรค สามารถประมาณอนุสัยกิเลสได้

๑๒. ฉ. เหตุใดความพอใจ ความโกรธ ความถือตัว เป็นต้นเหล่านี้ จึงชื่อว่าสังโยชน์ได้ ? ให้อธิบายและยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย

ต. การที่ความพอใจ ความโกรธ ความถือตัว เป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่าสังโยชน์ได้นั้น เพราะความพอใจ ความโกรธ ความถือตัว เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้พ้นจากวัฏฏทุกข์

อธิบายว่า ตามธรรมดาในสันดานของปุถุชนทั้งหลายนั้น ย่อมมีธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เปรียบเหมือนเชือกเส้นใหญ่ ๑๐ เส้นด้วยกัน ซึ่งทำการผูกมัดสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากกองทุกข์ได้ เชือก ๑๐ เส้นเหล่านี้ ถ้าหากว่าเส้นหนึ่งเส้นใดมีอาการตึงขึ้นแล้ว สังโยชน์เส้นนั้น ก็จะนำสัตว์นั้นให้ไปเกิดในภูมิที่เกี่ยวกับสังโยชน์ นั้น ๆ โดยอาศัยกรรมที่สัตว์นั้นกระทำให้ขึ้น ดังมีวจนัตถะ แสดงว่า สโยเชนฺติ พนฺธนฺติตฺติ = สโยชนานิ ธรรมเหล่าใด ย่อมผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า สังโยชน์

๑๓. ถ. ให้จำแนกสังโยชน์ ๑๐ โดยโอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์ ตามสุดตันตนัย และอภิธรรมนัย พร้อมทั้งบรรยายเรื่องมาด้วย

ต. จำแนกสังโยชน์ ๑๐ ตามสุดตันตนัย โดยโอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์ มีดังนี้

โอรัมภาคิยสังโยชน์มี ๕ คือ ๖๓

อุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์มี ๕ คือ ๖๓

จำแนกสังโยชน์ ๑๐ ตามอภิธรรมนัย โดยโอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์ มีดังนี้

โอรัมภาคิยสังโยชน์มี ๗ คือ ๖๓

อุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์มี ๓ คือ ๖๓

บรรยายเรื่องโอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์ ดังนี้ ธรรมดาปุณฺณทั้งหลายที่ไม่ได้ฉานนั้น กามราคสังโยชน์ตั้งเป็นประจำอยู่เสมอแล้ว และถ้าผู้นั้นกระทำทุจริต ๖๓

อนึ่งสังโยชน์ ๑๐ ที่แบ่งออกเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์ นั้น ในปรมัตถทีปนิมहाฎีกา แสดงว่าสังโยชน์ที่ถูกประหาณด้วย มรรคเบื้องต่ำ ๓ นั้น ชื่อว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่ถูกประหาณด้วย อรหัตตมรรคนั้น ชื่อว่าอุทธรณ์ภาคิยสังโยชน์

๑๔. ถ. ตามธรรมดาผู้ที่กำลังนอนหลับสนิทอยู่นั้น จิตใจของผู้นั้นย่อมผ่องใสไม่มีการเศร้าหมอง เตือดร้อนประการใด กายวาจาที่เป็นไปโดยอาการน่าเกลียด น่ากลัว น่าสังเวชก็ไม่มี แต่เมื่อผู้นั้นตื่นขึ้นแล้ว จิตใจก็เปลี่ยนแปลง เป็นเศร้าหมองบ้าง เตือดร้อนบ้าง กายวาจาก็มีกิริยาอาการที่น่าเกลียดบ้าง น่ากลัวบ้าง น่าสังเวชบ้าง เกิดขึ้นไปด้วย ที่เป็นเช่นนั้นอยากทราบว่าเป็นไปด้วยอำนาจอะไร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? และธรรมเหล่านี้เมื่อนับโดยพิสดารแล้ว มีจำนวนเท่าใด และการนับนั้นมีวิธีนับอย่างไร ?

ต. ที่เป็นเช่นนั้นนี้ด้วยอำนาจของกิเลส กิเลสมีจำนวน ๑๐ คือ ๑. โลกกิเลส ๒. โทสกิเลส ๓. โมหกิเลส ๔. มานกิเลส ๕. ทิฏฐิกิเลส ๖. วิจิกิจฉากิเลส ๗. ถีนกิเลส ๘. อุทธัจจกิเลส ๙. อหิริกกิเลส ๑๐. อโนตตปปกิเลส

และธรรมเหล่านี้เมื่อนับโดยพิสดารแล้วมีจำนวน ๑๕๐๐ วิธีนับนั้นมีการนับดังนี้ อารมณ์ที่เป็นเหตุให้กิเลส ๑๐ เกิดขึ้นได้นั้นมี ๑๕๐ คือ นามเดปัณฺณาส ได้แก่ นามธรรม ๕๓ นิปผันนรูป ๑๘ ลักขณรูป ๔ รวมเป็น ๗๕ ในอัมมัตตสันดาน คือภายในตัวเรามี ๗๕

ในพหิธสันดาน คือสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตที่อยู่ภายนอกตัวเรามี ๗๕ รวมเป็น ๑๕๐ อารมณ์ ๑๕๐ x กิเลส ๑๐ คงเป็นกิเลส ๑๕๐๐

๑๕. ถ. ให้แสดงอกุศลธรรมดังต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็นอาสวะได้	แต่เป็นคันถะไม่ได้
ข. ธรรมที่เป็นคันถะได้	แต่เป็นอาสวะไม่ได้
ค. ธรรมที่เป็นอาสวะ	และคันถะได้ทั้งสอง
ฌ. ธรรมที่เป็นอาสวะ	และคันถะไม่ได้ทั้งสอง
ง. ธรรมที่เป็นนิวรณได้	แต่เป็นสังโยชน์ไม่ได้
จ. ธรรมที่เป็นสังโยชน์ได้	แต่เป็นนิวรณไม่ได้
ฉ. ธรรมที่เป็นนิวรณ	และสังโยชน์ได้ทั้งสอง
ช. ธรรมที่เป็นนิวรณ	และสังโยชน์ไม่ได้ทั้งสอง
ซ. ธรรมที่เป็นอนุสัยได้	แต่เป็นกิเลสไม่ได้
ฌ. ธรรมที่เป็นกิเลสได้	แต่เป็นอนุสัยไม่ได้
ญ. ธรรมที่เป็นอนุสัย	และกิเลสได้ทั้งสอง
ฎ. ธรรมที่เป็นอนุสัย	และกิเลสไม่ได้ทั้งสอง

และอกุศลธรรมที่เป็นอาสวะ โอะมะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นิวรณ อนุสัย สังโยชน์ กิเลส ทั้ง ๙ เหล่านี้ได้แก่อะไร ? อกุศลธรรมที่เป็นไม่ได้ทั้ง ๙ เหล่านี้ ได้แก่ อะไร ?

- ด. ก. ธรรมที่เป็นอาสวะได้ แต่เป็นคันถะไม่ได้ ได้แก่ โมหเจตสิก
 ข. ธรรมที่เป็นคันถะได้ แต่เป็นอาสวะไม่ได้ ได้แก่ โทสเจตสิก
 ค. ธรรมที่เป็นอาสวะ และคันถะได้ทั้งสอง ได้แก่ โลกเจตสิก ทิณณเจตสิก
 ฌ. ธรรมที่เป็นอาสวะ และคันถะไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๓

(เว้นองค์ธรรม ๔)

- ง. ธรรมที่เป็นนิวรณได้ แต่เป็นสังโยชน์ไม่ได้ ได้แก่ ถีนะ มัทธะ กุกกุจจะ
 จ. ธรรมที่เป็นสังโยชน์ได้ แต่เป็นนิวรณไม่ได้ ได้แก่ มานะ ทิณณิ อิสสา

มัจฉริยะ

ฉ. ธรรมที่เป็นนิวรณ และสังโยชน์ได้ทั้งสอง ได้แก่ โลกะ โทสะ โมหะ
 อุทธัจจะ วิจิกิฉา

ข. ธรรมที่เป็นนิรณัน และสังโยชนไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๑๕ (เว้นองค์ธรรม ๑๒)

ช. ธรรมที่เป็นอนุสัยได้ แต่เป็นกิเลสไม่ได้ ไม่มี

ฌ. ธรรมที่เป็นกิเลสได้ แต่เป็นอนุสัยไม่ได้ ได้แก่ ถีนะ อหิริกะ อนัตตปปะอุทธัจจะ

ญ. ธรรมที่เป็นอนุสัย และกิเลสได้ทั้งสอง ได้แก่ โลกะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฎฐิ วิจิกิจฉา

ฎ. ธรรมที่เป็นอนุสัย และกิเลสไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๑๗ (เว้นองค์ธรรม ๑๐)

และอกุศลธรรมที่เป็นอาสวะ โสมะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นิรณัน อนุสัย สังโยชน กิเลส ทั้ง ๙ เหล่านี้ได้ นั้น ได้แก่ โลกเจตสิก อกุศลธรรมที่เป็นไม่ได้ทั้ง ๙ เหล่านี้ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ ที่ประกอบกับอกุศลจิต

จบอกุศลสังคหะ

มิสตสังคหะ

๑๖. ถ. ในมิสตสังคหะนั้น มีธรรมอยู่กี่หมวด คืออะไรบ้าง และว่าโดยประเภทแล้ว มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ค. ในมิสตสังคหะนั้น มีธรรมอยู่ ๗ หมวด คือ ๑. เหตุ ๒. ฌานังคะ ๓. มัคคังคะ ๔. อินทรีย์ ๕. พละ ๖. อธิปตี ๗. อาหาร

เมื่อว่าโดยประเภทแล้ว มีจำนวน ๖๔ คือ เหตุ ๖ ฌานังคะ ๗ มัคคังคะ ๑๒ อินทรีย์ ๒๒ พละ ๙ อธิปตี ๔ อาหาร ๔

๑๗. ถ. ให้แสดงความหมายและองค์ธรรมโดยเฉพาะ ของธรรมดังต่อไปนี้ เหตุ ๖ ฌานังคะ ๗ มัคคังคะ ๑๒

ค. ความหมายและองค์ธรรมโดยเฉพาะ ของธรรมเหล่านี้มีดังนี้

เหตุ มี ๖ คือ ฯลฯ

ฉานังคะ มี ๗ คือ ฯลฯ

มัคคังคะ มี ๑๒ คือ ฯลฯ

๑๘. ถ. ให้จำแนกอินทรีย์ ๒๒ โดย จิต เจตสิก รูป และให้แสดงความหมายของอินทรีย์ ๒๒ เหล่านั้นโดยเฉพาะ ๆ

ต. จำแนกอินทรีย์ ๒๒ โดย จิต เจตสิก รูป นั้นมีดังนี้ คือในอินทรีย์ ๒๒ นั้น จักขุนทรีย์ โสติดินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ บุริสินทรีย์ รวม ๗ เป็นรูป จีวัตินทรีย์ เป็นเจตสิก และรูป มนินทรีย์ เป็นจิต สุนินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเบกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญาตัญญูสสามินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ รวม ๑๓ เป็นเจตสิก และความหมายของอินทรีย์ ๒๒ โดยเฉพาะนั้น มีดังนี้

๑. จักขุนทรีย์ หมายความว่า ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเห็น
ฯลฯ

๒๒. อัญญาตาวินทรีย์ หมายความว่า ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้ง
อริยสัจ ๔ สิ้นสุดแล้ว

๑๙. ถ. จงจำแนกพละธรรม ๙ โดยโสภณะและอโสภณะ พร้อมด้วยแสดงความหมายของพละนั้น ๆ ด้วย และให้แสดงองค์ธรรมของอภิปตี ๔ และอาหาร ๔ ตามลำดับ

ต. จำแนกพละธรรม ๙ โดยโสภณะและอโสภณะนั้นมีดังนี้ สัทธาพละ สติพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปปพละ รวม ๕ เป็นโสภณะ อิหริกพละ อนโนตตปปพละ รวม ๒ เป็นอโสภณะ วิริยพละ สมาธิพละ รวม ๒ เป็นทั้งโสภณะ และ อโสภณะ
แสดงความหมายของพละธรรม ๙ ดังนี้

๑. สัทธาพละ หมายความว่า ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ
ฯลฯ

๙. อนโนตตปปพละ หมายความว่า ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความไม่สะดุ้งกลัว
ต่อทุกจริต

แสดงองค์ธรรมของอภิปตี ๔ ตามลำดับดังนี้

๑. นันทาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ ฯลฯ

๒. วิริยาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ ฯลฯ

๓. จิตตาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ ฯลฯ

๔. วิมังสาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ ฯลฯ

แสดงองค์ธรรมของอาหาร ๔ ตามลำดับดังนี้

๑. กพฬิการาหาร องค์ธรรมได้แก่ ฯลฯ
๒. ผัสสาหาร องค์ธรรมได้แก่ ฯลฯ
๓. มโนสัณฺเจตนาหาร องค์ธรรมได้แก่ ฯลฯ
๔. วิญญาณาหาร องค์ธรรมได้แก่ ฯลฯ

๒๐. ถ. เจตสิกดวงไหนบ้าง เมื่อขณะที่ประกอบกับจิตบางจำพวกแล้วก็เป็นองค์ฌาน
องค์มรรค อินทรีย์ พละไม่ได้ ? จงแสดงชื่อของจิตจำพวกนั้น พร้อมกับยกหลักฐานมาด้วย

 ต. เจตสิกบางดวง เมื่อขณะที่ประกอบกับจิตบางจำพวกแล้ว เป็นองค์ฌาน
องค์มรรค อินทรีย์ พละไม่ได้ นั่น ได้แก่

 ก. เวทนาเจตสิก เอกัคคตาเจตสิก ที่ในทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ เป็นองค์
ฌานไม่ได้

 ข. เอกัคคตาเจตสิก

 ที่ในอเหตุกจิต ๑๘ เป็นองค์มรรคไม่ได้
 ที่ในอวิริยจิต ๑๖ เป็นสมาธิอินทรีย์ และ
 สมาธิพละไม่ได้

 ที่ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เป็นมิจจา-
 สมาธิและสมาธิอินทรีย์ สมาธิพละไม่ได้

 ค. วิตกเจตสิก ที่ในอเหตุกจิต ๘ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐) เป็นองค์
มรรคไม่ได้

 ง. วิริยเจตสิก ที่ในหสิตุปปาทจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ เป็นองค์มรรค
ไม่ได้

 ดั่งมีหลักฐานบาลีแสดงว่า ปญฺจวิญญาณํสุ ฌานํกานิ อเหตุเกสุ มคฺคํกานิ
น ลพฺภนฺติ ตถา อวิริเยสุ เอกคฺคตา อินฺทฺริยพละวํ น จจฺจนฺติ วิจิกิञฺจายิตฺเต ปน
มคฺคภาวํ ปี

 ในทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ ย่อมไม่ได้้องค์ฌาน ในอเหตุกจิต ๑๘ ย่อมไม่ได้้องค์
มรรค เอกัคคตาเจตสิกที่ในอวิริยจิต ๑๖ ย่อมไม่ถึงซึ่งสมาธิอินทรีย์ และสมาธิพละ เอกัคคตา
เจตสิกที่ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ ย่อมไม่ถึงซึ่งมิจจาสมาธิ สมาธิอินทรีย์ และสมาธิพละด้วย

๒๑. ถ. คาถาที่แสดงองค์ธรรมในมิสกสังคหะทั้ง ๗ หมวดนั้น แสดงอย่างใด เมื่อ
แปลเป็นใจความแล้ว แปลอย่างใด ?

ด. คาทาที่แสดงองค์ธรรมในมิสกสังคหะทั้ง ๗ หมวดนั้น แสดงดังนี้

๑. เหตุ ปล่อยฉันทนุงคา ฯลฯ

๒. จตุตาโรธิปติ วุตตา ฯลฯ

แปลเป็นใจความว่า

๑. เหตุ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์แล้วมี ๖ ฯลฯ

๒. อธิปติ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์แล้วมี ๔ ฯลฯ

๒๒. ถ. จงแสดงวจนัตถะของบทดังต่อไปนี้ ๑. มิสกสังคหะ ๒. เหตุ

๓. ฉานังคะ ๔. มัคคังคะ ๕. อินทริย์ ๖. พละ ๗. อธิปติ ๘. อาหาร

ด. วจนัตถะของบทเหล่านี้ มีดังนี้

๑. คำว่ามิสกสังคหะ กุสลากุสลาพยากตมิสสุสาน เหตุฉกกาทีนัง สงฺคโหติ
= มิสกสงฺคโห

หมวดที่สงเคราะห์สภาวะธรรมต่าง ๆ มีเหตุ ๖ เป็นต้น ที่เป็นกุศล อกุศล
อพยากต ปะปนกัน ฉะนั้นจึงชื่อว่ามิสกสังคหะ

๒. คำว่าเหตุ

หิโนติ วุตติ ผล เอเตหิ อิติ เหตุโ

ลทุเหตุ เต ติรา รุพฺพมูลาว ปาปปา

ผลย่อมเกิดเพราะธรรมเหล่านี้ ฉะนั้นธรรมเหล่านี้จึงชื่อว่าเหตุ หมายความว่า
ธรรมทั้งหลายที่ได้รับอุปการะจากเหตุ ย่อมมีสภาพมั่นคงในอารมณ์ประจวบต้นไม้มที่มีรากงอกงาม
แผ่ไปฉะนั้น

๓. คำว่าฉานังคะ

อาลมพมุพฺปิขุณฺเณติ อิติ ฉานานิ วุจฺเจ

ฉาเปเนติ วา ปจฺจนีเก อิติปิ ฉานสยฺญิตา

ธรรมเหล่าใด ย่อมเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์มีกสิณเป็นต้น ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น
จึงชื่อว่าฉาน หรือธรรมเหล่าใด ย่อมเผ่าซึ่งธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ฉะนั้นธรรมเหล่านั้น
จึงชื่อฉาน ได้แก่องค์ฉาน ๗

๔. คำว่ามัคคังคะ

สุคตฺยา จ ทุกฺคตฺยา จ นิพฺพานสฺส จ ปาปณา

เตสฺสจ ปถฺกุตฺตา มคฺคฺกานีติ วุจฺเจ

มคฺคฺสฺส วา อํกานีติ มคฺคฺกานีติ สมฺมตา

องค์ธรรม ๙ ท่านกล่าวว่าเป็นองค์มรรค เพราะเป็นเหตุให้ถึงสุคติภูมิ ทุกคติภูมิ และนิพพาน และเป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิ ทุกคติภูมิ และนิพพาน อีกนัยหนึ่งองค์ธรรม ๙ ท่านเรียกว่าองค์มรรค เพราะเป็นส่วนหนึ่ง ๆ ของมรรค

๕. คำว่าอินทรีย์ อินฺทนฺติ ปรมิสฺสริยํ กโรนฺตติ = อินฺทริยานิ ธรรมเหล่าใดเป็นผู้ปกครอง คือย่อมกระทำให้ตนเป็นอิสระยิ่ง ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าอินทรีย์

๖. คำว่าพละ พลฺลิยนฺติ อุปฺปนฺเน ปฏิปฺกฺษธฺมเม สหฺนฺติ มทฺทนฺตติ = พฺลานิ

ธรรมเหล่าใดย่อมมีกำลังกดซึ่งปฏิบัติภพธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว และมีความอดทนต่อผู้ ทำลายซึ่งปฏิบัติภพธรรมนั้น ฉะนั้นธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าพละ

๗. คำว่าอริบตี อรินานํ ปติ = อริปติ ธรรมที่เป็นเจ้าแห่งธรรมที่เกี่ยวข้องกันกับตน หรือธรรมที่เป็นใหญ่กว่าธรรมที่เกี่ยวข้องกันกับตน ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อริบตี อีกนัยหนึ่ง อริโก ปติ = อริปติ ธรรมที่เป็นเจ้าที่มีอำนาจยิ่ง หรือธรรมที่เป็นใหญ่ที่มีอำนาจยิ่ง ชื่อว่า อริบตี

๘. คำว่าอาหาร อานฺตติ = อานาธา ธรรมเหล่าใดย่อมนำมาซึ่งธรรมที่เป็นผลของตน ๆ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าอาหาร

๒๓. ๓. คำว่า ฌาน หมายความว่าอย่างไร และธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อองค์ฌานนั้นคืออะไร ? ให้แสดงโดยเฉพาะ ๆ

๓. คำว่า ฌาน หมายความว่า การเข้าไปเพ่งอารมณ์ มีกสิณ เป็นต้น หรือเพาธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ฉะนั้นจึงชื่อว่าฌาน และธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อองค์ฌานนั้น คือ

ถีนมิตฺตนิวรณํ เป็นปฏิปักษ์กับ วิตก

วิจิกิจฺจนนิวรณํ เป็นปฏิปักษ์กับ วิจาร

พยาปาทนิวรณํ เป็นปฏิปักษ์กับ ปิตี

กามฉันทนิวรณํ เป็นปฏิปักษ์กับ เอกัคคตา

อุทฺธจฺจกุกฺกจนนิวรณํ และ โทมนัสเวทนา เป็นปฏิปักษ์กับ โสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

ปีติและโสมนัสเวทนา เป็นปฏิปักษ์กับ โทมนัสเวทนา

๒๔. ๓. จงอธิบายองค์ธรรมทั้ง ๙ มีปัญญาเป็นต้นที่ได้ชื่อว่ามรรคและพระพุทธรองค์ทรงแสดงหนทางที่นอกจากองค์มรรค ๑๒ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ว่าโดยองค์ธรรมได้แก่อะไร ?

ต. องค์ธรรม ๙ มีปัญญาเป็นต้นที่ได้ชื่อว่ามรรคนั้น เพราะธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน ๓๑ ภุมิ และผู้ที่เข้าถึงนิพพานได้นั้น ย่อมต้องอาศัยมีเหตุมีหนทางที่ช่วยส่งเสริมให้ถึง ธรรมที่เป็นเหตุและเป็นหนทางให้เข้าถึงภูมิต่าง ๆ และนิพพานนั้นก็ไดแก้องค์มรรค ๑๒ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นนั่นเอง

และพระพุทธรองค์ทรงแสดงหนทางที่นอกจากองค์มรรค ๑๒ มีอยู่ ๔ อย่างคือ มิจฉาวจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาสติ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมแล้ว

มิจฉาวจา ได้แก่อกุศลจิตอุปาทที่เกียด้วยวจีทุจริต

มิจฉากัมมันตะ ได้แก่อกุศลจิตอุปาทที่เกียด้วยกายทุจริต

มิจฉาอาชีวะ ได้แก่อกุศลจิตอุปาทที่เกียกับการเลียงชีพในทางที่ผิด

มิจฉาสติ ได้แก่อกุศลจิตอุปาทที่มีสัณญญาเป็นประธาน ในการระลึกถึงสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ นั้นเอง

๒๕. ถ. จงบรรยายในคำว่า อินทรีย์ โดยย่อ พร้อมกับจำแนกอินทรีย์เหล่านั้นโดยภูมิตามหลักที่ได้กล่าวไว้

ต. บรรยายในคำว่า อินทรีย์ โดยย่อ ตามหลักที่ได้กล่าวไว้นั้น มีดังนี้

คำว่า อินทรีย์ แปลว่าเป็นผู้ปกครอง หมายความว่า สามารถทำให้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตนนั้นต้องเป็นไปตามอำนาจของตน เช่น ฯลฯ คือกระทำให้สภาวะธรรมที่เกียเนื่องกันกับตนนั้นให้เป็นไปตามอำนาจของตน

จำแนกอินทรีย์ ๒๒ โดยภูมิ

๑. จักขุอินทรีย์ โสติดินทรีย์ ฯลฯ

๒. ชีวิตินทรีย์ มนินทรีย์ ฯลฯ

๓. โสมนัสสินทรีย์ เป็นกามธรรม ฯลฯ

๔. อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ ฯลฯ

๒๖. ถ. คำว่า พละ หมายความว่าไม่หวั่นไหว ทั้งมีกำลังอดทนอย่ายี้ต่อสู่ทำลายปฏิบัติภพธรรมได้ อยากทราบว่ไม่หวั่นไหวอย่างใด มีกำลังอดทนอย่ายี้ต่อสู่ทำลายปฏิบัติภพธรรมได้อย่างใด ? จงอธิบายพร้อมทั้งยกสาธกบาลีขึ้นแสดงไม่ต้องแปล

ต. คำว่า พละ หมายความว่า ไม่หวั่นไหว ทั้งมีกำลังอดทนอย่ายี้ทำลายปฏิบัติภพธรรมได้นั้น อธิบายว่า ความไม่หวั่นไหวนี้มีอยู่ ๒ อย่างคือ นายพลบางคนไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตน ฯลฯ ดังนี้เป็นต้นประการหนึ่ง นายพลบางคนไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตน ฯลฯ ดังนี้เป็นต้นประการหนึ่ง ดังมีสาธกบาลีแสดงว่า อสทฺธิเย โกสทฺเช จ ฯลฯ อปฺปญฺญา ปี ตํ นามิกา

๒๗. ก. ให้แสดงวจนัตถะในคำว่า อธิบัติ และธรรมที่เป็นอธิบัติได้นั้น อยู่ในขณะ ชนิดไหน ? ให้ยกหลักฐานบาลีขึ้นแสดงด้วย

ค. คำว่า อธิบัติ มีวจนัตถะแสดงว่า อธิทานํ ปติ = อธิปติ ธรรมที่เป็นเจ้าแห่งธรรมที่เกี่ยวข้องกันกับตนหรือธรรมที่เป็นใหญ่กว่าธรรมที่เกี่ยวข้องกันกับตน ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อธิบัติ หรืออีกนัยหนึ่ง อธิโก ปติ = อธิปติ ธรรมที่เป็นเจ้าที่มีอำนาจยิ่ง หรือธรรมที่เป็นใหญ่ที่มีอำนาจยิ่ง ชื่อว่า อธิบัติ

และธรรมที่เป็นอธิบัติได้นั้นต้องอยู่ในขณะชนิดที่เป็นทวิเหตุกขณะ หรือติเหตุกขณะเท่านั้น ดังมีหลักฐานบาลีแสดงว่า ทวิเหตุกติเหตุกขวนเสววยถาสมภวํ อธิปติเอโกว ลพุกต แปลความว่าในทวิเหตุกขวนและติเหตุกขวนเท่านั้นที่จะมีอธิบัติได้อย่างเดียว ในจำนวนอธิบัติ ๔ นั้น ตามที่จะเป็นได้

๒๘. ก. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองของอินทรีย์กับความ เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองของอธิบัติ โดยละเอียด

ค. แสดงความแตกต่างกันระหว่างเป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองของอินทรีย์กับความ เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองของอธิบัตินั้นมีดังนี้ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองโดยความเป็นอินทรีย์ นี้ เมื่อขณะที่เกิดขึ้นนั้น ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันในคราวเดียวกันได้หลาย ๆ อินทรีย์ โดยไม่ขัดกัน ฯลฯ

สรุปความว่า ความเป็นใหญ่โดยความเป็นอินทรีย์ในคราวเดียวกัน เป็นได้หลาย อินทรีย์โดยไม่ขัดกัน ส่วนความเป็นใหญ่โดยความเป็นอธิบัตินั้น ในคราวหนึ่ง ๆ เป็นไปได้ อย่างเดียวเท่านั้น เกิดร่วมกันหลาย ๆ อธิบัติไม่ได้

๒๙. ก. ท่านกล่าวว่า ธรรมใดยอมนำมาซึ่งผลของตน ธรรมนั้นชื่อว่า อาหาร อยาก ทราบถึงคำที่ว่า นำมา นั้น นำมาอย่างไรให้อธิบาย และให้แสดงถึงการนำของอาหารทั้ง ๔ โดยเฉพาะ ๆ พร้อมทั้งยกหลักฐานบาลีขึ้นแสดงด้วย

ค. คำว่า นำมา ในที่นี้นั้น หมายความว่าทำให้เกิดผลขึ้นและช่วยอุดหนุนให้ตั้ง อยู่ได้ เจริญขึ้นได้ เหมือนดังที่กล่าวกันทั่ว ๆ ไปว่า การงานสิ่งนั้นตั้งขึ้นได้ เจริญได้ ก็โดย อาศัยผู้จัดการเป็นผู้นำ ถ้าขาดผู้จัดการเสียแล้ว กิจการนั้น ๆ ก็ตั้งอยู่และเจริญขึ้นไม่ได้ ข้อนี้นั้น ความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน และการนำมาของอาหารทั้ง ๔ โดยเฉพาะ ๆ นั้น มีดังนี้ คือ

๑. กพพิการาหาร นำมาซึ่งอาหารขุสัทธัญญะกกลาป ให้เกิดในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย

๒. ผัสสาหาร นามาสังเวทนา คือการเสวยอารมณ์เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง
เฉย ๆ บ้าง

๓. มโนสัจเจตนาหาร นามาสังปฏิสนธิวิญญาน คือการเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา
พรหม อายสัตว์ และปวัตติวิญญาน คือการเห็น การได้ยิน เป็นต้น

๔. วิญญานาหาร นามาสังเจตสิก และกัมมชรูป
ดังมีหลักฐานบาลีแสดงว่า

โอชฎฐมกรุป เย เวทนํ ปฏิสนธิกํ
นามรูปํ อหารนติ ตสุมหาราติ วุจฺजे

ธรรมเหล่านี้ ย่อมนำอาหารขสุทธฎฐกกลาป เวทนา ปฏิสนธิวิญญานเจตสิกและ
กัมมชรูป โดยเฉพาะของคน ๆ ฉะนั้น ธรรมเหล่านี้จึงได้ชื่อว่าอาหาร

๓๐. ๓. จงแสดงธรรมดังต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็นฉานังคะได้	แต่เป็นมคคังคะไม่ได้
ข. ธรรมที่เป็นมคคังคะได้	แต่เป็นฉานังคะไม่ได้
ค. ธรรมที่เป็นฉานังคะ	และมคคังคะได้ทั้งสอง
ฌ. ธรรมที่เป็นฉานังคะ	และมคคังคะไม่ได้ทั้งสอง
ง. ธรรมที่เป็นมคคังคะได้	แต่เป็นพละไม่ได้
จ. ธรรมที่เป็นพละได้	แต่เป็นมคคังคะไม่ได้
ฉ. ธรรมที่เป็นมคคังคะ	และพละได้ทั้งสอง
ช. ธรรมที่เป็นมคคังคะ	และพละไม่ได้ทั้งสอง

๓. ก. ธรรมที่เป็นฉานังคะได้ แต่เป็นมคคังคะไม่ได้ ได้แก่วิจาร์ ปิติ และ
เวทนาเจตสิกที่ในจิต ๑๑๑ (เวทนาวิญญานจิต ๑๐) วิตกเจตสิกที่ในอเหตุกจิต ๘
เอกัคคตาเจตสิกที่ในอเหตุกจิต ๘ และวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

ข. ธรรมที่เป็นมคคังคะได้ แต่เป็นฉานังคะไม่ได้ ได้แก่สติ ปัญญา วิรติ ทิฏฐิ
และวิริยเจตสิกที่ในจิต ๑๐๓ (เวทนาวิญญานจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑)

ค. ธรรมที่เป็นฉานังคะ และมคคังคะได้ทั้งสอง ได้แก่วิตกเจตสิกที่ในจิต ๔๗
(เวทนาเจตสิก ๘) เอกัคคตาเจตสิกที่ในจิต ๑๐๒ (เวทนาเจตสิก ๑๘ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)

ฌ. ธรรมที่เป็นฉานังคะ และมคคังคะไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่จิต ๘๙ เจตสิก ๔๐
(เวทนา ๑๒ คือ เวทนา เอกัคคตา วิตก วิจาร์ วิริยะ ปิติ ทิฏฐิ สติ วิรติ ๓ ปัญญา

ที่เป็นฉนังคะและมคคังคะ) และเวทนา เอกคคตา เจตสิกที่ในทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐
 วิริยเจตสิกที่ในมโนทวาราวชชนจิต ๑ และหสิตุปปาทจิต ๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ง. ธรรมที่เป็นมคคังคะได้ แต่เป็นพละไม่ได้ ได้แก่วิตกเจตสิกที่ในจิต ๔๗
 (เว้นอเหตุกจิต ๘) ทิณฐิ วิรตีเจตสิก

จ. ธรรมที่เป็นพละได้ แต่เป็นมคคังคะไม่ได้ ได้แก่สัทธา หิริ โอตตปปะ
 อหิริกะ อโนตตปปะ และวิริยะ เอกคคตาเจตสิกที่ในมโนทวาราวชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑

ฉ. ธรรมที่เป็นมคคังคะและพละได้ทั้งสอง ได้แก่ปัญญา สติ และวิริยเจตสิก
 ที่ในจิต ๑๐๓ (เว้นมโนทวาราวชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑) เอกคคตาเจตสิกที่ในจิต ๑๐๒
 (เว้นอเหตุกจิต ๑๘ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)

ช. ธรรมที่เป็นมคคังคะและพละไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่จิต ๘๙ เจตสิก ๓๘ (เว้น
 ๑๔ คือ เอกคคตา วิตก วิริยะ อหิริกะ อโนตตปปะ ทิณฐิ สัทธา สติ หิริโอตตปวิรตี
 ๓ ปัญญา ที่เป็นมคคังคะและพละ) และเอกคคตาเจตสิกที่ในอวิริยจิต ๑๖ และวิจิกิจฉา-
 สัมปยุตตจิต ๑ รูป ๒๘ นิพพาน

จบมิสถกสังคะ

โพธิปักขียสังคะ

๓๑. ฉ. ให้จำแนกโพธิปักขียธรรม ๓๗ ประการโดยแบ่งเป็นหมวด ๆ และจงแสดง
 ความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมในโพธิปักขียธรรมดังต่อไปนี้

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน
๒. ัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน
๓. อุปปนุณนํ ปาปกานํ ปหานาย วายาโม
๔. อนุปนุณนํ ปาปกานํ อนุปปาทาย วายาโม
๕. ฉันทิทธิบาท
๖. วิมังสิทธิบาท
๗. วิริยินทรีย์
๘. สัทธาพละ
๙. ปัญญาพละ
๑๐. ปิติสัมโพชฌงค์

๑๑. สมาริสัมโพชฌงค์

๑๒. สัมมาสังกัปปะ

๑๓. สัมมาสมาธิ

ต. จำแนกโพธิปักขิยธรรม ๓๗ โดยแบ่งเป็นหมวด ๆ ดังนี้ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘

ความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมในโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น มีดังนี้

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายความว่า สติที่ตั้งมั่นในการพิจารณาเนือง ๆ ซึ่งกายคือรูปขันธ์ มีลมหายใจเข้าออก อิริยาบถใหญ่ อิริยาบถน้อย เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อปปนาชวนะ ๒๖

๒. ฐัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายความว่า สติที่ตั้งมั่นในการพิจารณาเนือง ๆ ซึ่งสภาพธรรมที่เป็นอยู่โดยอาการที่ปราศจากตัวตน มีสภาพของโลกะ โทสะ โมหะ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อปปนาชวนะ ๒๖

๓. อุปฺปณฺหานํ ปาปกาณํ ปหานาย วายาโม หมายความว่า ความพยายามเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิกที่ในกุศลจิต ๒๑

๔. อนุปฺปณฺหานํ ปาปกาณํ อนุปฺปาทาย วายาโม หมายความว่า ความพยายามเพื่อละอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นนั้นไม่ให้เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิกที่ในกุศลจิต ๒๑

๕. ฉันทิทธิบาท หมายความว่า ความพอใจอย่างแรงกล้าเป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จฉันท มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ ฉันทเจตสิกที่ในกุศลจิต ๒๑

๖. วิมมังสิทธิบาท หมายความว่า ปัญญาอย่างแรงกล้าเป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จฉันท มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในกุศลญาณสัมปยุตตจิต ๑๗

๗. วิริยอินทรีย์ หมายความว่า วิริยะเป็นผู้ปกครองในความพยายามต่อสิ่งที่ควร องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อปปนาชวนะ ๒๖

๘. สัทธาพละ หมายความว่า สัทธาเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในความเลื่อมใสต่อสิ่งที่ควร องค์ธรรมได้แก่ สัทธาเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อปปนาชวนะ ๒๖

๙. ปัญญาพละ หมายความว่า ปัญญาเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการรู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๘ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อปปนาชวนะ ๒๖

๑๐. ปิตติสัมโพชฌงค์ หมายความว่า ความอิมใจเป็นองค์แห่งการรู้ริยสัจจ์ ๔ องค์ธรรมได้แก่ ปิตติเจตสิกที่ในมหากุศลโสมนัส ๔ มหากริยาโสมนัส ๔ สัปปีติกอัปปนาชวนะ ๓๐ หรือรูปกุศล ๓ รูปกริยา ๓ โลกุตตรจิต ๘

๑๑. สมามิสัมโพชฌงค์ หมายความว่า ความตั้งมั่นในอารมณ์เป็นองค์แห่งการรู้ริยสัจจ์ ๔ องค์ธรรมได้แก่ ตัตตรมัมมฉัตตดาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖

๑๒. สัมมาสังกัปปะ หมายความว่า ความดำริชอบเป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ ปฐมณานชวนะ ๑๐ หรือรูปกุศล ๑ รูปกริยา ๑ โลกุตตรจิต ๘

๑๓. สัมมาสมาธิ หมายความว่า ความตั้งมั่นชอบเป็นหนทางให้ถึงมรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖

๓๒. ถ. คาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในโพธิปักขิยสังคณัน แสดงว่าอย่างไร ? ให้ แปลด้วย

ต. คาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในโพธิปักขิยสังคณัน มีดังนี้

๑. จนุโท จิตตมุเปกขา จ ฯลฯ วายาโม วิรติตุย

๒. สมุมาสติ สมาริทธิ ฯลฯ สตุตธา ตตุถ สกฺโข

โพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์แล้วมี ๑๔ ดังนี้คือ

ฯลฯ

การสงเคราะห์เป็นหมวด ๆ ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ เหล่านี้ มี ๗ หมวด ดังนี้

๓๓. ถ. ให้แสดงองค์ธรรมของโพธิปักขิยธรรมที่มีฐานะดังต่อไปนี้ ฐานะ ๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙

ต. องค์ธรรมของโพธิปักขิยธรรมที่มีฐานะนั้น มีดังนี้

ฐานะ ๑ มี ๙ ดวง คือ วิตกเจตสิก ปัสสัทธิเจตสิก ปิตติเจตสิก ตัตตรมัมมฉัตตดาเจตสิก ฉันทเจตสิก จิต สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก

ฐานะ ๒ มี ๑ ดวง คือ สัทธาเจตสิก

ฐานะ ๓ ไม่มี

ฐานะ ๔ มี ๑ ดวง คือ เอกัคคตาเจตสิก

ฐานะ ๕ มี ๑ ดวง คือ ปัญญาเจตสิก

ฐานะ ๖-๗ ไม่มี

ฐานะ ๘ มี ๑ ดวง คือ สติเจตสิก

ฐานะ ๙ มี ๑ ดวง คือ วิริยเจตสิก

๓๔. ถ. โภธิปักขิยธรรมนี้ เกิดขึ้นในโลเกียธรรมได้หรือไม่ ถ้าได้ จะได้ในขณะไหน ?
ให้ยกหลักฐานพร้อมทั้งคำแปลมาให้เห็นด้วย

ต. โภธิปักขิยธรรมนี้เกิดขึ้นในโลเกียธรรมได้ และเกิดขึ้นในขณะสำเร็จเป็นวิสุทธิ
ทั้ง ๖ (เวณญาณทัสสนวิสุทธิ) ดังมีหลักฐานบาลีแสดงว่า โลเกียเปยฺย ยถาโยคํ ฉพฺพิสุทฺธิ
ปวตฺตติยํ แม้นในโลเกียกุศลและกิริยาจิต ก็ย่อมเกิดขึ้นตามที่ประกอบได้

๓๕. ถ. ปัญญาจำพวกไหนได้ชื่อว่า โภธิ ในโภธิปักขิยสังคหะนี้ ? ให้แสดงเหตุผล
พร้อมทั้งยกหลักฐานมาให้เห็นด้วย

ต. ปัญญาที่ได้ชื่อว่า โภธิ ในโภธิปักขิยสังคหะนี้นั้น ได้แก่ ปัญญาที่อยู่ใน
มรรคจิต ๔ ดังมีหลักฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในมหานิทเทสพระบาลีว่า โภธิ วุจฺจติ
จตุสฺส มคฺเคสฺส ญาณํ ญาณในมรรคทั้ง ๔ เรียกว่า โภธิ เหตุผลที่จะพึงยกขึ้นแสดงนั้น
ก็เพราะว่าในที่นี้ต้องการธรรมชาติที่เป็นผู้รู้ริยสัจจ์ ๔ โดยเฉพาะ สมดังจกณฺดะที่แสดง
จตตาริ สจฺจานิ พุชฺฌตฺติติ = โภธิ ธรรมชาติโดยย่อรู้ริยสัจจ์ทั้ง ๔ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น
ชื่อว่า โภธิ

ส่วนปัญญาที่อยู่ในโลเกียจิต ผลจิต ที่เกี่ยวกับโพชฌงค์ หาใช่เป็นปัญญาที่รู้ริย-
สัจจ์ ๔ ไม่ เพียงแต่เป็นเหตุให้รู้ริยสัจจ์ ๔ เท่านั้น ดังมีจกณฺดะแสดงว่า พุชฺฌนฺติ
เอตยาติ = โภธิ พระโยคีบุคคลทั้งหลายย่อมรู้ริยสัจจ์ ๔ ด้วยธรรมหมวดนี้ ฉะนั้น ธรรม
หมวดที่เป็นเหตุให้รู้ริยสัจจ์ ๔ นี้ ชื่อว่า โภธิ

อีกประการหนึ่ง คำว่า โภธิ ในโพชฌงค์นั้น หาใช่เป็นชื่อของปัญญาดวงเดียวไม่
องค์ของโพชฌงค์อื่น ๆ ก็ชื่อว่า โภธิ ด้วย

๓๖. ถ. โภธิปักขิยะ มีความหมายอย่างไร ถ้าเดิมคำว่า สังคหะ เข้าด้วยแล้ว จะมี
ความหมายอย่างไร ? ให้อธิบาย ยกจกณฺดะขึ้นแสดงด้วย

ต. โภธิปักขิยะ หมายความว่า ธรรมที่เกิดในฝ่ายแห่งมรรคญาณ ๔ ชื่อว่า
โภธิปักขิยะ ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ดังมีจกณฺดะแสดงว่า โภธียา ปกฺเข ภวติ =
โภธิปักขิยา ถ้าเดิมคำว่าสังคหะเข้าด้วยแล้ว หมายความว่า การแสดงรวบรวมธรรมที่เป็นฝ่าย

มรรคญาณ ๔ ชื่อว่า โพธิปักขิยสังคหะ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า โพธิปักขิยานํ สงฺคโหติ = โพธิปักขิยสงฺคโห

๓๗. ฉ. คำว่า สติปัฏฐาน มีความหมายอย่างไร แสดงวจนัตถะว่าอย่างไร และทำไม สติดวงเดียวจึงเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้ ? ให้อธิบายยกเหตุผลด้วย

ต. คำว่า สติปัฏฐาน หมายความว่า สติที่เป็นประธานให้สัมปยุตตธรรมตั้งมั่นใน อารมณ์ มีกาย เป็นต้น ดังมีวจนัตถะแสดงว่า สติ เอว ปฏฺฐานนฺติ = สติปัฏฐาน

และการที่สติดวงเดียวเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้นั้น ก็เพราะว่าอารมณ์อันเป็นที่ ตั้งแห่งการกำหนดก็มี ๔ ลักษณะอันเป็นนิมิตที่ปรากฏขึ้นก็มี ๔ การประหาณวิปัสสนาธรรม ก็มี ๔ ด้วยเหตุนี้สติดวงเดียวจึงเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้

อธิบายว่า อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการกำหนดมี ๔ นั้น คือ

๑. รูปขันธ์ เป็นอารมณ์แห่งการกำหนดของสติ เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ฯลฯ

๔. สัญญาขันธ์ } เป็นอารมณ์แห่งการกำหนดของสติ เรียกว่า ธัมมานุปัสสนาสติ-
สังขารขันธ์ } ปุฏฐาน

ลักษณะอันเป็นนิมิตที่ปรากฏขึ้นมี ๔ และการประหาณวิปัสสนาธรรมมี ๔ นั้น คือ

๑. การกำหนดพิจารณาในกายอยู่เนื่อง ๆ เป็นเหตุให้รู้สึกลักษณะปรากฏขึ้น และ ในขณะเดียวกัน ย่อมประหาณสุกวิปัสสนาให้หมดไป

ฯลฯ

๔. การกำหนดพิจารณาในสภาพธรรม คือ สัญญาและสังขารอยู่เนื่อง ๆ เป็นเหตุให้ อนัตตลักษณะปรากฏขึ้น ในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณอตตวิปัสสนาให้หมดไป

๓๘. ฉ. วิริยะชนิดไหนเป็นสัมมปปธานได้ และในการที่กล่าวว่าวิริยะที่นอกจากกุศล-วิริยะแล้วเป็นสัมมปปธานไม่ได้ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด ? และให้บรรยายถึงสัมมปปธาน ทั้ง ๔ นั้น มาให้เห็นสัก ๒ ข้อ ตามความพอใจของท่าน

ต. วิริยะที่เป็นสัมมปปธานได้นั้น ต้องเป็นวิริยะอย่างแรงกล้า วิริยะธรรมดา สามัญเป็นสัมมปปธานไม่ได้ กล่าวคือ การพยายามโดยไม่ทอดทิ้ง แม้ว่าเลือดและเนื้อในร่างกาย ของเราเหือดแห้งไป คงเหลือแต่หนังเอ็นกระดูกก็ตาม ก็อันใดที่จะถึงสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงของ บุรุษ ถ้ากึ่งนั้น ๆ ยังไม่สำเร็จลุล่วงไป เราจะไม่เลิกความพยายามนั้นเสีย

และในการที่กล่าวว่า วิริยะที่นอกจากกุศลวิริยะแล้ว เป็นสัมมปปธานไม่ได้นั้น เพราะเหตุว่าพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมพ้นจากหน้าที่การงานที่เกี่ยวกับการประหาณอกุศลและ

กระทำให้อกุศลเกิดเสียแล้ว ฉะนั้น วิริยะที่อยู่ในกิริยาขณะนั้น จึงไม่เรียกว่าสัมมปปธาน สำหรับวิริยะที่อยู่ในผลจิตก็เช่นเดียวกัน คือไม่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ทั้ง ๔ นั้น เพราะตัวเองเป็นวิบากอยู่แล้ว

บรรยายสัมมปปธาน

๑. พยายามเพื่อละอกุศลที่เกิดแล้ว ในที่นี้อกุศลธรรมที่เกิดแล้ว ที่เรียกว่า อุปัน-
นปาปกะนั้น หมายถึง อกุศลธรรมที่เกี่ยวกับทุจริต และทุจริต ฯลฯ ส่วนการประหาณ-
อกุศลธรรม ที่เป็นอุปันนปาปกะ ของวิริยะที่อยู่ในมรรคกุศลนั้นชัดเจนอยู่แล้ว

๒. พยายามเพื่อไม่ให้อกุศลใหม่เกิด ในที่นี้อกุศลธรรมที่ยังไม่เคยเกิด ที่เรียกว่า
อนุปันนปาปกะนั้น หมายถึง ฯลฯ การปฏิบัติดังกล่าวมานี้ ได้ชื่อว่า **อนุปปนฺนํ ปาป-**
กานํ อนุปปาทาย วายาโม

๓. พยายามเพื่อให้กุศลใหม่เกิด ในที่นี้กุศลใหม่ คือ กุศลที่ยังไม่เคยเกิด ที่เรียกว่า
อนุปันนกุศลนั้น หมายถึง ฯลฯ การพยายามให้กุศลที่ยังไม่เคยเกิดให้เกิดขึ้นแก่ตนเองนั้น
แหละ ได้ชื่อว่า **อนุปปนฺนํ กุสลาณํ อนุปปาทาย วายาโม**

๔. พยายามเพื่อให้กุศลที่เกิดแล้วเจริญรุ่งเรืองขึ้น ในที่นี้กุศลที่เกิดแล้วเรียกว่า
อุปันนกุศลนั้น หมายถึง ฯลฯ และความพยายามกระทำให้อกุศลที่เกิดแล้วนั้นเกิดขึ้นเสมอ ๆ
จึงได้ชื่อว่า **อนุปปนฺนํ กุสลาณํ ภิโยภาวาย วายาโม**

หมายเหตุ ให้เลือกเฉลยเอา ๒ ข้อเท่านั้น

๓๙. ถ. ท่านที่มีความประสงค์จะเรียนพระอภิธรรมให้จบหลักสูตรทั้ง ๙ ชั้น จนกระทั่ง
ได้รับปริญญาบัตรนั้น จำเป็นจะต้องมีธรรมที่เป็นเครื่องให้สำเร็จในความประสงค์ของท่านก็อย่าง
คืออะไรบ้าง ? และธรรมเหล่านี้ถ้าอยู่ในวิบากและกิริยาแล้ว จะได้ชื่อว่าเป็นเครื่องให้สำเร็จ
ความประสงค์ในสิ่งที่ได้หรือไม่ เพราะเหตุใด ?

ด. เมื่อข้าพเจ้ามีความประสงค์จะเรียนพระอภิธรรมให้จบหลักสูตรทั้ง ๙ ชั้น
จนกระทั่งได้รับปริญญาบัตรนั้น จำเป็นจะต้องมีอิทธิบาท ๔ ธรรมที่เป็นเครื่องให้สำเร็จความ
ประสงค์ อิทธิบาทมี ๔ อย่างคือ ๑. ฉันทอิทธิบาท ๒. วิริยอิทธิบาท ๓. จิตตอิทธิบาท
๔. วิมังสาอิทธิบาท และธรรมเหล่านี้ ถ้าอยู่ในวิบากและกิริยาแล้ว จะได้ชื่อว่าเป็นเครื่องให้
สำเร็จความประสงค์ในสิ่งที่ได้นั้น ย่อมให้สำเร็จไม่ได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า วิปการธรรมนี้เป็นผลของ
มรรคจิต ฉะนั้น ผลจิตที่ดี ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ที่อยู่ในผลจิตที่ดี ไม่ชื่อว่าอิทธิบาท
ส่วนกิริยาธรรมนั้นเล่า ก็เป็นของพระอรหันต์จำพวกเดียว ตามธรรมดาพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น

๔๐. ถ. คำว่า โปชนงค์ เมื่อแยกบทออกแล้วได้กี่บท ? ให้ออกความหมายและองค์
 ธรรมของบทนั้น ๆ มาด้วย

๔๑. ก. จงแสดงเนื้อความที่อธิบายในโพชฌงค์ ๗ มาโดยละเอียด

๑. สติสัมโพชฌงค์ สติที่มีความเจริญ คือตั้งอยู่ได้ติดต่อกันในอารมณ์ของ
สติปัฏฐานทั้ง ๔ โดยภาวนากิจ แล้วทำลายความประมาท และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรค
ทั้ง ๔ เกิดขึ้น ชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่มีความเจริญ คือทำให้
สัทธากับปัญญา วิริยะกับสมาธิ มีความสม่ำเสมอ ไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน แล้วทำลายกามฉันทะ
วิจิกิจฉา อุทธัจจะ กุกกุจจะ ถีนมิทธะ และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรคทั้ง ๔ เกิดขึ้น
ชื่อว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ด. ความแตกต่างกันระหว่าง คำว่า มัคคะ กับ มัคคังคะ นั้น มีดังนี้คือ คำว่า มัคคะ เป็นชื่อขององค์ธรรมรวมกัน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า กิเลส มาเรณา นิพพานัง คจฺจนฺติ เอเตนาติ = มกฺโข พระโยคีบุคคลทั้งหลายฆ่ากิเลส และย่อมเข้าถึงนิพพานด้วยธรรมนั้น ฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุแห่งการฆ่ากิเลส และเข้าถึงนิพพานของพระโยคีบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า มัคคะ

คำว่า มัคคังคะ เป็นชื่อขององค์มรรคโดยเฉพาะ ๆ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า มคฺคสุต
 อํโค = มคฺคํโค ธรรมอันเป็นเครื่องประกอบของธรรมที่เป็นเหตุแห่งการฆ่ากิเลส และเข้าถึง
 นิพพาน ชื่อว่า มัคคังคะ

๔๓. ถ. ปัญญาชนิดไหนชื่อว่า สัมมาทิฐิสมรรค และวิตกชนิดไหนชื่อว่า สัมมาสังกัปปมรรค ? ให้อธิบายพร้อมทั้งยกข้ออุปมาในการสำเร็จกิจของสัมมาทิฐิสมรรคมาให้เห็นด้วย และจงจำแนกมัคคังคะ ๘ โดย สील สมาธิ ปัญญา

ต. ปัญญาที่ได้ชื่อว่า สัมมาทิฐิสมรรค นั้น เป็นปัญญาชนิดที่เห็นแจ้งในอริยสัจจ์ ๔ โดยกิจ ๔ อย่างคือ

๑. ทุกขญาณ รู้ในทุกขสัจจ์โดยปริณญาณกิจ

๒. ทุกขสมุทญาณ รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์โดยปหานกิจ

๓. ทุกขนิโรธญาณ รู้ในนิพพานซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ โดยสังจิกมรรคกิจ

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ รู้ในข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้เข้าถึงนิพพาน ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ทั้งปวง โดยภาวนากิจ เหล่านี้แหละได้ชื่อว่าปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิสมรรค

อธิบายพร้อมทั้งอุปมาในการสำเร็จกิจของสัมมาทิฐิสมรรคทั้ง ๔ อย่างนั้น เหมือนกับดวงไฟ ตามธรรมดาดวงไฟเมื่อปรากฏขึ้นแล้ว ย่อมกระทำให้สำเร็จกิจทั้ง ๔ อย่างพร้อม ๆ กันในขณะเดียวกันนั่นเอง คือ ทำให้แสงสว่างปรากฏขึ้นแผ่ไปประการหนึ่ง ขจัดความมืดให้หายไปประการหนึ่ง เผาไล่ให้ไหม้สิ้นไปประการหนึ่ง น้ำมันก็ค่อย ๆ แห้งหมดลงประการหนึ่งในกิจทั้ง ๔ อย่างนี้ แสงสว่างปรากฏขึ้นแผ่ไปนั้น เหมือนกับอริยมรรคมืองค์ ๘ ที่ถึงซึ่งความเจริญ นี้แหละที่ท่านกล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ ขจัดความมืดให้หายไปนั้น เหมือนกับการทิ้งสังขารธรรม บัญญัติธรรม แล้วเข้าถึงนิพพานเฉพาะหน้า นี้แหละที่ท่านกล่าวว่า ทุกขนิโรธญาณ เผาไล่ให้ไหม้สิ้นไปนั้น เหมือนกับการรอบรู้ในทุกข์ทั้งปวง นี้แหละที่ท่านกล่าวว่า ทุกขญาณ น้ำมันก็ค่อย ๆ แห้งหมดไปนั้น เหมือนกับการประหาณสมุทัยตัณหา นี้แหละที่ท่านกล่าวว่า ทุกขสมุทญาณ

บรรดากิจทั้ง ๔ นี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ รู้ในข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้เข้าถึงนิพพาน ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ทั้งปวง โดยภาวนากิจนั้นเป็นกิจที่สำคัญยิ่ง เพราะว่าเมื่ออริยมรรคมืองค์ทั้ง ๘ นี้ ถึงซึ่งความเจริญแล้วเวลาใด เวลานั้นแหละ กิจอีก ๓ ก็พลอยสำเร็จไปพร้อม ๆ กันในขณะเดียวกันนั่นเอง

สำหรับวิตกที่ได้ชื่อว่า สัมมาสังกัปปมรรคนั้น เป็นวิตกชนิดที่มีความดำริชอบในเรื่องทั้ง ๓ คือ

๑. นิคมสังกัปปะ ความดำริที่ออกจากกามคุณอารมณ์

๒. อภัยปาตสังกัปปะ ความดำริที่ประกอบด้วยเมตตา

๓. อวิหิงสาสังกัปปะ ความดำริที่ประกอบด้วยกรุณา

เหล่านี้แหละได้ชื่อว่าวิตกที่เป็นสัมมาสังกัปปะ

จำแนกมัคคังคะ ๘ โดย คีล สมาธิ ปัญญา นั้นมีดังนี้

สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ

สัมมาวายามะ

สัมมาสติ

สัมมาสมาธิ

สัมมาทิฐิ

สัมมาสังกัปปะ

}

องค์ธรรมทั้ง ๓ นี้ สงเคราะห์เข้าในศีลชั้น

}

องค์ธรรมทั้ง ๓ นี้ สงเคราะห์เข้าในสมาธิชั้น

}

องค์ธรรมทั้ง ๒ นี้ สงเคราะห์เข้าในปัญญาชั้น

๔๔.

ถ. ให้แสดงธรรมดังต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็นอธิบาทได้

แต่เป็นอินทรีย์ไม่ได้

ข. ธรรมที่เป็นอินทรีย์ได้

แต่เป็นอธิบาทไม่ได้

ค. ธรรมที่เป็นอธิบาท

และอินทรีย์ได้ทั้งสอง

ฌ. ธรรมที่เป็นอธิบาท

และอินทรีย์ไม่ได้ทั้งสอง

ง. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ได้

แต่เป็นมัคคังคะไม่ได้

จ. ธรรมที่เป็นมัคคังคะได้

แต่เป็นโพชฌงค์ไม่ได้

ฉ. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์

และมัคคังคะได้ทั้งสอง

ช. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์

และมัคคังคะไม่ได้ทั้งสอง

ต. ก. ธรรมที่เป็นอธิบาทได้ แต่เป็นอินทรีย์ไม่ได้ ได้แก่ จันทเจตสิกที่ใน

กุศลจิต ๒๑ กับกุศลจิต ๒๑

ข. ธรรมที่เป็นอินทรีย์ได้ แต่เป็นอธิบาทไม่ได้ ได้แก่ สัทธา สติ เอกัคคตา

ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปนาชวนะ ๒๖ และวิริยเจตสิกที่ในมหากริยาจิต ๘

มหัคคตกิริยาจิต ๙ โลกุตตรวิปากจิต ปัญญาเจตสิกที่ในมหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔

มหัคคตกิริยาจิต ๙ โลกุตตรวิปากจิต

ค. ธรรมที่เป็นอธิบาท และอินทรีย์ได้ทั้งสอง ได้แก่ วิริยเจตสิกที่ใน

กุศลจิต ๒๑ ปัญญาเจตสิกที่ในกุศลญาณสัมปยุตตจิต ๑๗

ฌ. ธรรมที่เป็นอธิบาท และอินทรีย์ไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่ จิต ๖๘ เจตสิก

๕๒ ที่ประกอบ (เว้นกุศลจิต ๒๑) และเจตสิก ๓๒ ที่ในกุศลจิต ๒๑ รูป ๒๘ นิพพาน

(เว้น สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖ และฉันทเจตสิกที่ในกุศลจิต ๒๑)

ง. ธรรมที่เป็นโพชนงค์ได้ แต่เป็นมคคังคะไม่ได้ ได้แก่ ปิติเจตสิกที่ในมหากุศลโสมนัส ๔ มหากริยาโสมนัส ๔ สัปปีติกอัปปนาชวนะ ๓๐ หรือรูปกุศล ๓ รูปกริยา ๓ โลกุตตรจิต ๘ และกายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ ตัตตรมชฌัตตดาเจตสิก ที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖

จ. ธรรมที่เป็นมคคังคะได้ แต่เป็นโพชนงค์ไม่ได้ ได้แก่ วิตกเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ ปฐมณานชวนะ ๑๐ วิรติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘

ฉ. ธรรมที่เป็นโพชนงค์ และมคคังคะได้ทั้งสอง ได้แก่ วิริยะ สติ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖ และปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อัปปนาชวนะ ๒๖

ช. ธรรมที่เป็นโพชนงค์ และมคคังคะไม่ได้ทั้งสอง ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๙ รูป ๒๘ นิพพาน (เว้นวิรติ และสติ ปัญญา วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ เอกัคคตา ตัตตรมชฌัตตดา วิตก ที่ในมหากุศล มหากริยา อัปปนาชวนะ)

จบโพธิปักขิยสังคหะ

สัพพสังคหะ

๔๕. ถ. ในสัพพสังคหะมีธรรมอยู่กี่หมวด คืออะไรบ้าง เมื่อว่าโดยประเภทแล้วมีจำนวนเท่าใด คืออะไร และให้แสดงความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมในหมวดดังต่อไปนี้ ขันธ์ ๕ อุปาทานกขันธ์ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจจ์ ๔

ด. ในสัพพสังคหะนี้ มีธรรมอยู่ ๕ หมวด คือ ๑. ขันธ์ ๒. อุปาทานกขันธ์ ๓. อายุตนะ ๔. ธาตุ ๕. อริยสัจจ์ เมื่อว่าโดยประเภทแล้วมี ๓๙ คือ ขันธ์มี ๕ อุปาทานกขันธ์มี ๕ อายุตนะมี ๑๒ ธาตุมี ๑๘ อริยสัจจ์มี ๔

ความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมในหมวดนั้น ๆ มีดังนี้

๑. ขันธ์ ๕

คือ ฯลฯ

๒. อุปาทานักขันธ ๕ คือ ๗๓
 ๓. อายุคนะ ๑๒ คือ ๗๓
 ๔. ธาตุ ๑๘ คือ ๗๓
 ๕. อริยสัจ ๔ คือ ๗๓

๔๖. ก. จงแปลในคาถาทั้งสองดังต่อไปนี้

๑. รูปฌ เวทนา สัญญา ๗๓ ปรุจกขุขุชาติ ภาสิตา

๒. ปรุจอุปาทานกขุขุชาติ ๗๓ ขนฺธสงคห นิสสฏฺ

ค. ในคาถานี้แปลความว่า

๑. นักศึกษาทั้งหลายพึงแสดงธรรมทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา และ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ ดวง วิญญูญาณ เหล่านี้ว่า ขันธ ๕

๒. นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูญาณ ที่ เกิดในภูมิทั้ง ๓ ว่า อุปาทานักขันธ ๕

ส่วนนิพพานพ้นจากขันธทั้ง ๕ เพราะไม่มีประเภทที่ต่างกัน เช่น ปัจจุบัน อดีต อนาคต เป็นต้น

๔๗. ก. ในปรมัตถธรรม ๔ ประการ เมื่อว่าโดยอายตนะแล้วมี ๑๒ ว่าโดยธาตุมี ๑๘ ที่เป็นอย่างนี้ อาศัยอะไรเป็นหลัก ? ให้อธิบายพร้อมทั้งยกหลักฐานขึ้นแสดงด้วย

ค. ในปรมัตถธรรม ๔ ประการ เมื่อว่าโดยอายตนะแล้วมี ๑๒ นั้น เพราะ อาศัยมีประเภทต่างกันแห่งทวาร ๖ อารมณ ๖

อธิบายว่า คำว่าอายตนะนี้ หมายความว่า ย่อมกระทำซึ่งจิตและเจตสิก คือวิถี จิตให้กว้างขวางเจริญขึ้น ฉะนั้นธรรมที่ทำให้วิถีจิตกว้างขวางเจริญขึ้นเหล่านี้ มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ทวาร และ อารมณ เมื่อจัดเป็นประเภท ๆ แล้ว มี ๑๒ ดังเช่น

๑. เมื่อรูปารมณมาปรากฏในจักขุทวาร จักขุทวารวิธีย่อมเกิดขึ้นหลาย ๆ วิถี ฉะนั้น จักขุทวาร กับ รูปารมณทั้ง ๒ นี้ จัดเป็นจักขายตนะกับรูปายตนะ ดังนี้ เป็นต้น

๗๓

๖. เมื่อธรรมารมณมาปรากฏในมโนทวาร มโนทวารวิธีย่อมเกิดขึ้นหลาย ๆ วิถี ฉะนั้น มโนทวารกับธรรมารมณทั้ง ๒ นี้ จัดเป็นมโนายตนะ กับ ธัมมายตนะ

ตั้งแต่จักขุทวารกับรูปารมณ จนถึงกายทวารกับโผฏฐัพพารมณเหล่านี้ จัดเป็น อายตนะโดยตรง แต่การจัดมโนทวารกับธรรมารมณเป็นอายตนะนั้น เป็นการจัดโดยอ้อม เพราะวามโนทวารนี้ได้แก่ภวังคจิต ๑๙ ดวงเท่านั้น แต่สำหรับมโนายตนะนั้นได้แก่จิตทั้งหมด

ฉะนั้น มโนทวารนี้จึงเป็นแต่เพียงส่วนหนึ่งของมโนทวาร นี่เป็นการจัดโดยเอกเทศอุปจารนัย ส่วนธรรมารมณนั้นกว้างขวางมากกว่าธัมมทวาร เพราะธรรมที่เป็นธัมมทวารนี้เป็นได้แต่เพียงส่วนหนึ่งของธรรมารมณ เหตุนี้การจัดธรรมารมณเป็นธัมมทวารนี้จึงเป็นการจัดโดยปริยายนัย

ในปรมัตถธรรม ๔ ประการ เมื่อว่าโดยธาตุมี ๑๘ นั้น เพราะอาศัยทวาร ๖ อารมณ ๖ และวิญญาน ๖

อธิบายว่า คำว่า ธาตุ หมายความว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตนไม่มีการเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นธรรมที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตนเหล่านี้มีอยู่ ๓ อย่าง คือ ทวารมีสภาพทรงไว้ซึ่งการรับอารมณ อารมณมีสภาพทรงไว้ซึ่งการปรากฏขึ้นในทวารนั้น วิญญานมีสภาพทรงไว้ซึ่งการรู้อารมณ มีการเห็นเป็นต้น ดังเช่น

๑. เมื่อรูปารมณมาปรากฏในจักขุทวารแล้ว จักขุวิญญานจิตย่อมเกิดขึ้น ฉะนั้น จักขุทวาร รูปารมณ จักขุวิญญาน ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นจักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญานธาตุ ดังนี้เป็นต้น

ฯลฯ

๖. เมื่อธรรมารมณมาปรากฏทางมโนทวารแล้ว มโนวิญญานย่อมเกิดขึ้น ฉะนั้น มโนทวาร ธรรมารมณ มโนวิญญาน ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นมโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญานธาตุ ตั้งแต่จักขุทวาร รูปารมณ กับจักขุวิญญาน จนถึงกายทวาร โผฏฐัพพารมณ กับกายวิญญานเหล่านี้จัดเป็นธาตุโดยตรง แต่การจัดมโนทวาร ธรรมารมณ เป็นมโนธาตุ ธัมมธาตุนั้น เป็นการจัดโดยอ้อม เพราะวามโนทวารนั้น ได้แก่ ภวังคจิต ๑๙ ดวง ส่วนมโนธาตุ ได้แก่ จิต ๓ ดวงเท่านั้นคือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๒ นี่เป็นการจัดโดยปริยายนัย สำหรับธรรมารมณที่จัดเป็นธัมมธาตุนั้นก็คงมีความหมายเป็นเช่นเดียวกันกับการจัดเข้าธัมมทวารนั้นเอง ส่วนมโนวิญญานจัดเป็นมโนวิญญานธาตุนั้นเป็นการจัดโดยตรง แต่มโนวิญญานนี้หาใช้รู้แต่เพียงธรรมารมณมากระทบทางมโนทวารแล้ว มโนวิญญานย่อมเกิดขึ้นได้ เป็นการกล่าวตามลำดับของทวาร อารมณ วิญญาน ไปโดยเฉพาะ ๆ เท่านั้น ดังมีหลักฐานแสดงว่า

ทวาราลมฺพนเภเทน

ภวนฺตายนานิ จ

ทวาราลมฺพตฺตฺปนฺน

ปริยาเยน ธาตุโย

อายตนะมีจำนวน ๑๒ เพราะมีประเภทต่างกันแห่งทวาร ๖ และอารมณ ๖ ธาตุมีจำนวน ๑๘ โดยปริยายแห่งทวาร ๖ อารมณ ๖ และวิญญาน ๖ ที่เกิดในทวาร อารมณนั้น

๔๘. ถ. ให้แสดงคาถาที่กล่าวถึงการนับองค์ธรรมในอริยสัจ ๔ พร้อมทั้งคำแปลและธรรมที่เป็นสัจจวิมุตินั้นมีเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. คาถาที่กล่าวถึงการนับองค์ธรรมในอริยสัจ ๔ มีดังนี้

ทุกขํ เตฏุมกํ ฏฐํ ตณฺหา สมุทยो ภเว

นิโรธो นาม นิพพานํ มคฺโค โลกุตฺตโร มโต

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบ ธรรมที่วนเวียนอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ชื่อว่าทุกข์สัจจ์ ตณหาชื่อว่าสมุทยสัจจ์ นิพพานชื่อว่านิโรธสัจจ์ องค์มรรค ๘ ที่ในโลกุตตรมรรค ชื่อว่ามรรคสัจจ์ และธรรมที่เป็นสัจจวิมุตติที่เป็นฝ่ายมรรคมีจำนวน ๒๙ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ โสภณเจตสิก ๑๘ (เว้นอริยมรรคมีองค์ ๘) ที่ประกอบกับมรรคจิต ๔ และมรรคจิต ๔ ซึ่งเมื่อว่าโดยลักษณะแล้วนับเป็น ๑ เรียกว่ามรรคจิตอุปบาท ๒๙ ที่เป็นฝ่ายผลมีจำนวน ๓๗ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ ที่ประกอบกับผลจิต ๔ และผลจิต ๔ ซึ่งเมื่อว่าโดยลักษณะแล้วนับเป็น ๑ เรียกว่าผลจิตอุปบาท ๓๗

๔๙. ถ. คำว่า สัพพสังคหะ หมายความว่าอะไร ? และให้บรรยายในเรื่องขันธตามบาลีที่กล่าวว่า ราสฏฺเฐน ราสีฏฺเฐน ขนฺโธ

ต. คำว่า สัพพสังคหะ หมายความว่า หมวดที่แสดงสงเคราะห์ปรมัตถธรรมทั้งหมด ชื่อว่า สัพพสังคหะ และบรรยายเรื่องขันธตามบาลีที่กล่าวว่า ราสฏฺเฐน ราสีฏฺเฐน ขนฺโธ นั้นมีเนื้อความดังนี้ ชื่อว่าขันธ เพราะอรรถว่าเป็นกลุ่มเป็นกองคือธรรมที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต รวมกันเป็นกอง ๑ ฯลฯ

ด้วยเหตุนี้เวทนาเจตสิกดวงเดียว และสัญญาเจตสิกดวงเดียว จึงเป็นเวทนา-ขันธ และสัญญาขันธได้

๕๐. ถ. ท่านกล่าวว่านิพพานเป็นขันธวิมุตตินั้น เพราะเหตุใด ? ให้ยกเหตุผลอธิบายโดยละเอียด

ต. ที่ท่านกล่าวว่านิพพาน เป็นขันธวิมุตตินั้น เพราะเหตุว่าไม่มีประเภทที่ต่างกัน กล่าวคือ นิพพานไม่มีประเภทแห่งปัจจุบัน อดีต อนาคต มีแต่กาลวิมุตตอย่างเดียว นิพพานเป็นอชฌัตตะไม่มี เป็นพหิตถอย่างเดียว นิพพานเป็นโอฬาริกะไม่มีเป็นสุขุมะอย่างเดียว นิพพานเป็นหีนะไม่มี เป็นปณิตะอย่างเดียว นิพพานเป็นสันติกะไม่มี เป็นทุระอย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธไม่ได้ ที่กล่าวว่านิพพานเป็นกาลวิมุตต พหิตระ สุขุมะ ปณิตะ ทุระ เหล่านี้ก็ไม่เรียกว่านิพพานมี ๕ ประเภท แต่คงเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน คือนิพพานที่เป็นกาลวิมุตตนั้นเอง ก็เป็นพหิตระ สุขุมะ ปณิตะ ทุระ ด้วย

๕๑. ถ. ธรรมที่เป็นอาหารของทุกข์ต่าง ๆ มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นต้นนั้น คืออะไร ถ้าธรรมที่เป็นอาหารของทุกข์เหล่านี้ไม่มีแล้ว ชาติ ชรา เป็นต้น เหล่านี้จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ? ให้อธิบายยกหลักฐานขึ้นแสดงด้วย

ต. ธรรมที่เป็นอาหารของทุกข์ต่าง ๆ มี ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นต้นนั้นได้แก่ ขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์ เวทนขันธ์ สัญญาขันธ์ วิญญาณขันธ์ ถ้าธรรมที่เป็นอาหารของทุกข์เหล่านี้ไม่มีแล้ว ชาติ ชรา เป็นต้นเหล่านี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้

อธิบายว่า ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เหล่านี้ เป็นอาการเป็นไปของขันธ์ ๕ หาใช่ว่ามีขึ้นเฉพาะไม่ กล่าวคือการเกิดขึ้นของขันธ์ ๕ เรียกว่าชาติ การสืบทอดของขันธ์ ๕ โดยการเจริญเติบโตขึ้นและแก่ลง เรียกว่าชรา การเจ็บป่วยของรูปเรียกว่าพยาธิ การดับไปของขันธ์ ๕ ในภพหนึ่ง ๆ เรียกว่ามรณะ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า อนเนกทุกฺขเหติ ขชฺชนฺตติติ = ขนฺธา ธรรมทั้งหลายที่ถูกทุกข์ต่าง ๆ เคี้ยวกิน ฉะนั้น ชื่อว่าขันธ์ หมายถึงขันธ์ ๕ นี้เป็นที่เกิดแห่งชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นต้น ถ้าไม่มีขันธ์ ๕ แล้ว ทุกข์ต่าง ๆ เหล่านี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้

๕๒. ถ. จงบรรยายเรื่องขันธ์ตามวจนัตถะที่แสดงว่า สุนฺญาการํ ธาเรณฺตติติ = ขนฺธา

ต. เรื่องขันธ์ตามวจนัตถะที่แสดงว่า สุนฺญาการํ ธาเรณฺตติติ = ขนฺธา นั้นมีเนื้อความที่พึงบรรยายดังต่อไปนี้ ธรรมเหล่าใดที่แสดงอาการว่างเปล่า จากอัตตะ ฉะนั้น ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าขันธ์ ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ฯลฯ ส่วนการรู้ถึงสภาพอนัตตาของรูปนามเหล่านี้ จะรู้ชัดแค่ไหนนั้นก็ต้องแล้วแต่กำลังของปัญญานั้น ๆ ตามลำดับ

๕๓. ถ. พระพุทธองค์ทรงแสดงอุปาทานักขันธ์ แยกออกจากขันธ์ ๕ โดยพิเศษอีกนั้น เพราะเหตุใด ? ให้แสดงวจนัตถะของคำว่า อุปาทานักขันธ์ด้วย

ต. ในการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอุปาทานักขันธ์ แยกออกจากขันธ์ ๕ นั้น ก็เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการเจริญวิปัสสนา ฯลฯ ด้วยเหตุนี้จึงทรงแสดงอุปาทานักขันธ์โดยเฉพาะอีก ดังมีวจนัตถะแสดงว่า อุปาทานานํ โฉจฺรา ธนฺธา = อุปาทานกฺขนฺธา ขันธ์ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ชื่อว่าอุปาทานักขันธ์

๕๔. ถ. ให้แสดงผลที่เกิดขึ้นจากอายตนะ ๑๒ โดยเฉพาะ ๆ และที่ท่านกล่าวว่า จักขุปสาทเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่าอายตนะ เพราะมีสภาพคล้ายกับว่ามีความพยายาม เพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้นนั้น อยากทราบว่ามีความพยายามอย่างไร ? ให้อธิบาย

ต. ผลที่เกิดจากอายตนะ ๑๒ โดยเฉพาะ ๆ นั้นมีดังนี้ คือ

๑. จักขุวิญญาณ การเห็น เป็นผลของจักขายตนะกับรูปายตนะ
๒. โสทวิญาณ การได้ยิน เป็นผลของโสทายตนะกับสัททายตนะ
๓. ฆานวิญาณ การรู้กลิ่น เป็นผลของฆานายตนะกับคันธายตนะ
๔. ชิวหาวิญาณ การรู้รส เป็นผลของชิวหายตนะกับรสายตนะ
๕. กายวิญาณ การรู้ถูกต้อง เป็นผลของกายายตนะกับโผฏฐัพพายตนะ

๖. จิต ๗๖ (เวทนาปัญญวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) มีการรู้อารมณ์และคิดนึกในเรื่องราวทั้งปวง เป็นผลของมนายตนะกับธัมมายตนะ

และท่านที่กล่าวว่าจักขุปสาทเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่าอายตนะ เพราะมีสภาพคล้ายกับว่ามีความพยายามเพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้นนั้น อธิบายว่า ความพยายามของ อายตนะเหล่านี้ เป็นเหตุอันสำคัญทั้งมีกำลังมากในการที่จะทำให้เกิดผลของตน มีการเห็น การได้ยินเป็นต้นเกิดขึ้นนั้นเอง เหตุกับผลทั้งสองอย่างนี้ ย่อมเป็นไปตามสภาวะอัตราทั้งสิ้น อายตนะต่าง ๆ เหล่านี้หาได้มีความพยายามเกิดขึ้นอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ แต่สภาพความเป็นไปของอายตนะต่าง ๆ เหล่านี้คล้าย ๆ กันว่ามีการขวนขวายพยายามเพื่อให้ผลของตน ๆ เกิด

๕๕. ถ. ท่านกล่าวว่าอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ เหล่านี้ย่อมทำให้จิต เจตสิก ทั้ง ๒ กว้างขวางเจริญขึ้น อยากทราบว่ายายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ นั้น คืออะไร ? และทำให้จิต เจตสิกทั้งสองกว้างขวางเจริญขึ้น โดยอาศัยอายตนะเหล่านี้ได้อย่างไร ?

ต. อายตนะภายใน ๖ นั้นคือ ๑. จักขายตนะ ๒. โสทายตนะ ๓. ฆานายตนะ ๔. ชิวหายตนะ ๕. กายายตนะ ๖. มนายตนะ อายตนะภายนอก ๖ นั้นคือ ๑. รูปายตนะ ๒. สัททายตนะ ๓. คันธายตนะ ๔. รสชาติตนะ ๕. โผฏฐัพพายตนะ ๖. ธัมมายตนะ

และการที่จิตเจตสิกทั้ง ๒ กว้างขวาง เจริญขึ้นโดยอาศัยอายตนะเหล่านี้นั้นก็ เพราะว่า เมื่ออายตนะภายในและภายนอกเหล่านี้มีการกระทบกันเข้าแล้ว วิธีจิตต่าง ๆ มีจักขุทวารวิธีเป็นต้นย่อมเกิดขึ้น วิธีจิตที่เกิดขึ้นนั้นก็ไม่ใช่จะเกิดขึ้นเพียงวิธีเดียว ย่อมเกิดขึ้นหลาย ๆ วิธีจนนับไม่ถ้วน และในวิธีหนึ่ง ๆ นั้นก็มีจิตเกิดขึ้นหลาย ๆ ชนิดด้วยกัน คือกุศลบ้าง หรืออกุศลบ้าง วิบาก ภิรียบ้าง การเกิดขึ้นของวิธีจิตหลาย ๆ วิธี และหลาย ๆ ชนิด เช่นนี้แหละ ได้ชื่อว่าจิตเจตสิกกว้างขวางเจริญขึ้น และในการที่จิต เจตสิกกว้างขวางเจริญขึ้นได้เช่นนี้ ก็โดยอาศัยอายตนะที่เป็นภายใน และ ภายนอกนั่นเอง

อนึ่ง อกุศลธรรมมีโลภะ โทสะเป็นต้น กุศลธรรมมีสัทธา สติ ปัญญา เป็นต้น เหล่านี้ ขณะที่เกิดในตอนแรกนั้นยังมีกำลังอ่อนอยู่ เมื่อวิธีจิตที่มีกุศล หรืออกุศลเหล่านี้เกิด

ขึ้นวนเวียนหลาย ๆ รอบแล้ว กำลังแห่งกุศล หรืออกุศลเหล่านี้ก็ค่อย ๆ เกิดมากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งสำเร็จเป็นสุจริต หรือทุจริตได้ นี่ก็ได้ชื่อว่าจิตเจตสิกมีความกว้างขวางเจริญขึ้น โดยอาศัยอายตนะภายใน และภายนอกเป็นเหตุให้เกิดขึ้นเช่นเดียวกัน

๕๖. ก. จงบรรยายเนื้อความ ๕ อย่าง ของคำว่า อายตนะ

ข. เนื้อความ ๕ อย่าง ของคำว่า อายตนะ นั้น มีดังนี้คือ

๑. สยชาติเทศฐ หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯลฯ ไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้ทั้งนั้น

๒. นิวาสนฐ หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯลฯ แต่ถ้ามีเหตุปัจจัยบริบูรณ์แล้ว ก็ปรากฏเกิดขึ้น เหมือนหนึ่งวิจิตรนั้นอยู่ในอายตนะเหล่านั้น ดังที่กล่าวมาแล้ว

๓. อากรฐ หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฯลฯ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์ดิรัจฉาน ก็ต้องมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น

๔. สโมสรมฐ หมายความว่า รูปายตนะ เป็นต้น ฯลฯ การรับอารมณ์ของวิจิตรเหล่านี้ คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมในอารมณ์ มี รูปารมณ์ เป็นต้น ที่ตนรับอยู่

๕. การณฐ หมายความว่า อายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ ฯลฯ ถ้าไม่มีอายตนะเหล่านี้เสียแล้ว วิจิตรก็เกิดขึ้นไม่ได้

๕๗. ก. จักขุปสาท เป็นต้น ชื่อว่า ธาตุ เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ แต่เป็นสภาวะแท้ ๆ นั้นเป็นไปได้อย่างไร ? ให้อธิบาย และจงอธิบายคำว่าธาตุตามวจนัตถะว่า อตฺตโน สภาว ธาเรตฺติ = ธาตุ

ข. จักขุปสาท เป็นต้น ชื่อว่า ธาตุ เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ แต่เป็นสภาวะแท้ ๆ นั้น อธิบายว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ ฯลฯ ฉะนั้นสภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง ๑๘ เหล่านี้ จึงกล่าวว่าเป็น นิสสत्ต คือไม่ใช่เป็นสัตว์ ไม่ใช่เป็นบุคคล

ความเข้าใจว่าคนนั้น คนนี้ตาย แต่วิญญาณไม่ตาย ฯลฯ ฉะนั้น สภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง ๑๘ เหล่านี้ จึงกล่าวกันว่าเป็น นิหิชีวะ คือไม่ใช่ชีวะ อัตตะ

คำว่า ธาตุ ตามวจนัตถะว่า อตฺตโน สภาว ธาเรตฺติ = ธาตุ ธรรมชาติใด ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ธาตุ หมายความว่า ธรรมดาธาตุทั้ง ๑๘ นั้น ฯลฯ ฉะนั้น สภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง ๑๘ เหล่านี้ จึงกล่าวว่าเป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน ๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง

๕๘. ถ. ท่านกล่าวว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทั้ง ๔ ชื่อว่า อริยสัจจ์ ชื่อว่า ปุณฺณสัจจ์ไม่ได้ เพราะเหตุใด ? และให้อธิบายสภาพความเป็นจริงไม่เปลี่ยนแปลงของอริยสัจจ์ เหล่านี้ด้วย

ต. ท่านกล่าวว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทั้ง ๔ ชื่อว่า อริยสัจจ์ ชื่อว่า ปุณฺณสัจจ์ไม่ได้ นั่น เพราะความจริง ๔ อย่างที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้น บรรดาปุณฺณทั้งหลาย แม้จะได้ยินได้ฟังก็ตาม แต่สภาพที่เป็นความจริงดังที่พระองค์ทรงแสดงว่า ธรรมนี้เป็นทุกข์ ธรรมนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ธรรมนี้เป็นเครื่องดับทุกข์ ธรรมนี้เป็นหนทางให้ถึงความดับทุกข์เหล่านี้ ปุณฺณเหล่านั้นย่อมเห็นไม่ลึกซึ้งตามความเป็นจริง ไม่นั่นคงเหมือนพระอริยเจ้า ฉะนั้น จึงไม่ชื่อว่า ปุณฺณสัจจ์

สภาพความเป็นจริง ไม่เปลี่ยนแปลงของอริยสัจจ์เหล่านี้ อธิบายว่า โลเกียรูปนามขันธ ๕ ที่ได้ชื่อว่าทุกข์นั้น ไม่ว่าจะมีแก่ใคร จะเกิดขึ้นในภูมิไหนก็ตาม ย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายได้รับความลำบาก ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างอื่น ฉะนั้น จึงเป็นความจริง สมกับที่ตั้งชื่อไว้ โลกะ ที่ได้ชื่อว่าสมุทัยนั้น ไม่ว่าจะเป็นโลกะของใคร เกิดขึ้นในภูมิไหน ๆ ก็ตาม ก็ย่อมเป็นเหตุให้ความทุกข์ต่าง ๆ เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างอื่น ฉะนั้น จึงเป็นความจริงสมกับที่ตั้งชื่อไว้ นิพพาน ที่ได้ชื่อว่า นิโรธนั้น ไม่ว่าจะเป็นนิพพานของเสกขบุคคล หรือ อเสกขบุคคล ตลอดจนกระทั่งถึง อนุปาทิเสสนิพพานเหล่านี้ แม้จะปรากฏในภูมิใด ๆ ก็ตาม ก็ย่อมเป็นเครื่องทำให้ทุกข์ต่าง ๆ ดับไปจริง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ฉะนั้น จึงเป็นความจริงสมกับที่ตั้งชื่อไว้ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ได้ชื่อว่ามรรคนั้น ไม่ว่าจะเป็นมรรคเบื้องต่ำ เบื้องสูง และปรากฏเกิดขึ้นในภูมิใด ๆ ก็ตาม ก็ย่อมเป็นหนทางให้ถึงความดับทุกข์ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ฉะนั้น จึงเป็นความจริงสมกับที่ตั้งชื่อไว้

๕๙. ถ. จงจำแนกอริยสัจจ์ ๔ โดยเหตุ ผล และโลกียะ โลกุตตระ เป็นต้น

ต. จำแนกอริยสัจจ์ ๔ โดยเหตุ ผล และโลกียะ โลกุตตระนั้น มีดังนี้

ทุกข์สัจจ์	เป็นผล สมุทัยสัจจ์	เป็นเหตุ
นิโรธสัจจ์	เป็นผล มรรคสัจจ์	เป็นเหตุ
สมุทัยสัจจ์	} ทั้ง ๒ นี้ เป็นโลกียธรรม โลกียสัจจ์	
ทุกข์สัจจ์		
นิโรธสัจจ์	} ทั้ง ๒ นี้ เป็นโลกุตตรธรรม โลกุตตรสัจจ์	
มรรคสัจจ์		

ทุกขสัจจ์ เป็นสัจจ์ที่มีความเป็นอยู่ในวิภูฏสงสาร ชื่อว่า ปวัตสัจจ์
 สมุทยสัจจ์ เป็นสัจจ์ที่เป็นเหตุให้ทุกขสัจจ์เกิดขึ้นเป็นไปอยู่ในวิภูฏ-
 สงสาร ชื่อว่า ปวัตติเหตุสัจจ์
 นิโรธสัจจ์ เป็นสัจจ์ที่ถอยออกจากวิภูฏทุกข ชื่อว่า นิวัตติสัจจ์
 มรรคสัจจ์ เป็นสัจจ์ที่เป็นเหตุให้ถึงความถอยออกจากวิภูฏทุกข ชื่อ
 ว่า นิวัตติเหตุสัจจ์

๖๐. ถ. ในวัตตธรรม ๗๒ นั้น วัตตธรรมที่แสดงไว้ในอกุศลสังคหะ มิสกสังคหะ
 โภธิปักขียสังคหะ สัพพสังคหะ แต่ละหมวด มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ต. ในวัตตธรรม ๗๒ นั้น

วัตตธรรมที่แสดงไว้ในอกุศลสังคหะ	มี ๑๔ คือ	อกุศลเจตสิก ๑๔
วัตตธรรมที่แสดงไว้ในมิสกสังคหะ	มี ๓๖ คือ	จิต ๑ เจตสิก ๒๖ รูป ๙
วัตตธรรมที่แสดงไว้ในโภธิปักขียสังคหะ	มี ๑๔ คือ	จิต ๑ เจตสิก ๑๓
วัตตธรรมที่แสดงไว้ในสัพพสังคหะ	มี ๗๒ คือ	จิต ๑ เจตสิก ๕๒

นิปผันนรูป ๑๘ นิพพาน ๑

จบสัพพสังคหะ

จบปัญหาและเฉลยในปริจเฉทที่ ๗ และจบปัญหาและเฉลยในชั้นอุพาทิธรรมมิกะโท

เหตุตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม ๕ ประการ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่นไม่ลบลือน
 เสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้	ย่อมฟังธรรมโดยเคารพ ๑
ภิกษุในธรรมวินัยนี้	เล่าเรียนธรรมโดยเคารพ ๑
ภิกษุในธรรมวินัยนี้	ทรงจำธรรมโดยเคารพ ๑

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมทรงจำไว้ได้โดยเคารพ ๑
 ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ ๑
 ดูกุรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่
 ลบเลื่อนเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม

(อังคุตตรนิกายปัญจกนิบาต)

เหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม ๕ ประการ

ดูกุรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความลบเลื่อนเสื่อมสูญ
 แห่งพระสัทธรรม ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ ๑

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เล่าเรียนธรรมโดยเคารพ ๑

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่ทรงจำธรรมโดยเคารพ ๑

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้โดยเคารพ ๑

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้อรรถรู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ ๑

ดูกุรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความลบเลื่อนเสื่อมสูญ
 แห่งพระสัทธรรม ฯ

(อังคุตตรนิกายปัญจกนิบาต)